

13831-
II

A. KASK, P. PUUSEPP
JA A. VAIGLA

EMAKEELE
ÕPIK

ALGKOOLILE

V
ÕPPEAASTA

EESTI KIRJASTUS
TALLINN

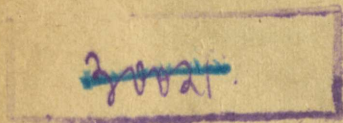
A. KASK, P. PUUSEPP JA A. VAIGLA

EMAKEELE-ÕPIK

ALGKOOLILE

TAHENDUSÕPETUSE JA KIRJANDISEADMISEGA

V ÕPPEAASTA

EESTI KIRJASTUS
TALLINN 1942

2

A-13831-
II

Lauseõpetus ja kirjavahemärgid lauses.

LAUSE LAAD.

1. Vaadelda järgmisi lauseid!

Päike tõusis veripunasena kollases udus. Merd kattis hall vari. Kogu päeva puhus hoogus tuul. Pikad lained kohisesid meie all. (Fr. Tuglas.)

Antud laused on jutustavat laadi. J u t u s t a v a l a u s e lõppu pannakse **punkt**.

2. Jälgida järgmiste lausete laadi!

Armi polnudki kuri koer. (Jutustav lause.)

Kas teie koer on kuri? (Küsilause.)

Küll on teil aga tark koer! (Hüüdlause.)

Armi, tule siia! (Käsklause.)

Kui meiegi koer nii osav oleks! (Soovlause.)

1. Milline kirjavahemärk pannakse küsilause lõppu? 2. Milline kirjavahemärk pannakse hüüd-, käsk- ja soovlause lõppu?

3. Koostada suuliselt jutustavaid, küsi-, hüüd-, käsk- ja soovlauseid!

4. Panna järgmiste lausete lõppu kas punkt, küsi- või hüüumärk!

1. Kes pani need raamatud siia 2. Pange ometi raamatud riulile 3. Mall võttis laualt kõik neli raamatut ja pani

nad riiulile 4. Tooge ometi natuke vett 5. Kes läks karas-
 tavat vett tooma 6. Juku ruttas lättele vett tooma 7. Hüpa-
 kem lombist üle 8. Kes hüppab esimesena 9. Kõik hüppa-
 sid korraga 10. Puhake nüüd 11. Kas nad puhkavad juba
 12. Puhati vaevarikkast tööst 13. Iga algus on vaevarikas
 14. Olgem rõõmsad rõõmsatega 15. Mis on pehmem kui
 padi 16. Kas noored võitsid kõik tõkked ja jõudsid ees-
 märgile

LAIENDAMATA JA LAIENDATUD LIHTLAUSE.

5. Vaadelda järgmisi lauseid!

Alus	Õeldis
Õpilane (kes?) Lamp (mis?) Vihma (mida?)	õpib (mida teeb?). kustub (mida tegi?). on sadanud (on mida teinud?).

Need laused koosnevad kahest osast. Teiseks osaks on
 pöörd sõna mingi pöördeline muude, s.o. oleviku,
 liht-, täis- või ennemineviku vorm. Seda osa nimetatakse
 õeldiseks.

Seda lause osa, mis märgib, kes või mis midagi teeb,
 nimetame aluseks.

Lause, milles on ainult alus ja õeldis, on laien-
 damata lihtlause.

6. Jälgida järgmisis lauseis peale aluse ja öeldise esi-
nevaid sõnu.

Selge ojake

vulises **kivide vahel.**

Uhke kull

hõljus **taeva all.**

Veripunane päike

vajus **metsa taha.**

Lause, milles on peale aluse ja öeldise veel teisi sõnu,
on **laiendatud lihtlause.**

7. Määrata öeldis ja alus!

Elu metsas.

Tuul sahiseb. Lehed kahisevad. Linnukesed laulavad.
Kena orav hüppab oksalt oksale. Mõned lapsed kilkavad.
Elatanud naine korjab hagu. Kütt sammub metsateel. Vä-
sinud koer kõnnib küti järel.

Öeldis ja alus on lause pealiikmed. Alus võib mõnikord
kas üldse puududa (näit. umbisikulistes lausetes: Tööta-
takse. Istuti.) või olla juurdemõeldav (näit.: Sahiseb. Põleb.).

8. Vaadelda täis- ja osaalust!

Täisalus	Osaalus
Sai (mis?) on kapis. Laps (kes?) jooksis. Laadalised (kes?) ruttasid koju.	Saia (mida?) on laual. Lapsi (keda?) jooksis. Laadalisi (keda?) ruttas laadale.

Täisalus on nimetavas käändes. Ta vastab küsimustele:
kes? mis? Täisalusel kõneldakse tervest asjast (kogu
isikust).

Osaalus on osastavas käändes. Ta vastab küsimustele: **keda? mida?** Osaaluses kõneldakse asja osast või määramata hulgast.

9. Vaadelda mitmesuguseid öeldise vorme!

Alus	Õeldis
Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu Tiiu	laulab. ei laula. laulis. ei laulnud. on laulnud. ei ole laulnud. oli laulnud. ei olnud laulnud. laulaks. oleks laulnud. laulgu. laulvat. olevat laulnud.
Alus puudub, kui öeldiseks on umbisi- kulise tegumoe vorm.	Lauldakse. Ei laulda. Lauldi. On lauldud. Ei ole lauldud. Lauldagu! Ärgu lauldagu!

10. Kirjutada 10 lauset ning määrata neis öeldis ja alus!

11. Leida antud lauseis sobiv öeldis!

Varblane.

Seda hallivatimeest — iga laps. Varblane — tänavail ja aedades. Ta pesa — tihti vanas müüris. Esimese valminud kirsi — ta ikka endale. Sageli ta — tolmus ja sõnnikus. Kanalas — ta oma sõpradega kanadel toidu nina alt. Sügisel — ta aidaukse eest terakesi. Talvel — ta raasukestega, mis talle aknalauale puistatakse.

12. Koostada 5 lauset, milledes on täisalus, ja 5 lauset, milledes on osaalus! Uhtlasi kirjutada aluse järele klambreisse vastav küsimus!

13. Koostada suuliselt lauseid, milledes on mõeldav alus!

Nä i d i s. Läksime vara minema.

14. Koostada suuliselt lauseid, milledes ei saa mõtelda alust, sest öeldiseks on umbisikulise tegumoe vorm!

Nä i d i s. Oldi ülevas meeleolus.

15. Võrrelda järgmisi lauseid!

Laiendamata lihtlause	Laiendatud lihtlause
Õpilane õpib.	Hoolas (missugune?) õpi- lane õpib usinasti (kui- das?).
Lamp kustus.	Meie (kelle?) vana (missu- gune?) lamp kustus äkki (kuidas?).

Laiendamata lihtlauset võime laiendada. Säärast sõna, mis teise sõna juurde kuulub (näit. „hoolas“ kuulub sõna „õpilane“ juurde), nimetatakse **laiendiks**. Seda sõna aga, mille juurde laiend kuulub, nimetatakse **põhisõnaks**.

16. Laiendada suuliselt järgmised laiendamata lihtlaused!

Lapsuke magab. Ema valvab. Isa töötab. Õde loeb. Onu tuleb. Koer haugub.

N ä i d i s. Väike lapsuke magab rahulikult voodis.

17. Jätta ühekaupa järgmisist lauseist ära laiendid, nii et iga kord lause jääks tervikuliseks! Teha seda seni, kuni järele on jäänud ainult lause pealiikmed!

1. Ärevalt heliseb südalinnas tulikahjukell. 2. Raskesti magavad kodanikud virguvad unest. 3. Linna põhjapoolsel serval kumab ähvardavalt mingi suur tuli. 4. Tõtatakse kiiresti pimedaille tänavaile. 5. Kiivreis tuletõrjujad ruttavad mitmesuguste kustutusvahenditega õnnetuskohale. 6. Üsna suur kahekordne puumaja põleb leegitseva küünlana. 7. Kahjuks ei ole läheduses vett. 8. Lõpuks saabuvad pikad voolikud. 9. Tuliuus kodumaal valmistatud mootorprits töötab oiivaliselt. 10. Lõkendavad tuleleegid hääbuvad kord-korralt. 11. Naabermaju ähvardav hädaoht on tuletõrje ennastsalgava töö tõttu möödunud. 12. Kohalerutanud kodanikudki lahkuvad õnnetuskohalt. 13. Kaua tõuseb tulikahju kohalt kergeid suitsupilvekesi. 14. Suitsupilvekesed haihtuvad kiiresti õhus.

N ä i d i s. Ärevalt heliseb südalinnas tulikahjukell. Heliseb südalinnas tulikahjukell. Heliseb tulikahjukell.

SIHITIS.

18. Jälgida jämendatult trükitud laiendeid järgmisis lauseis!

Taat kutsus **poja** (kutsus **kelle?**) koju.

Isa hüüdis **poega** (hüüdis **keda?**).

Sepp parandas **atra** (parandas **mida?**).

Sepp parandas **adra** (parandas **mille?**) ära.

Osteti **hobune** (osteti **kes?**) ja **vanker** (osteti **mis?**).

Jämendatult trükitud pööordsõna laiendid on **sihitised**.
Sihitise kohta küsime: **kes? mis? kelle? mille? keda? mida?**

19. Vaadelda antud lauseid!

Täissihitis	Osasihitis
Andke talle raamat (mis?)!	Lugesin raamatut (mida?).
Ema valas vee (mille?)	Ema valas vett (mida?)
kruusist pange.	pange.
Kutsuti kohale arst (kes?).	Otsiti arsti (keda?).

20. Jälgida veel sihitist antud lauseis!

Riiulile pandi **raamatud** (s. o. **kõik** raamatud; küsimus: mis?).

Riiulile pandi **raamatuid** (s. o. **osa** raamatuist; küsimus: mida?).

Kutsuge klassi **õpilased** (s. o. **kõik** õpilased; küsimus: kes?)!

Kutsuge klassi **õpilasi** (s. o. **osa** õpilastest; küsimus: keda?)!

Sulane püüdis **varssa** (kestev tegevus; küsimus: **keda?**).

Sulane püüdis **varsa** (lõpuleviidud tegevus; **kelle?**) kinni.

Ostke mõni **pliiats** (**mis?**)!

Ärge ostke **pliiatsit** (**mida?**)!

Täissihitisega väljendatakse kogu asja või lõppenud tegevust.

Täissihitise puhul küsime: **kes? mis? kelle? mille?**

Osasihitisega väljendatakse asja osa või kestvat tegevust.

Osasihitise puhul küsime: **keda? mida?**

Eitava öeldise puhul tarvitatakse osasihitist. Näi t.:
Amet ei küsi **leiba** (**mida?**).

Missuguses käändes esineb täis- ja missuguses osasihitis?

21. Kirjutada klambreis olevad sihitised nõutavas käändes!

1. Ega soe (kont) riku. 2. Häda murrab ka (raud) katki.
3. Aeg õpetab (alp) targemaks. 4. Koer ajab küll (karv),
aga ei jäta (amet). 5. Kes (kõverus) külvab, see (viletsus)
lõikab. 6. Uheksa ei karda (üks). 7. Hommikul kiida (ase),
õhtul (ilm). 8. Kes (töö) teeb, (leib) leiab. 9. Aeg parandab
(haav), aga jätab (arm). 10. Kül m teeb vete üle (sild).
11. Kõik pilved ei anna (vesi). 12. Ega tühi jutt (tükk) võta.
13. Surm ei küsi (aeg). 14. Karda ise oma (nõrkus).

22. Asendada järgmisis lauseis mõttekriips sobiva laiendiga!

Sügisel.

On — sügis. Päevad on lühikesed. — seisavad — puud.
— sajud peksavad — maad. — tuuleil tormab üle laante
ja sasib põõsaid. Kõrgelt kuuldub kurgede — kruuksumist.
Linnud tõttavad — maale. Vaikinud on suve — viisid.

KOONDLAUSE.

23. Jälgida järgmisis lauseis jämendatult trükitud lauseliikmeid!

Ema, isa ja onu olid õues.

Aasal **hõisati, lauldi ja mängiti**.

Ema ostis turult **marju, õunu ja pirne**.

Aias kasvab **siniste, punaste ja kollaste** õitega lilli.

Lapsuke ei osanud veel süüa **lusika, noa ega kahvliga**.

Kaupluses müüdi **uusi** kui ka **vanu asju**.

Poiss **komistas** ning **kukkus** põrandale.

Kas teie soovite **suurt** või **väikest** reisikohvrit?

Tõnu ostis **termomeetri** ehk **soojamõõtja**.

Selle asemel et ütelda: *Ema oli õues, isa oli õues ja onu oli õues* me ütleme: *Ema, isa ja onu olid õues*. Viimane lause esineb seega nagu koondatud kujul. Seepärast nime-tataksegi seesugust lauset **koondlauseks**. Niisiis esineb koondlauses mitu samalaadset, samale küsi-musele vastavat lauseliiget.

Korduvad samalaadsed lauseliikmed, mis ei ole seotud sõnadega **ja, ning, ehk, või, ega, kui ka**, eraldatakse komaga.

24. Panna koondlauses koma, kuhu vaja!

1. Koit kumab ja loidab. 2. Koit kumab loidab ja valen-dab. 3. Hobune puristab ja hirnub. 4. Hobune puristab hir-nub ja jookseb. 5. Kanakesed kaagutasid kõõrutasid ja sib-lisid. 6. Tõusis segadus kisa ning kära. 7. Taevas lõkenda-sid sinised punased ja kuldsed jooned. 8. Hea raamat tõs-tab inimese hariduslikku taset laiendab silmaringi ning on mõnus seltsiline. 9. Mees oli lühikest kasvu kõhn ja päevitunud. 10. Nii mõnelgi pole püsivust pikemaks ja

pidevamaks tööks. 11. Vesi väikeses kannus oli külm ning karastav. 12. Joomiseks tarvitame vett piima teed kohvi kalja ja mõdu. 13. Vanake oli vajunud mõttesse ega rääkinud sõnagi. 14. Nii pereisa kui ka ta pojad olid tugevad töömehed. 15. Piparrohi on punaste või valgete õitega taim. 16. Õelal pole õnne ega kadedal karja. 17. Eesti keeles on üheksa täishäälikut ehk vokaali.

LIITLAUSE.

25. Võrrelda järgmisi lauseid!

Lihtlause	Liitlause
Isa töötas. Ema keetis parajasti toitu.	Isa töötas ja ema keetis parajasti toitu.
Auto sõitis mööda. Hobune hakkas lõhkuma.	Auto sõitis mööda ning hobune hakkas lõhkuma.
Arvo jäi hommikul haigeks. Ta ei saanud kooli minna.	Arvo jäi hommikul haigeks, seepärast ei saanud ta kooli minna.
Igal hädal oma arst. Igal tõvel oma tohter.	Igal hädal oma arst, igal tõvel oma tohter.
Marja loeb. Koidu kirjutab. Sirje mängib oma nukkudega.	Marja loeb, Koidu kirjutab ja Sirje mängib oma nukkudega.

Liitlause koosneb lihtlauseist, mis võivad omavahel olla ühendatud kas sidesõnadega või eraldatud komadega.

26. Uhendada järgmises muistendis lihtlauseid võimaluse korral liitlauseiks!

Kambja ja Haaslava maa peal on kõrge mägi. Selle mäe peal kasvab mets. /Seda mäge hüütakse Vooremäeks./ Vanasti pole seal olnud mäge. Olnud väike sile kink. /Kord maganud vana Juudas sellel kingul./Ta händ olnud kolm korda ümber kingu keerutatud./Susi juhtunud paari pojaga sinna. Nälpsanud saba otsast sülla osa ära./Vana Juudas siputanud jalga. Ütelnud: „Kirp hammustas.“/Tulnud teine susi. Hammustanud saba otsast kaks sülda ära. /Vana Juudas karanud istukile. Heitnud kohe jälle magama./Tulnud kolmas susi. Hammustanud saba otsast kolm sülda ära./Nüüd karanud vana Juudas üles. Hakanud mööda kinku jooksmas./Ta peksnud sabaga vastu maad. Visanud pärast seda maad kahele poole, nii et mäed sündinud./Sedaviisi saanud ilusast kohast mäGINE maa. Sinna kasvanud nüüd suur mets./Seal keetvat vanapagan enesele enne ja pärast vihma sööki.

27. Võrrelda järgmisi lauseid!

Lihtlause	Liitlause
Meie loodame.	Meie loodame (mida?), et haige varsti kosub.
Lapsed mängisid õues.	Lapsed mängisid õues (kui kaua?), kuni pimenes.
Muri hakkas raginal haukuma.	Muri (missugune Muri?), kes nägi võõrast meest talule liginevat, hakkas raginal haukuma.
See elab kaua.	Kes kannatab, see elab kaua.

Liitlaused koosnevad osadest.

Seda liitlause osa, mis iseseisvana võib esineda, nimetatakse **pealauseks**.

Seda liitlause osa, mis selgitab pealause ja mis ilma pealauseeta oleks nagu poolik, nimetatakse **kõrvallauseks**.

28. Määrata suuliselt liht- ja liitlause!

1. Külvaja lõikab. 2. Kes külvab, see lõikab. 3. Kes koputab, sellele tehakse lahti. 4. Koputajale tehakse lahti. 5. Pimedus kattis maad. 6. Pimedus kattis maad, kui jõuti koju. 7. Püüti kõigest väest. 8. Kes püüab kõigest väest, see saab üle igast mäest. 9. Mehel oli palju toimetusi. 10. Mehel oli palju toimetusi, mis võtsid ta aja. 11. Ahnus ajab auku. 12. Mida Juku on õppinud, seda Juhan ei unusta. 13. Hakkasime jooksuma. 14. Hakkasime jooksuma, sest kõikidel oli külm. 15. Rutati, et jõuda õigeks ajaks koju. 16. Mis okkaks loodud, see on noorelt terav.

29. Jälgida kõrvallause paigutust ja komasid!

I

Pealause	Kõrvallause
Jooksime õue,	kus hakkasime mängima.

II

Pealause	Kõrvallause	Pealause
Kõik sõnad,	mis südamest tulevad,	lähevad südamesse.

III

Kõrvallause	Pealause
Kes tööd teeb,	see leiab leiba.

Kõrvallause lahutatakse pealausest komaga. Kui kõrvallause on pealause vahel, siis lahutatakse ta pealausest **kahe komaga**.

30. Eraldada kõrvallause pealausest komaga! Uhtlasi tõmmata kõrvallausele kriips alla!

1. Mindi üle muru mis oli röske kastest. 2. Eemal oli koerakuut mille poole sammutigi. 3. Mis vihaga tehtud see läheb viltu. 4. Kes palju näeb see palju õpib. 5. Ega saa sealt võtta kuhu pole pandud. 6. Mis südames keeb sellest räägib keel. 7. Sellel läheb kõik korda kes oskab oodata. 8. Vanaisa oligi see keda oodati linnast koju. 9. Seal on hea kus meie töötame. 10. Kel amet selleiba. 11. Hommikul selgus et öise tormi kahju oli suur. 12. Kui raske päev oli läbi siis hingati kergemini. 13. Hingati kergemini kui raske päev oli läbi. 14. Autojuht teadis siiski jutustada kuidas õnnetus juhtus. 15. Astuti kiiresti sest vihma hakkas sadama.

31. Määrata pealause ja panna igas lauses kaks koma!

1. Ulesanne mis lahendati polnudki raske. 2. Õrs millel magasid kanad oli küllalt tugev. 3. Kull kes keerles kõrgel taeva all laskus järsku alla. 4. Aasal kus kasvas rohkesti lilli mängisid lõbusad lapsed. 5. Taeva all mida palistasid üksikud pilvekesed tiirlesid kajakad. 6. Laas milles elutses ka põtru oli suur. 7. Peipsi mis peegeldus eemal justkui sulas taevaga kokku. 8. Põõsastik mis palistas jõekallast oli üsna tihe. 9. Tuba kuhu astuti oli ruumikas ja väga puhas. 10. Mees kes astus tuppa kandis metallraamidega prille. 11. Taat keda oodati tuli linnast koju alles teisel päeval. 12. Vanaisa kes oli kogu aja vait olnud ärkas kui unest.

13. Haige kellele tehti operatsioon toibus alles teisel päeval. 14. Haav mis oli juba paranemas hakkas uuesti valu tekitama. 15. Kajut kus me viibisime oli haruldaselt soe. 16. Rong mis ähkides ja puhkides ligines jaamale peatus äkki.

32. Vaadelda antud liitlauseis jämendatult trükitud sõnu ja koma!

I

1. Saabus öö, **kuid** kalurid ei olnud veel tagasi.
2. Homseks hoia leiba, **aga** mitte tööd!
3. Ärgates ära jää voodisse, **vaid** tõuse kohe!
4. Raskused on selleks, **et** neid võita.
5. Saame ju kõigega valmis, **kui** tahame.
6. Ainult see on tugev, **kes** ei põlga tööd.
7. Onuke oli see, **keda** oodati koju.
8. Keegi ei teadnud, **mis** oli õieti juhtunud.
9. Eemal oli majake, **mille** poole sammuti.
10. Sinna vesi valgub, **kus** koht kõige nõgusam.
11. Arst tuleb sinna, **kuhu** päike ei paista.
12. Aino teadis jutustada, **kuidas** lugu õieti oli.
13. Sõpru valime, **sest** kõik ei kõlba sõpradeks.
14. Enne töö tehakse, **siis** palk maksetakse.
15. Mis täna tehtud, **see** homme hooletu.
16. Kelle jalg tatsub, **selle** suu matsub.

II

1. Koer lippas, **nii et** tolm keerles.
2. Metsas oli jahe, **sest et** päike oli loojunud.
3. Möödus päev, **ilma et** midagi tähtsat oleks juhtunud.
4. Rutati, **olgugi et** aega oli veel.
5. Tiiu ei saanud kooli minna, **seepärast et** ta oli haige.

6. Laps ei märganud muud, **kui et** ema oli muutunud kurvemaks.
7. Oli möödunud tükk aega, **enne kui** haige toibus.
8. Pögeneti, **niipea kui** märgati vaenlasi.
9. Sepp töötas, **niipalju kui** ta suutis.
10. Aga nüüd kiiremini, **sest kui** viivitame, siis hilineme.

33. Lõpetada antud poolikud laused!

I

1. Mees tahtis appi hüüda, **aga** —
2. Kui jaama jõuti, **siis** —
3. Taat vaatas ringi, **kuid** —
4. Poisid kiirendasid samme, **et** —
5. Tunti väsimust, **sest** —
6. Kõigi üllatus oli suur, **kui** —
7. Korralik laps ei lõhu linnupeski, **vaid** —
8. Toas oli pime, **nii et** —
9. Tummalt läbisid nad aia, **mis** —
10. Hetke silmitses ema last, **kes** —
11. Siis saabuski see, **keda** —
12. Viimaks jõuti üksikule saarele, **kus** —

II

1. Käekirjalt nõutakse, **et** —
2. Ratsanik ruttas minema, **nii et** —
3. Rutati varju vanasse küüni, **sest et** —
4. Õpetaja pilk libises õpilasele, **kes** —
5. Lootsime kohata sõpru, **keda** —
6. Koolis oli nii palju lapsi, **kellega** —
7. Astuti uude majja, **mis** —
8. Vaieldi selle üle, **kas** —

9. Kui tuppa mindi, **siis** —
10. Vanake katsus kirjutada ise, **aga** —
11. Ants teadis paljugi, **kuid** —
12. Vanaema istus aias ja vaatas, **kuidas** —

Et ja **kui** ees ei ole koma, kui **et** ja **kui** ühes teiste side-sõnadega moodustavad ühendeid **nii et, sest et, seepärast et, ilma et, olgugi et, enne kui, nii kui, niipea kui, et kui** jne.

34. Täiendada antud laused kõrvallausetega!

1. Hillar ei lõpetanud klassi, — 2. Kiiduväärt on see õpilane, — 3. Mindi raudteejaama, — 4. Nad jäid rongist maha, — 5. Viimaks jõuti otsusele, — 6. Karjane huikas vastu, — 7. Kisendasime kõigest jõust, — 8. Rutati minema, — 9. Laps võttis klaasi sooja piima, — 10. Mihkel laiutas ainult käsi, — 11. Ametnik avas ühe laeka, — 12. Mees polnudki kuri, — 13. Vanker viidi sepa juurde, — 14. Jõudsime parajasti koju, — 15. Tervis on vara, —

35. Lõpetada suuliselt sobivate sõnadega antud poolikud liitlauseid!

I

1. Vanaema, keda lapsed ootasid, — 2. Lapsuke, kes lõi oma jala vastu kivi, — 3. Henn, kes pidi jääma üksi koju, — 4. Jooksja, kes alguses oli viimaste hulgas, — 5. Sõdurid, kes marssisid mööda laia tänavat, — 6. Torm, mis möllas merel, — 7. Rong, mis ligines jaamale, — 8. Lootsik, millesse istusid lapsed, — 9. Tuba, kuhu astusime, — 10. Tara, mis oli äsja värvitud, — 11. Kauplus, kuhu mindi, — 12. Koer, kes jooksis tüki maad ees, — 13. Orav, kes hüppas oksalt oksale, — 14. Hobune, kes vedas rasket kooramat, — 15. Kella kuue paiku, kui päike juba vajus madalamale, — 16. Kell, mis oli üles keeramata, —

II

1. Klass, kus —, — 2. Hoolas Paul, kel —, — 3. Vihik, millesse —, — 4. Väike Asta, kelle —, — 7. Tüdrukuke, keda —, — 8. Mees, kelle —, — 9. Kast, mida —, — 10. Ahi, mida —, — 11. Kiri, mille —, — 12. Kass, keda —, — 13. Lapsed, kes —, — 14. Toit, mis —, — 15. Maja, mis —, —

36. Jälgida järgmisis lauseis sidesõnade **kui** ja **nagu** esinemist!

kui, nagu kõrvallause alguses	kui, nagu võrdlussõna ees
Ära lenda kõrgemale, kui su tiivad kannavad!	Ta on nii vaga kui tuvi.
Poiss kohkus hirmsasti, kui ta metsas rästikut nägi.	Poiss oli hirmul ja värises kui haavaleht.
Mulle näis, nagu oleks ta midagi püüdnud varjata.	Mis tal viga, ta elab nagu kana viljahunniku otsas.

Kui **kui** ja **nagu** on võrdlussõnade ees, siis koma ei panda.

37. Panna tarbe korral enne **kui** ja **nagu** koma!

1. Koitis juba kui teele mindi. 2. Inimesed ei salli seda kui neile tõtt suhu öeldakse. 3. Töö venis veidi pikemale kui seda algul arvati. 4. Juhtus nii nagu ootasime. 5. Tüdrukukesed sädistasid rõõmsasti nagu linnud. 6. Ära karda kui oled aus. 7. Ega mesilased tigidad olegi kui neid ei ärritata. 8. Poiss oli pikk ja sale nagu noor kuusk. 9. Vana-

kese liigutused olid veel elavad ja kärmed kui noorel oraval. 10. Eideke langes istmele nagu tuulest murtud puu. 11. Ega muna ole targem kui kana. 12. Hilja on hiirel haigutada kui pea juba kassi suus. 13. Palutav jäi endiselt külmaks nagu jääsammas. 14. Pidin ajama pea päris selga kui tahtsin näha kõrge männi latva. 15. Supeldi peaaegu iga päev kui aga ilm lubas. 16. Järv oli vaikne kui peegel kui sõudepaati istusime.

38. Panna igas antud liitlauses üks koma, nagu see on nõutav!

1. Raud on küll tugev aga ajahammas veel tugevam. 2. Mida madalam maja seda magusam leib. 3. Ajad kaht jänest korraga siis ei saa kumbagi kätte. 4. Kes teisele augu kaevab see ise sisse langeb. 5. Räägi asjust mida sa tunnend! 6. Homseks hoia leiba aga mitte tööd! 7. Ainult see on tugev kes ei põlga tööd. 8. On asju milledest ei saada siiski aru. 9. Sõideti laadale olgugi et tee oli väga halb. 10. Mees oli vaevalt teadlik hädahust mis teda ähvardas. 11. Onu pöördus otsekohe kodu poole ilma et tal ruttu oleks olnud. 12. Lell oli vististi närvlik sest ta käsi värises. 13. Toas oli pime nii et sisseastuja silmad esialgu midagi ei seletanud. 14. Otsiti kaua aega enne kui leiti otsitav ese. 15. Mindi tuppa kus algas lõbus vestlus.

UTE.

39. Vaadelda antud lauseis jämendatult trükitud sõnu!

Sõbrad, ärge jätke mind hädasse!

Ärge jätke mind, **head sõbrad**, hädasse!

Ärge jätke mind hädasse, **mu head sõbrad**!

Selle nimetust, kelle või mille poole pöördutakse (näit.: sõbrad, head sõbrad, mu armas emake jne.), kutsutakse **ütteks**.

Üte eraldatakse muust lausest **komaga**. On aga üte lause keskel, siis eraldatakse ta **komadega**.

40. Eraldada üte komaga või komadega!

1. Poisid näidakem nüüd oma sangarlikkust! 2. Nüüd aga poisid näidakem oma vahvust! 3. Näidakem nüüd oma julgust poisid! 4. Jää ometi kord wait kallis Ants! 5. Kallis Ants jää ometi kord wait! 6. Peetrike kuidas käib nüüd sinu käsi? 7. Oled aga sina nupukas mu väike tütreke! 8. Tulge aga rutemini lapsed! 9. Mehed ärgem kõnelgem enam sellest tähtsusetust küsimusest! 10. Kas tead emake midagi sõbralikku ja pehmet on meie uue õpetaja olekus! 11. Mu kallis Aino sul on ju tükk veel kirjutamata! 12. Jüri kuhu sa siis jälle jooksed? 13. Noh noored matkajad istugem mättale ja ajagem mõnusat juttu! 14. Kas sa räägid tõtt mu pojuke? 15. Lakakem ometi kallid naabrid käsitlemast vana jutuainet! 16. Noh kallis onu kas ma võin arvestada su heasoovlikkust?

OTSENE KÕNE.

41. Vaadelda otsese kõne puhul esinevaid kirjavahe-märke!

Juku hüüdis: „Muri, tule siia!”

Võõras küsis: „Poiss, kas su koer on ka kuri?”

Karjane tähendas: „Minu koer pole sugugi kuri.”

„Muri, tule siia!“ hüüdis Juku.

„Poiss, kas su koer on ka kuri?“ küsis vööras.

„Minu koer pole sugugi kuri,“ tähendas karjane.

„Muri,“ hüüdis Juku, „tule siia!“

„Poiss,“ küsis vööras, „kas su koer on ka kuri?“

„Minu koer,“ tähendas karjane, „pole sugugi kuri.“

Otsene kõne on jutumärkides.

Otsese kõne lõpul on sisule vastav kirjavahemärk.

Otsene kõne algab kooloni järel suure algtähega.

42. Jälgida jutumärke, punkti, koma, küsi- ja hüüumärki otseses kõnes!

Päike, pakane ja tuul.

Läks talupoeg mööda maanteed. Tulid talle vastu päike, pakane ja tuul. Talupoeg kummardas sügavasti ja andis neile teed.

„Ta kummardas mind,“ ütles päike, „et ma teda ei kõrvetaks.“

„Mitte sind, vaid mind,“ tähendas pakane.

„Jätke tüli,“ hüüdis tuul, „ta kummardas mind!“

Tülitsesid kaua päike, pakane ja tuul selle üle, keda talupoeg kummardas. Lõpuks nad otsustasid minna ja küsida seda talupojalt.

Said talupoja maanteelt kätte ja küsisid:

„Keda sa kummardasid, talupoeg?“

Talupoeg vastas: „Tuult.“

Nüüd vihastus päike ja hüüdis: „Oota aga, mehike, küll ma sind kõrvetan!“

„Ei kõrveta,“ sõnas tuul rahulikult, „mina hakkan puhuma, kui sa seda mõtled teha!“

„Aga mina külmetan talupoja ära!“ kisendas pakane.
„Kui lakkan puhumast, siis ei suuda sa teha midagi,“
naeratas tuul.

Ja talupoeg läks koju tervena.

43. Täiendada kirjalikult järgmised laused sobivate sõnadega!

1. „Tõuske rutemini, me vajame teid!“ — 2. Tädi Liisi lisas omalt poolt juurde: „—“ 3. „Noh, poiss, kas su tänane õppetöö on juba tehtud?“ — 4. „Tule sinagi, Kaljo, kaasa!“ — 5. „Kas olete valmis oma töödega?“ — 6. —: „Hakka, Laine, juba õppima!“ 7. —: „Ainoke, ära nüüd tüüta onu oma küsimustega!“ 8. Siis hüüdsid kõik üheskoos: „—“ 9. „Küll aga võistlevad jalgpallurid hoogsasti!“ — 10. „Ma ei saa aru, kust inimesed pahura tuju võtavad?“ — 11. „Küll mul juba aega jätkub!“ — 12. „Mees võis olla mõned aastad üle neljakümne,“ — 13. —: „Tormi eel on ilm ilus, eks ole, isa?“ 14. Kõik pahvatasid toas naerma ja isa küsis: „—“ 15. „Ei tea, emake, kas ristiisa tulebki?“ —

44. Panna järgmisis lauseis kõik puuduvad kirjavahe-
märgid!

1. Olen loomade ja muu looduse sõber ütles väike õpi-
lane. 2. Onunaine andis Maiele kruusitäie sooja piima ja
naeratas Joo aga küll siis põsed lähevad punaseks. 3. Mitte
nii tormakalt sõbrad hüüdis lahke õpetaja poistele. 4. Kas
sa vanaisa mulle midagi jutustad küsis Asta. 5. Jah tähen-
das onu Ants on tõesti kärmas nagu nirk. 6. Tarvis on võtta
end kindlatesse kättesse sõnas isa poistele 7. Viimaks
tähen-
das vanaema Poiss hukkub kui teda ei pidurdata
õigel ajal 8. Lahutame meelt ja rõõmustame südant hüüdis
keegi sõpradest 9. Leida kas isa tuli juba küsis väike lap-

suke. 10. Siin pole muud ütles sulane kui tegevusse astuda
11. Ema hüüdis lastele Oodake nüüd veidi 12. Läki koju
poisid tähendas Vello tänasest saagist meile jätkub.

45. Panna kõik nõutavad kirjavahemärgid!

Tark väljamõeldis.

Kitsal sillal juhtus vastamisi kaks voorimeest Kumbki ei tahtnud teist mööda lasta Kuule mine teelt eest hüüdis esimene Mine ise eest olin enne sind sillal Mina olen sinust vanem ja oleks rumalus anda sulle järele pahandas esimene Nii nad vaidlesid tüki aega Viimaks tuli ühele voorimeestest hea mõte Ta hüüdis Ei aita midagi pean vist sinuga tegema samuti nagu täna hommikul tegin ühe kangekaelsega See ähvardus mõjus Teine voorimees andis teed küsis aga siis uudishimust aetuna Mida sa siis tegid tolle kangekaelsega täna hommikul Seegi ei tahtnud teelt eest minna siis ei aidanud muu kui andsin ise talle tee vabaks seletas nupukas voorimees

Häälikuõpetus.

SÕNA, HÄÄLIK JA TÄHT.

46. Head teha pole iialgi hilja.

Lause koosneb sõnadest. Eelmises lauses on viis sõna.

H-e-a-d t-e-h-a p-o-l-e i-i-a-l-g-i h-i-l-j-a.

Sõnad koosnevad häälikuist. Sõnas „head“ on neli, sõnas „iialgi“ viis häälikut.

Hääliku märgiks kirjas on täht.

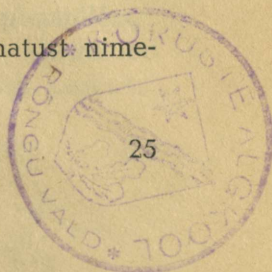
47. Kõik tähed teatavas järjekorras moodustavad tähestiku.

Eesti tähestik ühes võõrtähtedega.

a, b, c, č, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s,
š, z, ž, t, u, v, w, õ, ä, ö, ü, x, y.

Võõrtähti, mida tarvitatakse eesti keeles, on 10: c, č, f,
q, š, z, ž, w, x, y.

48. Leida ajaloo ja maateaduse õpperaamatust: nimesid, milles on võõrtähti!

49. Kirjutada tähestiku järjekorras järgmised poeg- või tütarlaste nimed!

Harjo, Leiger, Sulev, Väino, Maanus, Ullik, Uljas, Imand, Aare, Kalev, Jaanus, Eero, Tõeleid, Randur, Tarmo, Hindo, Meelend, Hillar.

Lagle, Luule, Nääli, Silvi, Tüüne, Aime, Kulla, Orvi, Vaige, Sirje, Helve, Koidu, Kalli, Niine, Ene, Imbi, Saimi, Auli.

50. Järjestada tähestikuliselt oma klassi õpilaste perekonnanimed!

51. Jälgida järgmisis vanasõnus jämendatult märgitud häälikuid ja hääldada neid!

Vana karu ei õpi tantsima.

Ukski tark pole taevast tulnud.

Söö, mis küps, räägi, mis tõsi!

Täishäälikud on: a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü, (y).

Kõik teised häälikud peale täishäälikute on kaas-häälikud.

52. Kirjutada järgmine naljand ja kriipsutada alla kõik kaashäälikud!

Väike äpardus.

Kord läinud kütt jahile. Näinud jänest. Tahtnud tuld anda. Aga puss koju unustatud.

Kodus küsitud kütilt: „Mitu jänest sa said?“

„Väike äpardus juhtus: puss oli koju unustatud,“ vastanud kütt.

(Eesti rahvanali.)

LIITHÄÄLIKU KIRJUTAMINE.

53. Jälgida järgmisis vanasõnus jämendatult märgitud häälikuid!

I

Kuri koer kaitseb kõige paremini karja.
Ära laida leiba!

Kui liithäälik koosneb täishäälikuist, siis nimetatakse seda **liittäishäälikuks**.

II

Hea laps kasvab vitsata.
Kehvast suvest tuleb lahja sügis.

Kaashäälikuist koosnevat liithäälikut nimetatakse **liitkaashäälikuks**.

54. Kirjutada järgmine muinasjutt ja kriipsutada alla kõik liitkaashäälikud!

Niidab siga.

Vanapagan näinud, kuidas naised lambaid niitnud. Mõtelnud ise: „Seda tööd võin mina niisama hästi teha nagu naised!“ Ja hakanudki villu niitma. Ei ole aga lamast kinni võtnud, vaid võtnud sea. Niitnud, niitnud. Siga kisendanud nagu aiaroika vahel ega seisnud silmapilkugi paigal. Suure vaevaga saanud vanapagan sea kõhualuse ära niita. Siis olnud aga ka mehe kannatus otsas. Lasknud

sea lahti ja sõnanud ise: „Enam kisa kui villu!“ Sestsaadik on seal kõhu all vähe karvu.

(J. Jõgever, Eesti muinasjutud.)

Mitmekordse tähega kirjutatakse iga kaashäälik liitkaashäälikuis?

55. Vaadelda järgmisis lauseis jämendatult trükitud liitkaashäälikute kirjutamist!

Kapsas ei kasva metsas.

Kotkas on uhke lind.

Kuumus raskendab töötamist.

Oma kodu koeradki tunnevad.

Pean meeles! s ja h, samuti p, b, t, d, k, g kõrval esineb p, t, k (mitte b, d, g).

56. Jälgida liite -ki, -gi kirjutamist!

Liide -ki	Liide -gi
kumb + ki = kumbki	mina + gi = minagi
seep + ki = seepki	maa + gi = maagi
sepp + ki = seppki	mehe + gi = mehegi
lind + ki = lindki	kivi + gi = kivigi
lint + ki = lintki	laulu + gi = laulugi
kott + ki = kottki	öö + gi = öögi
sulg + ki = sulgki	püü + gi = püügi
look + ki = lookki	lill + gi = lillgi
kukk + ki = kukkki	memm + gi = memmgi
aitäh + ki = aitähki	konn + gi = konngi
mees + ki = meeski	vurr + gi = vurrgi
püss + ki = püsski	edev + gi = edevgi

Liide **-ki** liidetakse **b, p, d, t, g, k, h** ja **s** külge. Kõigi teiste kaashäälikute ja täishäälikute külge liidetakse liide **-gi**.

Liite **-ki, -gi** puhul kirjutatakse sõna nii, nagu esineks ta eraldi. Sõnas „seppki“ kirjutame **pp**, kuigi ta on kaashääliku **k** kõrval; sõnas „vurrgi“ kirjutame **rr**, kuigi ta on kaashääliku **g** kõrval.

57. Kirjutada kriipsu asemele kas **gi** või **ki**!

1. Vana sepp— viidi noorte sekka. 2. Viimaks tuli lell—. 3. Mitte ainult linnud, vaid taimed— kannatasid pakases. 4. Taat— tuli lapsukeste mängu vaatama. 5. „Mitte minutit— viivitust, mitte sekundit—!“ hüüdis ärritunu. 6. Tugevusest kõneles poisi rind—. 7. Jutukas memm— ei lausunud siis sõnakest—. 8. Ehk— mehi oli vähe, töötasid nad siis— tarmukalt. 9. Nad ei märganud—, kuidas möödus aeg. 10. Saabusime— lõpuks oma sihtkohta. 11. Kaju jõudnud, polnud poisil hamba all— kuiva kohta. 12. Oli nii hilja, et linn— näis juba tukkuvat. 13. Mõnd mustust ei kõrvalda seep—. 14. Sulg— tõrgub inetuid sõnu kirjutamast. 15. Kõneldakse, et tüütu sääsk— võib inimese tasakaalust välja viia. 16. Kord väsis tugevam— rändaja. 17. Tormamine elus ei vii kuhu—. 18. Hea tuleb ise, paha ei tule paludes—. 19. Häda murrab raua— katki. 20. „Vaadake, poisid, sealt Ants tuleb—!“ hüüdis Rein. 21. Vana Juhan— ruttas poiste mängu vaatama. 22. Nooruki mõttega olid vanad— täiesti nõus. 23. Kohkunud tüdrukuke ei ütelnud kingituse eest aitäh—. 24. Henn ei andnud oma onule minutiks— rahu. 25. Härg— pääsis vabadusse, ehk— tal oli rõngas sõõrmeist läbi. 26. Kott— oli rottide poolt katki näritud. 27. Mu pinginaaber— on väga hea õppija.

58. Võrrelda järgmisi sõnavorme!

b	kärbes umbne	kärbse umbsed	bs
d	hoidma kündma raudne	hoidsin kündsime raudse	ds
g	hoogus kahejalgne	hoogsa kahejalgse	gs
Jämendatult märgitud b, d, g esineb sõnas.		Sõnas esinev b, d, g püsib, kuigi ta on sattunud s ette.	

59. Vaadelda järgmiste liitsõnade õigekirjutust!

raud	raudsepp, raudtee
king	kingsepp
umb	umbsõlm, umbkaudne
õlg	õlgkatus

Liitsõnad kirjutatakse nii, nagu need liitsõnad, milledest liitsõna koosneb.

Võrrelda veel õigekirjutust liitsõnades, nagu **keskkool**, **pussnuga**, **plekklähker**, **kiirrong**, **viissada** jne.

60. Kirjutada järgmisi lauseis kriipsu asemele kas **b, d, g** või **p, t, k**!

1. Ära hõis—a enne õhtut!
2. Mih—el oli lah—us ise.
3. Mehele teh—i igakül—selt selge—s, mida ta pidi ette võtma.
4. Laste jutukõmin ei jäänu—ki vait.
5. Võ—sime

teekonna jal—si ette. 6. Mõned lo—sakad puud võimaldasid karastavat varju. 7. Väikesed jõm—sikad jooksid rutuga koju. 8. Nad jõu—sid siis—i üsna ae—sasti kohale. 9. Nüüd aga hei—kem puh—ama! 10. Kuigi lä—sime jal—si, jõu—sime ae—sasti me—sa. 11. Ei üks—i sünni targana. 12. Nöör oli kõvas um—sõlmes. 13. Lii—söömine on kahjulik. 14. Ega ühest härjast kaht nah—a saa. 15. Roos—e sööb rauda, kurvas—us südameid. 16. Õn—sam on anda kui võtta. 17. Kuulajad tun—sid end võidetuna kõneleja hoo—susest. 18. Õhk tundus um—sena. 19. Tüütud kär—sed sõmasid kausi ümber. 20. Rau—sepa Elts jõudis ae—sasti linnast koju.

SILP.

61. Jälgida sõnade silbitamist järgmisis vanasõnus!

Ah-nus a-jab au-ku. Mi-ne suurt saa-ma ja pä-ra-tut pä-ri-ma, kao-tad väi-ke-se-gi. Pa-rem hoi-da kui oi-a-ta. Pü-ha-päe-va tu-leb pü-hit-se-da.

Sõnad võivad olla ühe-, kahe-, kolme- ja enamasilbilised. Silbis võib olla üks, kaks, kolm ja enamgi häälikuid (näit. praost, konks).

62. Vaadelda järgmiste sõnade silbitamist!

a-	bi	
ap-	pi	Täishäälikute vahel olevaist kaashää-
kar-	dab	likuid märkivaist tähtedest kuulub
arst-	lik	ainult üks järgmise silbi algusse.
konk-	sud	

63. Jälgida liittäishäälikute silbitamist!

Nei-u, hoi-an, lei-a-me, ai-a, hau-as, õu-e, lai-a-li, sõi-dan, lau-das, koe-rad.

Liittäishäälikuid, mis kuuluvad ühte silpi (näit. *e i* sõnas *neiu*, *a u* sõnas *hauas*), nimetatakse **kaksiktäishäälikuiks**.

Silbitamise tundmine on tarviline sõnade **p o o l i t a m i s e l**. Seejuures kuulub ühetäheline silp sõna keskel alati eelmise silbi juurde (näit. lei-a/me, lai-a/li, hoi-a/ta-ma, vii-u/li, kuu-e/ga). Samuti ei jäeta rea lõpule ühetähelist silpi (mitte e/nam, vaid enam, mitte nei/u, vaid neiu).

Liitsõna osad kuuluvad eri silpidesse (veekruus jt.).

64. Silbitada sõnad järgmises palas!

Dünamiit.

Linnaisand tahtnud külameest pilgata. Hakanud küla-mehe lihtsast uuriketist kinni ja küsinud: „Mis nõör see on?“

Külamees andnud sõrmega nipsu lüües linnamehele nii-suguse võpsu silma peale, et silm üsna tuld lõõnud. Ise aga ütelnud: „Ära seda kisu! See on dünamiidinõör. Plahvatus tuleb.“
(Eesti rahvanali.)

HAALIKUTE VALTUS.

65. Hääldada õigesti sõnu antud lauseis!

Kuri koer jooksis **kuuri** tagant **kuuri**. Kooliõpilane ärgu vedagu igasugust **koli kooli**!

66. Hääldata tabelis antud sõnu! Ühtlasi koostada suuliselt lauseid, milledes esineb antud sõnu!

Täishäälikud			
Lühike täishäälik 1. vâlde	Pikk täishäälik 2. vâlde	Ülipikk täishäälik 3. vâlde	
ka/li	(ühe) kaa/li	(neli)	kaa/li
ke/da	kee/da		kee/ma
vi/li	(ühe) vii/li	(kaks)	vii/li
ko/li	(ühe) koo/li	(kaks)	koo/li
ku/ri	kuu/ri (all)	(läks)	kuu/ri
põ/se	(suur) põõ/sas	(suures)	põõ/sas

Pikk ja ülipikk täishäälik kirjutatakse kahekordse tähega. Sõnade silbitamisel pikki täishäälikuid ei poolitata.

1. Mitu vâldet on täishäälikuil?
2. Mitmekordse tähega märgitakse kirjas lühike täishäälik?
3. Mitmekordse tähega märgitakse kirjas pikk ja ülipikk täishäälik?

67. Rühmitada järgmised sõnad vastavalt esimese silbi täishääliku vâltele!

Laadale, viima, toober, suur, naaber, söömine, seebiga, voodi, müürid, haamer, juured, hâäl, mõõgaga, koorima, küünal, küünlad, ääred, jääma.

Nâit.:

Pikk täishäälik	Ülipikk täishäälik
laadale	viima

68. Vaadelda järgmiste sõnarühmade õigekirjutust!

Pikk (2. või 3. vältes olev) **õ** esineb sõnades nagu: võõras, põõsas, hõõruma, õõtsuma, rõõm, mõõk, mõõt, sõõrmed, rõõsk jt.

õe esineb järgmistes sõnades: õel, nõel, sõel.

Pikk **ü** märgitakse alati **üü**-ga, näit.: süü, püüdma, püü, küünal jt.

Pikk **ä** kirjutatakse **ää**-ga, näit.: väärt, pääsma, päästma, häälik, hääl jt.

Sõnades **hea, pea, peal, seal** ja **teal** võib tarvitada nii **ea-d** kui ka **ää-d**.

69. Moodustada lauseid, milledes esinevad järgmised sõnad!

Õõtsusid, hõõrusin, õõnestada, mõõdetakse, rõõmsasti, võõrastega, nõega, nõel, sõelas, häälega, seadke, peatus, hääldage, väärtuslikku, päästime.

70. Kirjutada kriipsu asemele kas **õõ** või **õe**, **ää** või **ea**!

1. Ulal taeva all l—ritasid lõokesed. 2. Tuul l—tsus p—sastes. 3. Vanake tõmbas kopsudesse paar tugevat s—mu õhku. 4. Eideke silmitses oma v—rastütart soojalt ning r—msasti. 5. Kadedal kodu ei suitse, —la au ei õitse. 6. Vanake h—rus oma käsi r—mu pärast. 7. S—las ei püsi vesi. 8. —lal pole õnne ega kadedal karja. 9. Vaadake julgesti ja tegur—msalt tulevikku! 10. Mindi tagasi v—raste-majasse. 11. Lauldi kolmeh—lset laulu. 12. Pillid s—ti h—lde ja varsti kõlas lõbus marss. 13. „Oleksin p—aegu kukkunud!“ hädaldas Liisi Lainele. 14. Lunastati kolm p—setähte. 15. Mõni r—gib väga heleda h—lega. 16. Rutati vallamajja h—letama. 17. Eesti keeles on üheksa täish—likut. 18. On oodata onu p—tset tulekut. 19. Ühe hetkega oldi p—ste-paadis ja rutati uppumat p—stma.

71. Hääldata õigesti sõnu antud lauseis!

Kui linakaupmees linnast tuleb, siis sõidame ühes temaga linna. Tigu ronib piki tikku.

72. Hääldata tabelis antud sõnu! Uhtlasi koostada suuliselt lauseid, milledes esineb antud sõnu!

K a a s h ä ä l i k u d		
Lühike kaashäälik 1. välde	Pikk kaashäälik 2. välde	Ülipikk kaashäälik 3. välde
põle sama pani ära püsi	(ühe) põlle " sammu " panni " narri " püssi	(kaks) põlle " sammu " panni " narri " püssi
kivi ihu maja		kivvi ihhu majja
käbi rõdu tegi	(ühe) kepi " roti " teki	(kaks) keppi " rotti " tekki

1. Mitu völdet on kaashäälikuil?
2. Mitmekordse tähega märgitakse kirjas lühike kaashäälik?
3. Kuidas märgitakse kirjas pikk b-, d-, g-häälik?
4. Kuidas märgitakse kirjas teised pikad kaashäälikud?
5. Mitmekordse tähega märgitakse kirjas ülipikk kaashäälik?

73. Kirjutada vihikusse ja rühmitada järgmised sõnad vastavalt kaashääliku värtele!

Tõnu, Made, Eha, Juku, linnud, võti, kukke, kukkuma, abi, ruttama, kammima, petis, pettis, valu, siputama, vurr, kannuga, pallidega, kasu, idu, lodi, kotti, vanniga, klassist, leppima, lugema, korraga, äkki, kullast, punuma, rutuline, pime, rott, pakkuma, pikka, pesa, püssidest, tore, sammas, siduma, varras, katel, kana, kannatama, lipp.

Näit.:

Lühike kaashäälik	Pikk kaashäälik	Ulipikk kaashäälik
Tõnu	Juku	kukke

74. Võrrelda järgmisis sõnus jämendatud tähtedega trükitud liithäälikute värteid!

Pikk liithäälik 2. värde	Ulipikk liithäälik 3. värde
laine heinad saunas oinas	lained heinu saunade oinad
kapsas külmad nurgas konksud	kapsad külmi nurkades konksudega

Liithäälikuil (nii kaksiktäishäälikuil kui ka liitkaashäälikuil) **on kaks völdet; nad võivad olla kas pikad või ülipikad.**

75. Kirjutada vihikusse ja rühmitada vastavalt liithääliku vältele järgmised sõnad!

a) Kaksiktäishääliku välde.

Haige, aisad, sai, taigen, laenama, leivad, räimed, hoian, aeda, teivas, lõugama, kaunid, laudast, tõusma, lõim, laulab, augud, päevi, pöial, leidma, mõirgama, käima, tõuseb, õunad.

b) Liitkaashääliku välde.

Küngas, lampi, kingade, parkima, mütsiga, lindu, maksuma, varjama, istub, metsast, arvud, hüplema, pinki, sõbrad, ladvast, vorstid, valge, silda, kirvega, silbid, hirmuga, kasvama, silmitseb.

N ä i t.:

Pikk liithäälik	Ülipikk liithäälik
aisad	haige

76. Kirjutada vihikusse järgmine pala ja märkida jämen-datult trükitud liithääliku kohale, mitmendas vältes see on!

Oleksin seda teadnud.

Mees teinud pojaga metsas heinu. Kuhjatäis heinu olnud koos. Tarvis kuhja panna.

Mees ei teadnud, kas heinad on kuhjapanemiseks kuivad küllalt. Võtnud tuletiku, pistnud heinad põlema ja ütelnud pojale: „Katsu järele, kas põlevad! Kui põlevad, on kuivad küllalt.”

Tuli põletanud viimse kui kõrre ära.

Suurt tuhahunnikut nähes mees **ohkama**: „Oleksin ma seda **teadnud**, ma poleks tikke kaasa võtnudki!“

(Eesti rahvanali.)

ULIPIKA HÄÄLIKU KIRJUTAMINE.

77. Ulipikk lihthäälik kirjutatakse kahe tähega, näit. **jooma**, **töö**, **pill**, **pikk**, **jonnima**, **vettima** (vt. p. 66 ja 72). Sellest reeglist on aga rida **erandeid**.

78. Võrrelda järgmiste sõnapaaride õigekirjutust ja selgitada sõnade tähenduslikku vahet!

ma (mina) — maa	mul (minul) — mull
sa (sina) — saa	tal (temal) — tall
ja — jaa (jah)	sel (sellel) — sell
me (meie) — mee	tol (tollel) — toll
te (teie) — tee	on — onn
mu (minu) — muu	tas (temas) — tass

Peale eelesitatute kirjutatakse erandlikult veel järgmised sõnad: **ta** (tema), **nad** (nemad), **ka**, **ju**, **va** (vana), **sul** (sinul), **mil** (millel), **mus** (minus), **sus** (sinus), **ses** (selles), **et**, **jah**, **kah**, **noh**, **säh**, **puh**, **aitäh**.

79. Kirjutada kriipsuga täht kas ühe- või kahekordselt!

1. Kel—nälg, sel—jalad. 2. Vana kel—tagus seitse õõnsat pauku. 3. „Mitte Ants, vaid keegi mu—on mu—parim sõber,“ naeris rõõmus Jüri. 4. „Emake, kas me—sööme kõik me—ära?“ küsisid lapsed. 5. „Vaadake, vaadake, mul—on kirju seebimul—kõrre otsas!“ hüüdis Heljo. 6. „Kas sa—siis ei sa—minust aru?“ küsis onu poisilt. 7. „Pole midagi parata, las—aga minna!“ hüüdis Rein.

8. Lauale pandi väike hiina tas—. 9. Kas— kas— on toas?
 10. „Kas te— ei te— nüüd sääsest härگا?“ küsiti vestlejalt.
 11. Usun, et tal— on nüüd aega. 12. Tal— määgis ja pages
 eemale. 13. „Ja—, on— on— tõesti väike ja vilets maja!“
 hüüdsin ma—. 14. Kangelane langes oma ma— ja rahva
 eest.

80. Võrrelda ülipika kaashääliku märkimist antud tabelis!

Ülipikk kaashäälik lühikese täishääliku järel	Ülipikk kaashäälik pika täishääliku või kaksik-täishääliku järel
pp sepp, kapp tt kott, latt kk pikk, pakk ss kass, pass	p seep, kaup t koot, laut k riik, paik ss kauss, poiss

Pika täishääliku ja kaksiktäishääliku järel kirjutatakse ülipikk **p, t, k** ühe tähega, ülipikk **s** kahe tähega — **ss**.

81. Jälgida ülipika liithääliku märkimist!

Ülipikk liithäälik	Ülipikk liithäälik
lõpp leppima linn võttis täpp tõttama nukker	lõplik, lõpmatu leplik, leplikkus linlane, linkond võtma, vastuvõtlik täpne, täpsus tõtlema, tõtlik nukrad, nukralt

Liithäälikus kirjutatakse iga häälik ühe tähega. (Sellepärast kirjutatakse ka lõplik, täpne ühe **p-ga, au, nõu** ühe **u-ga** jne.).

82. Tähele panna! Erandlikult kirjutatakse ülipikad liitkaashäälikud **lss, mss, nss, rss** kahekordse **s-tähega**.

2. välde	3. välde
valsi simsi avansi marsin	valss simssi avanssi marssima

83. Kirjutada kriipsuga täht kas ühe- või kahekordselt!

I

1. Väike kop—el oli täis lilli. 2. Väikeses kop—lis oli rohkesti lilli. 3. Kaljune kal—as seisab kindlalt. 4. Kaljud kal—dad seisavad kindlalt. 5. Kursustest osavõt— oli väga elav. 6. Loenguid kuulati osavõt—liku huviga. 7. Vap—er mees ei kohkunud vaenlasi nähes. 8. Kõneldi kangelase vap—ratest tegudest. 9. Onu huvitav jut— meeldis paljudele. 10. Kuulati jut—lemist ja kehitati õlgu. 11. Nuk—er naeratus libises üle mehikese näo. 12. Vanake noogutas nuk—ralt oma pead. 13. Tal on täita raske ülesan—e. 14. Ka meil on täita mõned ülesan—ded. 15. Ema, ma kirjutan sõdurist vennale hom—e! 16. Mida sa täna võid teha, seda ära jäta hom—seks. 17. Mees oli viisküm—end aastat vana, kuid ei paistnud olevat neljaküm—nenegi. 18. Lin—lased elavad lin—ades.

II

1. Vigane ham—as valutab. 2. Naeratuse juures paist-
sid tütarlapse üllatavalt kaunid ham—bad. 3. Külalistele
korraldati suurepärase vastuvõt—. 4. Külaliste vastu-
võt—ja oli onu Siim. 5. Tüdrukuke, kes lõi oma jala vastu
kivi, hakkas nut—ma. 6. Isegi tuppa kuuldus tüdrukukese
hale nut—. 7. Aino kodus ven—ale uued kin—dad. 8. Poiss
võttis kan—dle ja hakkas kan—eldama. 9. Vanaema kuu-
las poisikese mängu osavõt—liku huviga. 10. Kõrvaltoas
lõi kell kaheteistküm—nendat tundi. 11. Valmistuti
hom—seks tööleminekuks. 12. Viimaks lakkas vihm otse-
kui märguan—de peale. 13. Vap—rasti sam—usid sõdurid
läbi linna. 14. Nägusad sam—bad ehtisid kalmukün—kaid.
15. Peatuti mõned hetked pur—del. 16. Küsimus jäi siiski
lõp—likult otsustamata. 17. Lam—as lõi aasal kepsu.
18. Hunt mur—dis lam—ba.

84. Kirjutada kriipsuga sõnades s kas ühe- või kahe-
kordselt!

1. Ants, kuhu sa panid uue märs—i? 2. Ma pole näinudki
uut märs—i! 3. Siga künnab maad kärs—aga. 4. Sead kün-
navad maad kärs—adega. 5. Orkester mängis kärarikast
mars—i. 6. Orkester lõpetas kärarikka mars—i. 7. Varsti
mars—ivad sõdurid üle silla. 8. Sõdurid mars—isid üle
silla. 9. Tiiuke tõi aiast paar kirs—i. 10. Tiiuke tõi aiast
mõned kirs—id. 11. Pors—iti vaevaliselt võõrast keelt.
12. Neiu mängis kaks lõbusat vals—i. 13. Neiu mängis ühe
lõbusa vals—i. 14. Naabril on kaks vars—a. 15. Noor asu-
nik sai näitusel vars—a eest autasu. 16. Rutati einelauda
mors—i jooma. 17. Uni saadab hulkuma, magamine —
mars—ima. 18. Arst katsus haige vanakese puls—i.
19. Puls—i katsumine vältas ainult pool minutit.

ASTMEVAHELDUS.

85. Võrrelda järgmisis lauseis jämendatult trükitud sõnul

Sandil ei olnud **keppi**
(mida?).

Minu vend ei viitsi **õppida**
(mida teha?).

Kukk laulab hommikul.

Laps mängis tänaval.

Sõda on kole.

Peeter läks **kündma**.

Poiss **luges** raamatut.

Tuba on avar.

Ma lõikasin enesele **kepi**
(mille?).

Mina **õpin** (mida teen?)
alati hoolsasti.

Kuked on vahel kurjad.

Lapsed mängivad õues.

Jaagu isa sai **sõjas** haa-
vata.

Ta **künnab** põllul õhtuni.

Isa **loeb** ajalehte.

Jaak on **toas**.

Võrreldes jämendatult trükitud sõnu märkame, et **ühe ning sama sõna teatavad häälikud** võivad olla erinevad: kord võivad nad olla kolmandas (**keppi**, **kukk**), kord teises (**kepi**, **kuked**) vältes; kord võivad häälikute hulgas olla **b**, **d**, **g** (**tuba**, **sõda**, **luges**), kord võivad need häälikud kas kaduda (**toas**, **loeb**) või muutuda mõneks teiseks häälikuks (**sõjas**). Seesugust nähtust nimetatakse **astmevahelduseks**. Astmeid on kaks: **tugev** ja **nõrk** aste. Sõnad **keppi**, **sõda** on tugevas, sõnad **kepi**, **sõjas** nõrgas astmes.

On ka sõnu, mis on astmevahelduseta, näit.: tänav, tänavale, hobune, hobusega, inimene, kirjutama, murduma jne.

86. Vaadelda tugeva ja nõrga astme näiteid!

Tugev aste	Nõrk aste	Tugev aste	Nõrk aste
sepp	sepa	pp	p
ruttama	rutata	tt	t
õnnelikku	õnneliku	kk	k
seep	seebi	p	b
pookima	poogin	k	g
sõpra	sõbra	pr	br
kupjad	kubjas	pj	bj
atra	adrad	tr	dr
latv	ladvad	tv	dv
kont	kondi	nt	nd
märkama	märgata	rk	rg
valss	valsi	lss	ls
marssima	marsin	rss	rs
kuub	kuue	b	—
leib	leiva	b	v
kõlbama	kõlvata	lb	lv
kurb	kurva	rb	rv
lambad	lammas	mb	mm
siduma	seob	d	—
sõda	sõja	d	j
sild	silla	ld	ll
murdma	murren	rd	rr
lind	linnud	nd	nn
vaht	vahu	ht	h
süsi	söe	s	—
kõrs	kõrre	rs	rr

Tugev aste	Nõrk aste	Tugev aste	Nõrk aste
viga	vea	g	—
põlgama	põlatud	lg	l
jälg	jälje	lg	lj
kargama	karata	rg	r
kärg	kärje	rg	rj
nahk	naha	hk	h
viskama	visata	sk	s

87. Kasutades eelmist tabelit määrata tugev ja nõrk aste!

Kuke — kukke, kirjanikule — kirjanikkudele, nõöbi — nõöpi, palgaks — palka, valla — valda, vendade — vennale, sulgede — sulele, riid — riiu, leske — lesele, jälg — jälje, porssida — porsin, sigadele — seale, vagu — vaod, tõde — tõe, põrge — põrkega, purre — purdele, vise — viske, kolle — kolde, turba — turvas, kinnas — kindad, kalda — kallast, okast — okkast, ranne — randme, pale — palge, vande — vanne.

Näidis. Kuke (n.) — kukke (t.), ...

88. Kirjutada antud sõnad nõrgas astmes!

Käsi, süsi, lüsi, tõsi, vesi, mesi, rida, uba, vagu, tõde, jõgi, vägi, mägi, madu, juga, luba, siga, viga, lugu, tuba, pragu, regi, iga, pidama, taguma, siduma, laduma, põdema, vedama, nägema, tegema, lugema, kaduma.

Näidis. Käe, söega, ...

89. Määrata tärnikesega märgitud sõnades aste!

Esimene lumi.

Lumi! Lumi! Esimene lumi — vanad kui noored on teda uudishimulikult lävele vaatama tõtanud. Lume-eit puistab õues lund kui kotist. Vaadake, õhk on täis allaliuglevaid valgeid tähekesi!

Peedu on oma kaabuga neid koguni püüdma hüpanud. Ta tahaks näha, kas nad on nii ilusad sakilised kui õppe- raamatus. On, kes ei usu, tehku ise katset! Küll näete, et nad on tuhandekujulised, mäherdusi ükski kunstnik ei oska valmistada.

(A. Kitzberg.)

Vormiõpetus.

SÕNADE LIIGITUS MUUTMISE JÄRGI.

90. Jälgida järgmises palas jämendatult trükitud sõnade muutmist ja küsimusi!

Heljo uus pildiraamat.

Uus pildiraamat (mis?) on Heljo parem sõber. Oma **uue pildiraamatu** (mille?) eest hoolitseb Heljo. Alati on Heljo käed puhtad, kui ta lehitseb oma **uut pildiraamatut** (mida?). Mis puutub Heljo **uuesse pildiraamatusse** (millesse?), siis on see tore ja kallis raamat. Heljo **uues pildiraamatus** (milles?) on ka palju värvilisi pilte. Heljo ei taha lahkuda oma **uuest pildiraamatust** (millest?). **Uuele pildiraamatule** (millele?) on leidnud Heljo oma riulil sobiva koha. **Kenal pildiraamatul** (millel?) olgu ka nägus koht! **Uelt pildiraamatult** (millelt?) soovib Heljo, et see veel kaua püsiks **puhta pildiraamatuna** (millena?). Loodetavasti jääb Heljo uus pildiraamat veel kaua **puhtaks pildiraamatuks** (milleks?). Heljo väike vend Ats ei küüni veel Heljo **kõrge raamaturiiulini** (milleni?), millel asetsebki uus pildiraamat. See on ka väga tore, sest muidu jääks Heljo **nägusa pildiraamatuta** (milleta?). Niipea kui Ats peaks sõbrustama oma õe **uue pildiraamatuga** (millega?), siis ootaks raamatut kurb lõpp.

91. Vaadelda veel järgmiste sõnade muutmist!

1. üks niisugune noor hobune,
2. ühe niisuguse noore hobuse,
3. üht niisugust noort hobust,
4. ühesse niisugusesse nooresse hobusesse,
5. ühes niisuguses noores hobuses jne.

Sõnade seesugust muutmist nimetatakse **käänamiseks**.
Sõnad, mida nii saab muuta, on **käändsõnad**.

92. Jälgida järgmises palas jämendatult trükitud sõna muutmist!

Lugemisest.

Me kõik teame, et häid raamatuid on kasulik **lugeda**. Kui **loeme** mõnd reisikirjeldust, siis tunneme, nagu rändaksime meie ise neil kaugeil maadel. Mõnd haaravat juttu **lugedes** aga elame kaasa sellele kangelasele, kellest teoses jutustatakse. Paljude **loetud** raamatute tublid tegelased võivad meile olla eeskujuks. Nii mõnigikord küsime eneselt: „Kuidas võiksime olla niisama vahvad, julged ja ausad kui see kangelane, kelle elulugu me **lugesime**?“ Et meelest ei ununeks see, mida **oleme lugenud**, on kasulik, kui me **loetavast** raamatust enesele märkmeid teeme. **Lugegem** hoolega ja pidagem meeles, et **lugemine** võib meid paremaks inimeseks teha!

93. Vaadelda veel järgmiste sõnade muutmist!

- (Mina) **loen** (ja) **laulan** (täna), **lugesin** (ja) **laulsin** (eile).
(Sina) **loed** (ja) **laulad** (täna), **lugesid** (ja) **laulsid** (eile).
(Tema) **loeb** (ja) **laulab** (täna, **luges** (ja) **laulis** (ka eile).

Seesugust sõnade muutmist nimetatakse **pööramiseks**.
Sõnad, mida nii saab muuta, on **pöörd sõnad**.

94. Jälgida järgmises palas jämendatult trükitud sõnu! Järele mõtelda, kas on neid sõnu võimalik muuta!

Kuidas rehepapp peksa sai.

Rehepapp nurisenud **alati** rehelistega, **et** nad **väga** **pehmesti** varta löövad. Rehelised vastanud, **et** nad **küllalt** **kõvasti** löövad.

Rehepapp mõtleb. „**Noh**, ma katsun **õige** **järele!** Poeb **salamahti** lademete **alla**.

Rehelised said **aga** asjast **aru**. Jõudsid rehepapi **kohta**, andsid lademeile **nii** **pihta**, **et** rehepapp **nagu** põrsas aia **vahel** kisendama hakkas. Kargas **püsti** ja pani **plehku**.

Sestsaadik ei nurisenud rehepapp **iialgi** reheliste **üle**.

(Eesti rahvanali.)

Sõnad, mis ei muutu, on **abisõnad**.

Muutumise seisukohalt saame seega jagada sõnu **käändsõnadeks**, **pöörd sõnadeks** ja **abisõnadeks**.

KAÄNDSÕNADE LIIGID.

95. Jälgida antud vanasõnus jämendatult trükitud sõnu!

Kõik **kaunad** ei kasvata **teri**. **Amet** ei küsi **leiba**. Võõras **raha** põletab **tasku**. **Armul** ei ole **põhja**. Magaja **uni** ja tegija **töö** ei lõpe.

Sõnad, mis märgivad asjade, olendite ja olukordade nimetusi, on **nimisõnad**.

Nimisõnade puhul saame esitada küsimuse: **kes?** **mis?** **kelle?** **mille?** **keda?** **mida?** jne.

96. Jälgida järgmisis vanasõnus jämendatult trükitud sõnu!

Pikk vikat niidab **laia** kaare. Parema **avalik** vaenlane kui **salajane** sõber. **Uus** luud pühib **puhta** toa. **Pisike** säde teeb **suure** tule.

Sõnad, mis näitavad, missugune mingi asi, olend või olukord on, on **omadussõnad**.

Omadussõnade puhul saame seega esitada küsimuse: **missugune? missuguse?** jne.

97. Jälgida järgmisis vanasõnus jämendatult trükitud sõnu!

Uheksa ametit, **kümnes** nälg. **Seitse** ei oota **ühte**. Ega **kaks kolme** vastu saa.

Sõnad, mis märgivad arvu või järjekorda, on **arvsõnad**.

Arvsõnad vastavad küsimusele: **mitu? mitmes?**

98. Vaadelda järgmisis vanasõnus jämendatult trükitud sõnu!

Igaüks on **oma** õnne sepp. Magades ei leia **keegi** leiba. **Kes** noorelt nobe, **see** virk vananagi.

Me ei tarvita lauseid: *Piret ütles, et Piret olevat täna haiglane; Mikk tegi haiget Mikule*. Selle asemel tarvitame lauseid: *Piret ütles, et tema olevat täna haiglane; Mikk tegi haiget enesele*. Samuti ei ütle meie: *See on ilus koer, ma sooviksin enesele ilusat koera*, vaid ütleme: *See on ilus koer, ma sooviksin enesele niisugust koera*.

Sõnad, mis asendavad kõneldavaid nimisõnu või omadussõnu, on **asesõnad**.

Niisugused sõnad, nagu *mina, sina, tema, meie, teie, nemad, enese, oma, see, too, seesugune, missugune, kes, mis, kumb, mõni, ükski* jt. on seega asesõnad.

99. Leida mingist lugemispalast nimi-, omadus-, arv- ja asesõnul

SUUR- JA VAIKETAHT.

100. Leida nimesid, mis on pandud ühele teatavale üksikule olendile või esemele!

Nimed, mis on pandud teatavale üksikesemele või üksikolendile, on **pärisnimed**.

Pärisnimed kirjutatakse suure algtähga.

Kõik teised nimisõnad on **üldnimed**. Üldnimed tähistavad ühte liiki kuuluvaid asju või olukordi.

101. Võrrelda järgmiste pärisnimede õigekirjutust!

1. Johann Voldemar Jannsen. Carl Robert Jakobson;
2. Lääne-Euroopa, Põhja-Ameerika;
3. „Rahva Hää!“, „Laste Rõõm“, „Eesti Kirjandus“;
4. Eesti Põllumeeste Selts, spordiselts „Tervis ja Jõud“, Eesti Kirjanduse Selts;
5. kogu „Eesti laulik“, lühijutt „Tähtis päev“, luuletus „Ema süda“.

Kui pärisnimi koosneb **mitmest** sõnast, siis kirjutatakse kõik sõnad peale abisõnade suure algtähga. Teoste nimetustes kirjutatakse aga ainult esimene sõna suure algtähga.

102. Jälgida järgmisi üldnimede rühmi! Meeles pidada, et üldnimed kirjutatakse väikese, pärisnimed suure algtähega!

Pärisnimi	Üldnimi	
Eesti Saksamaa Lätimaa	eestlane sakslane lätlane	Teatavasse rahvusse kuuluvat isikut tähistavad sõnad kirjutatakse väikese algtähega.
Jaan Mart Juuli August	jaanipäev mardipäev juulikuu augustikuu	Päevade ja kuude nimetused kirjutatakse väikese algtähega.

103. Jälgida pärisnimede ja omadussõnade vahet järgmises lauses!

Pärisnimi (mis? kes? — suur algtäht)	Omadussõna (missugune? — väike algtäht)
Paljud eestlased elavad Ameerikas (Ameerika — kohanimi). Eestlased külastasid Soome (s. o. Soome riigi) pealinna.	Ka meil ehitatakse hooned mõnikord ameerikaliku kiirusega. Iga sepp oskab meil valmistada soome (s. o. soomepäraseid) kelke.

104. Kirjutada klambreis olevad sõnad kas suure või väikese algtähega!

1. Kursustel õpetati (rootsi) võimlemist. 2. Kartuleid vee-
takse meilt ka (rootsi). 3. Mees, kes sõitis (Saksamaale),

kõneles hästi (saksa) keelt. 4. Koolitöö algab meil (septembris). 5. Väike Mai saab 15. (mail) kuueaastaseks. 6. Õpilased õppisid hoolega (saksa) keelt. 7. Mari tädi eluneb (soomes). 8. Tamula järv on (võru) linna juures. 9. Teadlast huvitas (kreeka) keel. 10. Teda huvitas ka (kreekamaa). 11. Teenekale töömehele kingiti tore (pärsia) vaip. 12. Kus asetseb (pärsia)? 13. Noor õpetlane siirdus (indiasse), et tutvuneda seal (india) kunstiga. 14. Hiljuti korraldati (valgas) laulupidu, millest võttis osa ka (lätlasi). 15. Tantsiti mingisugust (poola) tantsu. 16. Mihkel on sündinud (mihklikuu) kümnendal päeval.

KAANDSÕNADE MUUTMISEST.

105. Vaadelda sõnade muutmist antud tabelis!

Ainsus		
1. Tugev sepp	kes?	Nimetav
2. Tugeva/ t seppa	keda?	Osastav
3. Tugeva sepa	kelle?	Omastav
4. Tugeva/ sse sepa/ sse	kelle/ sse ?	Sisseütlev
5. Tugeva/ s sepa/ s	kelle/ s ?	Seesütlev
6. Tugeva/ st sepa/ st	kelle/ st ?	Seestütlev
7. Tugeva/ le sepa/ le	kelle/ le ?	Alaleütlev
8. Tugeva/ l sepa/ l	kelle/ l ?	Alalütlev
9. Tugeva/ lt sepa/ lt	kelle/ lt ?	Alaltütlev
10. Tugeva/ ks sepa/ ks	kelle/ ks ?	Saav
11. Tugeva sepa/ na	kelle/ na ?	Olev
12. Tugeva sepa/ ni	kelle/ ni ?	Rajav
13. Tugeva sepa/ ga	kelle/ ga ?	Kaasaütlev
14. Tugeva sepa/ ta	kelle/ ta ?	Ilmaütlev

Mitmus

1. Tugeva/d sepa/d	kes?	Nimetav
2. Tugeva/i/ d sepp/i	keda?	Osastav
3. Tugeva/te seppa/de	kelle?	Omastav
4. Tugeva/te/ sse seppa/de/ sse	kelle/ sse ?	Sisseütlev
5. Tugeva/te/ s seppa/de/ s	kelle/ s ?	Seesütlev
6. Tugeva/te/ st seppa/de/ st	kelle/ st ?	Seestütlev
7. Tugeva/te/ le seppa/de/ le	kelle/ le ?	Alaleütlev
8. Tugeva/te/ l seppa/de/ l	kelle/ l ?	Alalütlev
9. Tugeva/te/ lt seppa/de/ lt	kelle/ lt ?	Alaltütlev
10. Tugeva/te/ ks seppa/de/ ks	kelle/ ks ?	Saav
	kelle/ na ?	Olev
11. Tugeva/te seppa/de/ na		
12. Tugeva/te seppa/de/ ni	kelle/ ni ?	Rajav
13. Tugeva/te seppa/de/ ga	kelle/ ga ?	Kaasaütlev
14. Tugeva/te seppa/de/ ta	kelle/ ta ?	Ilmaütlev

Sõnaosa **-de-**, **-te-** (tugeva/te/le seppa/de/le) nimetatakse **mitmuse tunnuseks**.

Mitmuse tunnus nimetavas käändes on **d** (tugeva/d sepa/d).

Märkus. Sõna osa, mis on muutelõpu ees, nimetatakse tüveks (näit. sepa).

106. Jälgida omastavat käännet ning võrrelda seda järgmiste käänetega!

Ainsus				
Omast.	kelle?	hundi	mille?	mätta
Sisseütl.	kelle/sse?	hundi/sse	mille/sse?	mätta/sse
Seesütl.	kelle/s?	hundi/s	mille/s?	mätta/s
Seestütl.	kelle/st?	hundi/st	mille/st?	mätta/st
Alaleütl.	kelle/le?	hundi/le	mille/le?	mätta/le
Alalütl.	kelle/l?	hundi/l	mille/l?	mätta/l
Alaltütl.	kelle/lt?	hundi/lt	mille/lt?	mätta/lt
Saav	kelle/ks?	hundi/ks	mille/ks?	mätta/ks
Olev	kelle/na?	hundi/na	mille/na?	mätta/na
Rajav	kelle/ni?	hundi/ni	mille/ni?	mätta/ni
Kaasaütl.	kelle/ga?	hundi/ga	mille/ga?	mätta/ga
Ilmaütle	kelle/ta?	hundi/ta	mille/ta?	mätta/ta
Mitm. nim.	kes?	hund/id	mis?	mätta/d
Mitmus				
Omastav	huntide	mätaste		
Sisseütlev	huntide/sse	mätaste/sse		
Seesütlev	huntide/s	mätaste/s		
Seestütlev	huntide/st	mätaste/st		
Alaleütlev	huntide/le	mätaste/le		
Alalütlev	huntide/l	mätaste/l		
Alaltütlev	huntide/lt	mätaste/lt		
Saav	huntide/ks	mätaste/ks		
Olev	huntide/na	mätaste/na		
Rajav	huntide/ni	mätaste/ni		
Kaasaütlev	huntide/ga	mätaste/ga		
Ilmaütlev	huntide/ta	mätaste/ta		

Ainsuse omastava käände põhjal moodustatakse kõik ainsuse käanded **sse-** lõpulisest sisseütlevast alates ja mitmuse nimetav.

Mitmuse omastava põhjal moodustatakse kõik mitmuse käanded alates sisseütlevast.

Seetõttu nimetatakse omastavat käänet **põhikäändeks**.

107. Moodustada eelmise tabeli eeskuju järgi uus tabel sõnadest *kubjas* (omastav: *kupja*, *kubjaste*) ja *kott* (omastav: *koti*, *kottide*).

108. Moodustada põhikäändest muid käandeid!

Omastav	Omastavast moodustatavaid käandeid
sõbra sõprade luku lukkude toa tubade mõtte mõtete	sõbra/d, sõbra/s, ... sõprade/s, sõprade/le, ...

109. Kirjutada järgmised sõnad ainsuse kaasaütlevas ja mitmuse nimetavas!

Märkus. Sõnad on antud ainsuse omastavas.

Vöö, krae, küüne, õrre, õie, söe, kapi, jutu, külje, varsa, vea, käo, nõdra, hane, lätte, tõkke, hüppe, pilke, muige, samba, künka, rukki, tütre, kandle, sambla, ripsme.

110. Moodustada lauseid, milledes on järgmised sõnad mitmuse ilmaütlevas!

Puude, kaante, õite, käte, kuubede, vigade, katete, tōkete, kōngaste, tūtarde.

111. Moodustada lauseid, milledes antud sõnad on mitmuse nimetavas!

Nimetav	Omastav
ühekūlgne seletus kolmekordne ehitus esialgne otsus nūūdne korter umbne rada kaudne tee	ühekūlgse seletuse kolmekordse ehituse esialgse otsuse nūūdse korteri umbse raja kaudse tee

112. Vaadelda ainsuse osastava lõppu!

Ains. osastavas d		Ains. osastavas t	
1.	2.	3.	3.
maad	lund	uut	kōnet
tōōd	merd	ōit	āket
peod	mōnd	hāālt	vaadet
vōid	tuld	vart	ilusat
loteriid	und	kūūnt	keldrit
kantseleid	verd	leent	tugevat

1. Kui sõna lõpeb ainsuse nimetavas pika täishäälikuga või kaksiktäishäälikuga, siis on ainsuse osastavas **d**.

2. Ka järgmistes sõnades (neid on ainult kuus) on ainsuse osastav **d**: *lumi, mõni, meri, tuli, uni, veri*.

3. Kõigis teistes sõnades, kui need sõnad pole lõputa, on ainsuse osastavas **t**.

113. Vaadelda antud lauseid ning jämendatult trükitud sõnu ja tähti!

1. **Mõned** lootsikud (**mis?**) liuglesid järvel.
2. **Kolm** lootsikut (**mida?**) liugles järvel.
3. **Mitu** lootsikut (**mida?**) liugles järvel.
4. **Paar** lootsikut (**mida?**) liugles järvel.
5. **Kõik** lootsikud (**mis?**) liuglesid järvel.
6. **Neli** väledat ujujat (**keda?**) hüppas vette.
7. **Kõik** väledad ujujad (**kes?**) hüppasid vette.
8. **Mõned** väledad ujujad (**kes?**) hüppasid vette.
9. **Mitu** väledat ujujat (**keda?**) hüppas vette.
10. **Paar** väledat ujujat (**keda?**) hüppas vette.

114. Kirjutada kriipsu asemele **d** või **t**.

I

1. Maantee ääres kasvasid kõrge— männid. 2. Maantee ääres kasvas mitu kõrge— mändi. 3. Mõned kirju— liblika— lendlesid õhus. 4. Kolm kirju— liblika— lendles õhus. 5. Lõbusa— tüdrukukese— ruttasid kooli. 6. Neli lõbusa— õpilast ruttas kooli. 7. Hoolsa— aednikud töötasid aedades. 8. Neli hoolsa— tüdruku— askeldas aias. 9. Järve

kohal tiirles seitse valge— kajaka—. 10. Järve kohal tiirlesid mõned valge— kajaka—. 11. Jõe kaldal kasvas kümme sirge— puud. 12. Jõe kaldal kasvasid mõned sirge— puud. 13. Kaks valge— luke ujus väikesel järvel. 14. Mõned valge— luiged ujusid väikesel järvel. 15. Kaks jutuka— taati vestles väsimatult. 16. Mõned jutuka— eided vadistasid lakkamatult. 17. Kõigile meeldisid ilusa— koerakutsika—. 18. Kõigile meeldis neli ilusa— koerakutsika—. 19. Tugeva— hobused vedasid raske— koorma—. 20. Kaks tugeva— hobust vedas raske— koorma—.

II

1. Tiiuke tõi poest kaks kilo sõreda— saiajahu. 2. Vanaema silitas lapselapse heleda— ja kähara— pea—. 3. Mõlema— priske— tüdruku— pesid koreda— vaipa. 4. Kolm nobeda— tüdruku— jooksis majja. 5. Kuulati põnevusega onu maheda— juttu. 6. „Jah, Kustas, sa ei tunne veel elu kareda— külge!“ naeris onu poisile. 7. Haige eideke tundis oma kehas koleda— valu. 8. Maanteel kuuldus vankrite tumeda— müra. 9. Noored hobused on sõidule väleda—. 10. Mõned түseda— hobused vedasid raske— koorma—. 11. Taadike istus kasepakul ja silitas oma hõreda— habet. 12. Õues oli kuulda laste heleda— naeru. 13. Aias kasvasid mõned tiheda— põõsad. 14. „Vaata, Elli, mis sugused koleda— putuka—!“ hüüdis Laine sõbratarile. 15. Mõned lootsiku— liuglesid mööda sileda— jõge. 16. Toreda— kalda— jätsid matkajaisse sügava mulje. 17. Puuraiuja raius suurt ja jämeda— puu—. 18. Sadas kogu õhtu hõreda— vihma. 19. Seinu katsid tumeda— tapeedi—. 20. Elektrilambid andsid maheda— valgust.

115. Võrrelda järgmiste **l-, n-, r-** ja **s-lõpuliste sõnade** ainsuse osastavat!

Nimetav	Omastav	Osastav	Reeglid
küünal aken peenar haljas	küünla akna peenra halja	küünal/t aken/t peenar/t haljas/t	Astmevahel- dusega sõnades t on liitunud ni- metavale.
kindel poogen suhkur haldjas	kindla poogna suhkru haldja	kindla/t poogna/t suhkru/t haldja/t	Astmevahel- dusega sõnades t on liitunud omastavale.

116. Moodustada eelmiste sõnade eeskujul ainsuse osastav järgmistest sõnadest!

Sammal, kantsel, kannel, kamber, number, kühvel, tohter, naaber, katel, korsten, kaaren, pastel, pähkel, vapper, vaagen, kukal, ämber, naaskel, pipar, ankur, vanker, meeter, kelder, küünar, kangur, maaler.

M ä r k u s. Kahtluste puhul kasutada raamatu lõpus olevat sõnas-
tikku!

117. Kirjutada klambreis olevad sõnad ainsuse osastavas käändes!

Mida päikesekiired nägid.

Kaks (vallatu päikesekiir) hüppas kõrgusest alla. Nad ei näinud algul (muu) kui (niiske mustav maa). Varsti mär-

kas üks kiirtest (vilistav peoleo, lõhnav levkoi) ja lapsukese (kähar pea). Teine kiir aga nägi (lai järv, ujuv ahven, sõudev kalur) ja kaugemal (kihutav aurik). „Oi, kui tore!“ rõõmutsesid kiired ja ruttasid sõpradelegi sellest teatama. „Lähme, lähme meiegi!“ hüüdsid kõik päikesekiired ja ruttasid alla vaatama (suur elav sadam) ja mööda veeseljan-dikku (aerutav nooruk).

118. Kirjutada kriipsu asemele kas **k** või **kk**!

1. Mõistli—u mehega aetakse mõistli—u juttu. 2. Noored on meie tulevi—u kandjad, kes vaatavad ikka rõõmsasti tulevi—u. 3. Sõbrad, nüüd aga ajagem südamli—u juttu! 4. Visa töö ja tagasihoidli—u eluga oli mees kogunud suure varanduse. 5. Kunstnik maalis kaunist maasti—u. 6. Noore kunstni—u maalingud äratasid tähelepanu. 7. Pakkuge kõigile mõistli—u ja kasuli—u ajaviidet! 8. Dokumendid pandi suurde ümbri—u. 9. Kirjutaja peitis suure ümbri—u sahtlisse. 10. Noored kalastajad rõõmustusid rikkali—u kalasaagi üle. 11. Tuli sõita mööda aukli—u maanteed. 12. Kõiki üllatas maasti—u suurepärase ilu. 13. Aukli—ul teel sõitis mõni talunik. 14. Aukli—udel teedel sõitsid mõned taluni—ud. 15. Saabus kevad oma nõidusli—ude helidega. 16. Kuuldus kõrgelt kurgede kaebli—e hääli.

119. Jälgida sõna *mõte* käänamist!

1. Nim.	(mis?)	mõte	mõtted
2. Osast.	(mida?)	mõtet	mõtte/id
3. Omast.	(mille?)	mõtte	mõtete
4. Sisseütl.	(millesse?)	mõttesse	mõtetesse e. mõtteisse

Samuti käänduvad: hüpe, läte, rike, kõide, oode, pilge, vaade jne.

120. Kirjutada klambreis olevad sõnad nõutavas käändes!

1. (Mõte) tormasid tuulena läbi taadi pea. 2. Poisikese jutul polnud siiski mingit (mõte). 3. Noor teadlane esines algupärase (mõte). 4. Haige algas uut võitlust erutavate (mõte). 5. Kulus tükk aega paremate ning selgemate (mõte) kogumiseks. 6. Mehe huvitavates (mõte) oli palju omapärast. 7. Ilusale (mõte) järgnesid kaunid teod. 8. Ilusatele (mõte) järgnegu ka kasulikud teod! 9. Mõned (äke) seisis kraavi kaldal. 10. Mehed parandasid vana (äke). 11. Mindi põllule uue (äke). 12. Mindi põllule uute (äke). 13. Laine voodist oli (kate) maha libisenud. 14. Unine laps lükkas sooja (kate) põrandale. 15. Perenaine laskis kõik (akna-kate) alla. 16. Auto oli lahtine ja ilma ühegi (kate). 17. (Küte) maksab palju raha. 18. Peremees hoolitses (küte) eest. 19. „Ära kuluta nii palju (küte)!” pahandas pere-emand. 20. Turvast tarvitatakse ka (küte).

121. Moodustada lauseid, milledes sõnad *hüpe*, *lõke*, *võte*, *kokkulepe*, *äke* ja *läte* on ainsuse osastavas ja mit-muse nimetavas käändes!

122. Kirjutada klambreis olevad sõnad nõutavas käändes!

1. Lagunenud raamat ootas tugevat (köide). 2. Mis puutus raamatute (köide), siis oldi tööga väga rahul. 3. Kõrgest tornist avanes tore (vaade) põldudele ja metsadele. 4. Olu-korrast ei saadud siiski õiget (ülevaade). 5. Ulitoredast (vaade) olid kõik vaimustatud. 6. Õpilase (tõlge) polnud kuigi palju vääratusi. 7. Uldiselt jäadi (tõlge) päris rahule. 8. Mõlemad (tõlge) sisaldasid mõningaid puudusi. 9. „Mil-lise (teade) tood sa siis mulle?” küsis mees. 10. Vanamees muheles rõõmsaid (teade) kuuldes. 11. Kurvad (teade)

mõjuvad sageli vapustavalt. 12. Märkasime haige silmis salapärast (läige). 13. Päike kuldab oma (läige) rukkipoõldu. 14. Anti mõningaid (näpunäide) olukorra kohta. 15. Taadi head ja tulusad (näpunäide) tulid suureks kasuks. 16. Tali-tati vanakese tulusate (näpunäide) kohaselt.

123. Kirjutada sõna *ratas* kõigis käändeis!

124. Kirjutada klambreis olevad sõnad nõutavaskäändes!

1. Vankril on neli (*ratas*). 2. Vanast (jalgratas) ei küsitud kõrget hinda. 3. Uued (*ratas*) veerevad raskesti. 4. Tuppä kostis mõnede (*ratas*) logisemist. 5. Õpilane kihutas (jalgratas) linna. 6. Jõuti randa (vintsutusrikas) meresõidust. 7. Pärast (viljarikas) tööd võib ka puhata. 8. Ärge häirige ametnikku tema (vastutusrikas) töös! 9. Mündi (lillerikas) aeda. 10. Viibiti mitmel pool (viljarikas) aedades. 11. Nau-diti (täherikas) öö ilu. 12. (Mätas) ronis välja suur uss. 13. Rukkirääk tõusis lendu (rukis). 14. Külvaja külvas (rukis). 15. (Rukis) kasvab sinililli. 16. Kingsepp parandas (saabas). 17. Reinuvader pistis pea välja oma (urgas). 18. Kavalal rebasel oli mitu (urgas).

125. Jälgida sõna *aken* käänamist!

1. Nim.	(mis?)	aken	aknad
2. Osast.	(mida?)	akent	akna/id
3. Omast.	(mille?)	akna	akende
4. Sisseütl.	(millesse?)	aknasse	akendesse e. aknaisse

Samuti käänduvad: tütar (tütrel), peenar (peenra), sammal (sambla), vemmäl (vembla), küünal (küünla) jne.

Märkus. Selles sõnarühmas on ainsuse nimetava lõpul **r, l, n**, ainsuse osastava lõpp **t**, mitmuse tunnus **de**.

120. Kirjutada klambreis olevad sõnad nõutavas käändes!

1. Lahtistest (aken) kuuldus mõne (kannel) mängu.
2. Taadikese kuub oli (kaenal) kitsas. 3. Suurte (katel) küü-
rimine vältas pool tundi. 4. Taadike sügas (kukal) ja jäi
vait. 5. Linadel on (kupar). 6. Toredate (küünal) valgus tõs-
tis kõikide tuju. 7. (Küünal) heitsid nõrku kiiri. 8. Veel hil-
juti mõõdeti meil riiet (küünar). 9. Neiu kandis toredate
(pannal) kingi. 10. Vallatu koeraklutt näris vanu (pastel).
11. Karjane muretses oma vanadele (pastel) uued nõõrid.
12. Mõnel (peenar) kasvasid toredad tulbid. 13. „Lap-
sed, ärge minge värsketele (peenar)!” hoiatas aednik.
14. „Lisage toidule veel (pipar)!” lausus pereemand.
15. Kõik asjakesed seoti ühte (pundar). 16. Pärtel kriimus-
tas parema käe (pöial). 17. Korjati mitmesuguseid (sam-
mal). 18. Koldes oli veel paar (tungal). 19. Lesel oli neli sih-
vakat (tütar). 20. Lese kõigi (tütar) õppimisega oldi rahul.
21. Kalapüük (västar) on kõvasti keelatud.

127. Jälgida sõna võti käänamist!

1. Nim.	(mis?)	võti	võtmed
2. Osast.	(mida?)	võtit	võtme/id
3. Omast.	(mille?)	võtme	võtmete
4. Sisseütl.	(millesse?)	võtmesse	võtmetesse e. võtmeisse

Samuti käänduvad: ripse (ripsme, ripsmete), liige (liikme, liikmete),
seeme (seemne, seemnete), seitse (seitsme), kümme (kümne), kaste
(kastme) jne.

122. Kirjutada klambreis olevad sõnad nõutavas käändes!

1. Jukuke, kuhu sa oled pannud puukuuri (võti)? 2. Kal-
lis ema, ma pole puukuuri (võti) näinudki! 3. Emake, kas sa
kavatsed avada ust selle (võti)? 4. Koosolekul oli kaksküm-

mend neli (liige). 5. Ka Kustas Soovere tahtis astuda spor-
dirühma (liige). 6. Palutakse kõiki (liige) oma maksud õigel
ajal tasuda. 7. Köögis valmistati maitsvat (kaste). 8. Lauale
toodi kartuleid maitsva (kaste). 9. Nooriku silmadel olid
tugevad mustad (ripse). 10. Tüdrukuke vahtis võõrast onu
pooleldi langetatud (ripse) alt. 11. Rukis oli andnud Alatare
Jaagule ainult viis (seeme). 12. Trepil oli kolmkümmend
kaks (aste). 13. (Trepiaсте) olid alati puhtad. 14. Koguti
(anne) õpilaste haigestumise kohta.

129. Vaadelda mitmuse omastava lõpul esinevat tun-
nust!

Ainsuse osastav (keda? mida?)	Mitmuse omastav (kelle? mille?)
1. sõpra, tõlda sulge, eite keppi, hoopī juttu, korralikku	1. sõprade, tõldade sulgede, eitede keppide, hoopide juttude, korralikkude
2. maad, luud koid, peod kantseleid, loteriid	2. maade, luude koide, peode kantseleide, loteriide

1. Kui ainsuse osastav on lõputa (see on, kui ainsuse
osastavas on viimne täishäälik **a, e, i, u**), siis on mitmuse
omastavas ikka **de**. Sel korral moodustatakse mitmuse
omastav ainsuse osastavast.

2. Kui ainsuse osastav lõpeb **d**-ga, ka siis on mitmuse
omastava lõpul **de**.

130. Vaadelda mitmuse tunnust sel juhul, kui ainsuse osastava lõpul on **t**!

Ainsuse osastav (keda? mida?)	Mitmuse omastav (kelle? mille?)
1. keelt, seent uut, kõit kätt, vett vaest, kindlust ilusat, kavalat 2. kõnet, peret piigat, kaljut lauljannat tütart, akent	1. keelte, seente uute, kõite käte, vete vaeste, kindluste ilusate, kavalate 2. kõnede, perede piigade, kaljude lauljannade tütarde, akende

1. Kui ainsuse osastava lõpuks on **t**, siis lõpeb mitmuse omastav **te**-ga (meistrit, meistrite jne.).

2. Erandiks on mõned sõnatüübid, mil ainsuse osastavas on **t**, aga mitmuse omastavas **de** (peenart, peenarde jne.).

Märkus. Kahtluste puhul kasutada raamatu lõpus olevat sõnas-
tikku!

131. Kirjutada kriipsu asemele mitmuse tunnus **de** või **te**!

1. Eided askeldasid köögis taldriku— ja potti—ga.
2. Kasöögitoad kuuldus teelusika— ja tassi—klirinat. 3. Tüd-

rukuke seisis onu ees õhetava— põske—ga. 4. Onu vaatas õetütret otsa sõbralikku— pilku—ga. 5. Kass tõmbas märja käpaga üle unis— silma—. 6. Külalis—le näidati albumit ülesvõtte—ga. 7. Kõneldi kogu õhtu tarka—st asja—st. 8. Istuti ka aias suur— pärna— all. 9. Külli ja Reet esinesid tunnis huvitava— küsimus—ga. 10. Tuppa astus tugeva— näojoon— ja rahulikku— halli— silma—ga keskealine mees. 11. Keegi läks raske— sammu—ga üle tänava. 12. Hoone— punased katused kiirgasid leeki—na õhtupäikeses. 13. Vesi voolas üle kivi— ja puujuur—. 14. Künlad ilusa—s lühtri—s heitsid oma kollakat valgust ümbrusesse. 15. Tuul puhus rahutult pehme— tujuka— iili—na.

132. Kirjutada jämendatult trükitud sõnad mitmuse vastavas käändes!

1. Päike paistis üle **kauge kingu**. 2. Kõrgel ülal lendles kotkas **kuulmatul tiivalöögil**. 3. Tiivad kannavad linde üle **oru, mäe, järve ja laane**. 4. Paat liikus ja kaugenese **tugeva aerulöögiga**. 5. Aerutaja peod olid **märjal aerul** hõõrdunud verele. 6. Kõneldi **ükskõiksest asjast**. 7. Vanake tõmbas **närvilise käega** läbi oma **tiheda halli juukse**. 8. Mehe mustad silmad **paksu ripsmepuhma** taga sädelesid võidukalt. 9. Mõned kalurid tulid tagasi **tühja käega**. 10. Puhati jalgu **kähara kuuse ja kahiseva haava** all. 11. **Uneta öö** tagajärjel olid valvurid väga roidunud. 12. Poisid hüppasid **voogu** ja hakkasid ujuma. 13. **Piduri** krigisedes peatusid autod. 14. Noored kuhjusid **auto** ja **vankri** ümber, tervitades **hõiskega** saabujaid. 15. Ule **sügava kraavi, kõrge tara ja lopsaka heki** viis ratsaniku tee. 16. Saabus inimesi **logisevas vankris** laadaplatsile. 17. Päike loojus **saja-aastase pärna ladva** taha.

133. Kirjutada kriipsu asemele mitmuse tunnus de või te, nagu on nõutav!

Lindude ränd.

Sumeda— sügisepäeva— tulekul koonduvad linnud parve—sse ja algavad lendu kaug—le maa—le. Igat—seva— silma—ga ja kurbuses tuksuva— südame—ga vaa—tavad lapsed neile järele. Üle laia— lagendikku—, must—tava— metsa—, vahutava— jõge—, sügava— järve— ja sinava— mere— viib nende pikk tee. Hädaohte nende teekonnal on rohkesti. Suur—s tormi—s võivad nad hukkuda või sattuda kurja— linnupüüdja— tiheda—sse võrku—sse. On vähe neid, kes jõuavad õnnelikult sooja—le maa—le. Veel vähem on neid, kes saabuvad järgneva—l kevade—päeva—l kaug—lt maa—lt kaunis— viisi—ga meid jälle lõbustama.

134. Võrrelda järgmisis lauseis ainsuse sisseütlevat ja mitmuse omastavat!

Ainsuse sisseütlev	Mitmuse omastav
Mindi suurde saali.	Istuti suurte puude all.
Tüdruk hammustas ene—sele huulde .	Lapse huulte värv oli kah—vatu.
Erak ehitas onni sügavasse laande .	Karu on põliste laante elanik.
Vedelik kallati teise tõrde .	Tõrte mahutavus oli suur.

135. Kirjutada kriipsu asemele kas **de** või **te**!

1. Mesilased sumisesid õi— ümber. 2. Mesilane peitis end õi—. 3. Kobarikus kasvavate seen— hulgast leidsin vaid paarkümmend puhast seent. 4. Pidime sõitma läbi tormide ning tuul—. 5. Koltunud lehed paiskusid tuul—. 6. Aknad avanesid suur— aeda. 7. Õr— otsad olid seinapalkide vahel. 8. Pangetäis kuuma vett valati tõr—. 9. Lapsuke jäi magama ema käsivar— vahel. 10. Valuline naeratus libises üle poisi huul—. 11. Seadke oma asjad õigeaks ajaks joon—! 12. Poisile turgatas meel—, et ta pidi võõra juturaamatu tagasi viima. 13. Tööjuhataja hääl— tungis nõudlik toon. 14. Rutati pimedas võõraste hääl— suunas. 15. Hille joonistas oma suur— kaustikusse suur— kõrva-dega kassi. 16. Kass on hiir— kuningas. 17. Õpetaja viibib palju noor— keskel.

MITMUSE OSASTAV.

136. Vaadelda järgmiste sõnade mitmuse osastava lõppel

1. Pere-**sid**, neiu-**sid**, koi-**sid**, talu-**sid**; ma-**i/d**, varese-**i/d**, raamatu-**i/d**, vankre-**i/d**;
2. jalg/**u**, pes/**i**, teis/**i**, jutt/**e**, mõistlikk/**e**.

Mitmuse osastava lõpud on **-sid** ja **-id** (i+d). Siin võib lõpp ka puududa, kusjuures mitmuse tüve täishäälikuks on **-u**, **-i** või **-e**. Astmevahelduslikes sõnades on mitmuse osastav alati **tugevas astmes**.

137. Jälgida järgmiste sõnade mitmuse osastavat!

-sid	-(s)i
pere — peres id	uus, uue — uusi
jõgi — jõges id	küüs, küüne — küüsi
nimi — nimes id	raskus, raskuse — raskusi
talu — talus id	põhjus, põhjuse — põhjusi
vagu — vagus id	küsimus, küsimus — küsimusi
summa — summas id	teine, teise — teisi
lauljanna — lauljanna- s id	eestlane, eestlase — eestlasi
koi — kois id	laadaline, laadalise — laa- dalisi

Kui tekib kahtlus, kas mitmuse osastavas tarvitada **-sid** või **-(s)i** lõppu, siis on kasulik meeles pidada, et **-(s)i** võib esineda ainult nende sõnade mitmuse osastavas, kus on tüve viimseks kaashäälikuks **s**.

138. Moodustada lauseid, milledes järgmised sõnad on mitmuse osastavas!

Palju, tuvi, veskiline, hani, harjutus, nimi, naine, pahe, pidu, summa, õmblejanna.

139. Jälgida ainsuse ja mitmuse osastavat järgmistes sõnades!

Ainsuse osastava lõpptäishäälik	Mitmuse osastava lõpptäishäälik
leht, lehte -e sulg, sulge	lehti sulgi -i
poiss, poissi -i kott, kotti	poisse kotte -e

Ainsuse osastava lõpptäishäälik	Mitmuse osastava lõpptäishäälik
jutt, juttu -u õnnelik, õnnelikku	jutte õnnelikke -e

140. Kirjutada antud ühesilbilistest sõnadest mitmuse osastavl

Tund, kelk, sulg, karp, kauss, mäng, sõlm, vann, näpp, toit, leht, noor, õng, pütt, vall, lind, pauk, hää, paat, tiik, arv, jõud, põsk, sääsk, täht, siil, riik, käsk, kaev, latt.

141. Vaadelda antud ühesilbilisi sõnu!

Märkus. Antud sõnad on a-tüvelised. Sõna tüve lõpptäishäälik leitakse ainsuse omastavast või osastavast käändest.

Esimese silbi täis- häälikud	Ainsuse nimetav ja osastav		Mitmuse osastav
a	vald	valda	valdu
i	hind	hinda	hindu
õ	mõrd	mõrda	mõrdu u
ei	leib	leiba	leibu
äi	väin	väina	väinu
e	lehm	lehma	lehmi
o	koht	kohta	kohti
u	nurk	nurka	nurki i
ä	pärn	pärna	pärni
ö	pöör	pööra	pööri
ü	külm	külma	külmi

1. Mitmuse osastava lõpptäishäälikuks **a**-tüvelistes sõnades on **u**, kui esimeses silbis on **a, i, õ, ei, äi**.

2. Mitmuse osastava lõpptäishäälikuks on **i**, kui esimeses silbis on **e, o, u, ä, ö, ü**.

3. Erandeid:

pikk	seda pikka	neid pikki
king	" kinga	" kingi
silm	" silma	" silmi

142. Kirjutada antud ühesilbilistest sõnadest (sõnad on **a**-tüvelised) mitmuse osastav!

Nael, sõel, look, ait, king, sepp, kaup, vaip, loom, paik, leib, sild, vend, rand, tiib, konn, koer, koht, pung, pulm, nurk, luud, kuiv, sukk, halb, poeg, härg, silm, pikk ja õun.

143. Kirjutada klambreis olevad sõnad mitmuse osastavas!

I

1. Väike kalur tõmbas jalga (pikk saabas). 2. Poiss voolis (tarvilik asi). 3. Tuletati meelde (raske aeg) ja (ühine sõber). 4. Uus ehitus saadigi katuse alla enne (sügisene sadu). 5. Majakese taga oli rohkesti (tore põõsas). 6. Pere-emandal oli ka (väle abiline). 7. Tüdrukuke tõrjus eemale (kiuslik kärbes). 8. Laual oli rohkesti (paber) ja (kirjutus-nõu). 9. Peedu sai pühadeks palju (ilus muna). 10. Lapsed murdsid küsimuse kallal oma (noor pea). 11. Pühajärv oma ümbrusega on (ilusam koht) Eestis. 12. Tiisikus on inim-konna (suurim vaenlane). 13. Kannatlikkus on iga inimese (silmapaistvam voorus). 14. Õnnetus ei käi mööda (kivi) ega (känd), vaid mööda (inimene). 15. Raske on ajada (esimene vagu). 16. Rästik tarvitab toiduks (hiir, konn, linnupoeg)

ja (sisalik). 17. Taadike meisterdas (korv, luud) ja (viht). 18. Toast kuuldus eide (aeglane samm). 19. Noortelgi on palju (kavatsus) ja (unistus).

II

1. Eeskojas oli kuulda (arglik samm). 2. Uste ees seisis hulk (uudishimulik poiss) ja (tüdruk). 3. „Ärge nüüd tehke (suur sõna)!“ hüüdis onu poistele. 4. Naaber laotas (käsi) ja kehitas (lai õlg). 5. Mehed vahetasid (tähendusrikas pilk). 6. Arutati elavalt (tulevane kavatsus). 7. Kohati ka (endine sõber) ja (tuttav). 8. Puiestikus jalutas (sõdur, tüdruk, poiss, ametnik, vanake) ja (õpilane). 9. (Mees, naine, laps, noor tüdruk, eideke, taadike) — kõiki neid võis laadal näha. 10. Talurahvas tõi linna (siga, lehm, hobune, lammas, hein) ja (puu). 11. Kauplusse toodi (pähkel, banaan, õun, melon, kõrvits) ja (teine vili). 12. Kaupluses müüdi (tass, vaas, pott, kastrul, kulp, kruus, pesukauss, nuga, kahvel) ja (muu asi). 13. Uue auto ümber asus jõuk (väike paljasjalgne põngerjas). 14. Langes (esimene soe vihmapiisk). 15. Järvekese üle rippus (ränk pilv). 16. Sadu oli lakanud ja maanteel leidus (suur loik). 17. Päike pildus oma (punane nool).

144. Paigutada järgmises harjutuses klambreis antud sõnad mitmuse osastavasse!

Mida Juku laadal nägi.

Vaevalt silmas Juku linna (kirikutorn) ja (esimene maja), kui juba liiklemine teel muutus elavaks. Oli siin küll (talunik) ja (rändav laadakaupmees, mustlane), oli (jalakäija) ja jalgrattal (sõitja), oli (auto) ja (mootorrattur).

Kõik tõttasid laadale. Juba teel nägi Juku vankreis (siga) ja (lammas, võipütt) ja (munakorv, puunõu) ja (savikauss). Vankri külge seotult aeti linna poole (lehm, härg) ja müügile (viidav hobune).

Kui Juku ühes isaga laadale jõudis, hakkas isa (õun, ploom, kirss, mari) ja (aedvili) müüma. Nüüd võis Juku vabalt laadal ringi joosta. Eemal nägi ta (telk) ja (putka), kus kaubeldi. Selgus, et siin müüdi (kõiksugune maiustus), nagu (sai, kringel) ja (kompvek). Teisal oli jälle (igasugune pisiasi), nagu (kamm, lusikas, hari, seep, mõõdurihm, saapapael, nõel, käärid, vaasike, piltpostkaart), riidest (nukk, sukk) ja (sokk). Keegi müüs (kell, uur) ja (prillid). Oli isegi (saapakapulus), kust võis saada (king, saabas) ja (tuhvel).

Õnnerataste juures oli palju (inimene) ja siin kohtas Juku ka (sõber). Ühes sõpradega läks ta loomaaeda (loom) vaatama. Poistele näidati siin (lõvi, ahv, karu, hunt) ja (madu). Kõige enam meeldis Jukule üks ahv, kes oskas teha (igasugune tükk) ja (vigur).

Kauaks jäi Jukule meelde see laadalkäik.

145. Moodustada lauseid, milledes sõnad *kate*, *tarve*, *mätas*, *peenar* ja *liige* on ainsuse osastavas, mitmuse osastavas ja osastavas!

OMADUSSÕNADE VÖRDLEMINE.

146. Jälgida jämendatult trükitud sõnade esinemiskujusid!

Puudest.

Tulime puiestikust. Seal kasvab palju puid. Jaanusele meeldisid väga haavad. Haab on *ilus* puu. Virve ütles, et

remmelgas on haavast **ilusam**. Tarmo aga väitis, et **kõige ilusam** puu on tamm. Pihlakas on **suur** puu. Haab on pihlakast **suurem**. Puiestiku **kõige suurem** puu on siiski kuusk.

147. Vaadelda järgmises tabelis antud omadussõnu!

Algvõrre	Keskvõrre	Ülivõrre
ilus	ilusam	kõige ilusam e. ilusaim
punane	punasem	" punasem
hall	hallim	" hallim
õnnelik	õnnelikum	" õnnelikum
tark	targem	" targem
paks	paksem	" paksem
suur	suurem	" suurem e. suurim
hea	parem	" parem e. parim
palju	enam	" enam
pisike	pisem	" pisem
õhuke	õhem	" õhem
väike	väiksem	" väiksem

Omadussõnal on kolm võrdlusastet: **algvõrre**, **keskvõrre** ja **ülivõrre**.

148. Koostada omadussõnade võrdlemise tabel järgmistest sõnadest!

Valge, võõras, imelik, rahutu, must, ränk, jäme, nüri, kõhn, harv, kõrk, karm.

PÖÖRDSÕNA MUUTMISEST.

149. Jälgida jämendatult trükitud sõnu!

Aeg **parandab** haavad, aga **jätab** armid.

Äkki **haarad**, suu **põletad**.

Ära **hüüa** hunti, hunt **tuleb** kutsumata.

Ega iga pilli järele **saa tantsida**.

Häda ei **anna häbeneda**.

Enne töö **tehakse**, pärast palk **maksetakse**.

Jämendatult trükitud vormid on **pöörd sõna** muuted.
Pöörd sõna muutmist nimetatakse **pööramiseks**.

150. Vaadelda pöörd sõna muuteid ja jämendatult trükitud lõpphäälilikuid!

Ainsus

1. pööre: ma sõuan, tõlgin, ruttan.

2. " sa sõuad, tõlgid, ruttad.

3. " ta sõuab, tõlgib, ruttab.

Mitmus

1. pööre: me sõuame, tõlgime, ruttame.

2. " te sõuate, tõlgite, ruttate.

3. " nad sõuavad, tõlgivad, ruttavad.

Pöörd sõnal on nii ainsuses kui ka mitmuses kolm pööret.

PÖÖRDSÕNA AJAD.

151. Võrrelda järgmisis lauseis esinevaid pöördvormel!

Mina tööta/n täna ja tööta/si/n ka eile,
ka sina tööta/d täna ja tööta/si/d eile,
samuti temagi tööta/b täna ja tööta/s eile.

Meie tööta/me täna ja tööta/**si**/me eile,
 teiegi tööta/te täna ja tööta/**si**/te eile,
 samuti tööta/**va**/d nemadki täna ja tööta/**si**/d ka eile.

Pöörd sõna tegevus võib esineda mitmes ajas: ta võib toimuda praegu, võis toimuda ka enne. Aega, mis märgib käesolevat tegevust, nimetatakse **olevikuks**; aega, mis märgib aga ennetoimunud tegevust, **minevikuks**. Kui minevikku väljendatakse ühe pöörd sõnavormiga, siis nimetatakse seda **lihtminevikuks**. Viimase tunnusteks on **-si-** (tööta/**si**/n, ains. 3. pöördes **-s**, tööta/s) ja **-i-** (näit. sõnus: ol/**i**/n, tul/**i**/n, sa/**i**/n, töötat/**i**).

152. Võrrelda lihtmineviku muuteid **ma**-tegevusnimega!

-ma tegevusnimi (mida tegema?)	Lihtminevik (mida tegin?)
õppi-ma kukku-ma sulge-ma luge-ma	õppi-sin kukku-sin sulge-sin luge-sin
hüppa-ma hakka-ma süüta-ma alga-ma	hüppa-sin hakka-sin süüta-sin alga-sin
korda-ma õmble-ma mõtle-ma ütle-ma	korda-sin õmble-sin mõtle-sin ütle-sin

Lihtminevik on alati tugevas astmes, samuti kui ma-tegevusnimi.

153. Kirjutada lihtmineviku mitmuse kolmas pööre järgmistest pöörd sõnadest!

Andma, püüdma, jätma, leppima, pakkima, tukkuma, prassima, sihtima, laduma, taguma, ruttama, ärkama, lonkama, rüüpama, aitama, algama, põlgama, muldama, hindama, puiklema, vihtlema, võrdlema, võitlema, mõtlema.

Näidis. Nad andsid, püüdsid, ...

154. Kirjutada lauseid, milledes järgmised sõnad on lihtmineviku vormides!

Tõttama, märkama, tõukama, tõmbama, oskama, maad-
lema, suplema, viskama, kaklema, kargama, lükkama, kaht-
lema.

155. Võrrelda järgmisi mineviku vorme!

Lihtminevik	Täisminevik	Enneminervik
Ma õmblesin	olen õmmelnud	olin õmmelnud
Sa õmblesid	oled "	olid "
Ta õmbles	on "	oli "
Me õmblesime	oleme "	olime "
Te õmblesite	olete "	olite "
Nad õmblesid	on "	olid "

156. Koostada eelmise tabeli eeskujul uus tabel, võttes näiteks sõna *algama*!

157. Koostada kümme lauset, milledes esineb ennemi-
nevik!

KÕNEVIISID.

158. Tähele panna kõneviise!

1. Kindel kõneviis.

Ma hüppan,	hüppasin,	olen hüpanud.
Sa hüppad,	hüppasid,	oled hüpanud.
Ta hüppab,	hüppas,	on hüpanud.
Me hüppame,	hüppasime,	oleme hüpanud.
Te hüppate,	hüppasite,	olete hüpanud.
Nad hüppavad,	hüppasid,	on hüpanud.

2. Tingiv kõneviis.

Ma hüppaksin,	oleksin hüpanud.
Sa hüppaksid,	oleksid hüpanud.
Ta hüppaks,	oleks hüpanud.
Me hüppaksime,	oleksime hüpanud.
Te hüppaksite,	oleksite hüpanud.
Nad hüppaksid,	oleksid hüpanud.

3. Käskiv kõneviis.

Ma —	—	—
Sa hüppa!	püüa!	võta!
Ta hüpaku!	püüdku!	võtku!
Me hüpakem!	püüdke!	võtkem!
Te hüpake!	püüdke!	võtkel!
Nad hüpaku!	püüdku!	võtku!

4. Kaudne kõneviis.

Ma hüppavat,	olevat hüpanud.
Sa hüppavat,	olevat hüpanud.
Ta hüppavat,	olevat hüpanud.

Me hüppavat,
Te hüppavat,
Nad hüppavat,

olevat hüpanud.
olevat hüpanud.
olevat hüpanud.

Kui tegevus on kindel, toimub tõeliselt, siis tarvita-
takse **kindlat kõneviisi** (Ta sõidab kindlasti. Töö
tehti valmis). Kui aga tegevus võib teatavalt tingi-
musil sündida, siis on tarvitusel **tingiv kõneviis** (Kui ma
nüüd puhkust saaksin, sõidaksin kohe maale).
Käsku ja soovi väljendatakse **käskivas kõneviisis**
(Mine siit ära! Tulgu ta homme meile!). Kui on min-
geid kaudseid teateid mingi tegevuse kohta, näiteks
ollakse midagi kuulnud kelleltki kolmandalt isikult, siis
tarvitatakse **kaudset kõneviisi** (Mulle öeldi, et ta olevat
haige).

Kindlal kõneviisil puudub eriline tunnus.

Tingiva kõneviisi tunnuseks on **ksi** (Kui ma oska/**ksi**/n,
ma ehita/**ksi**/n enesele raadioaparaadi) ja **ks** (Ma arvan,
et kui mu sõber oska/**ks**, ta ehita/**ks** enesele samuti raadio-
aparaadi).

Käskiva kõneviisi tunnuseks on **gu, ge(m), ge; ku,**
ke(m), ke.

Kaudse kõneviisi tunnuseks on **vat.**

159. Võrrelda kindla kõneviisi oleviku muuteid (pöör-
deid) tingiva kõneviisi oleviku muudetega!

Olevik	Tingiv kõneviis
ma õpi-n	ma õpi-ksin
sa kuku-d	sa kuku-ksid
ta sule-b	ta sule-ks
me loe-me	me loe-ksime

Olevik	Tingiv kõneviis
te hüppa -te nad hakka -vad ma süüta -n sa alga -d ta karda -b me õmble -me te mõtle -te nad üttele -vad	te hüppa -ksite nad hakka -ksid ma süüta -ksin sa alga -ksid ta karda -ks me õmble -ksime te mõtle -ksite nad üttele -ksid

Tingiva kõneviisi olevik on samas astmes kui kindla kõneviisi olevik.

160. Kirjutada klambreis olevad pöördsonad tingivas kõneviisis (ma õpiksin, sa õpiksid jne., ma ei õpiks, sa ei õpiks jne.).

1. Ütle oma sõpradele, et nad (ruttama). 2. Vaadake ette, et teie ei (sattuma) hädaohu! 3. Lastele tuletati meelde, et nad ka laulu (kordama). 4. „Mina (õppima) veelgi, kuid mu pea valutab,“ kaebas Hilja emale. 5. „Meie (õppima) veelgi, kuid videvikus ei õpita,“ ütles üks õppijaist. 6. Sõber palus mind väga, et mina teda (saatma). 7. „Vististi (hüppama) sinagi, kui su haige jalg sulle seda võimaldaks,“ ütles Kalev Heldurile. 8. Ütle Jukule, et ta kohe siia (jooksma)! 9. Vaadake hoolega, et lapsuke maha ei (kukkuma)! 10. Ütelge lastele, et nad veel marju (noppima)! 11. Jah, me (korjama) veelgi marju, kui aga aega oleks! 12. Kas ka teie (püüdma) kalu, kui teil aega oleks? 13. „Minagi (õngitsema) kalu, kuid siin on väike „aga“,“ naeratas

rõõmus naaber. 14. Jah, sõber, mina (leppima) ka õige väikese kohaga! 15. Meie (vaatama) veelgi pilte, kuid peame koju minema. 16. „Ka mina (ruttama), kui mul oleks kuhugi rutata,“ naeratas Peep. 17. „Kas sa (minema) ka laadale, kui sa vaba (olema)?“ küsis Peeter Jaagult.

161. Võrrelda oleviku muuteid (pöördeid) käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöördega!

Olevik	Käskiva kõneviisi 2. pööre ainsuses
ma õpi-n ma sule-n	õpi (sina)! sule (sina)!
ma hüppa-n ma alga-n ma õmble-n ma mõtle-n	hüppa (sina)! alga (sina)! õmble (sina)! mõtle (sina)!

Käskiva kõneviisi ainsuse 2. pööre on samas astmes kui kindla kõneviisi olevik.

162. Kirjutada klambreis olevad pöörd sõnad käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöördes!

1. (Hüppama) ometi ka sina, Helmike! 2. „Ära (kip-puma) siia!“ naeratas onu Vellole. 3. (Porssima) sinagi, Elmar, pisut saksa keelt! 4. Ära (tikkuma), Paulike, toolile! 5. Juku, ära (lukkama) vaasi ümber! 6. Eevi, (lukkima) sa need helmed nõõri otsa! 7. „Laineke, mine (toppima) õlgi kotti!“ hüüdis vanaema. 8. (Õppima), lapsuke, veel pool

tundi! 9. (Hakkama) nüüd, poiss, hoolega kirjutama! 10. Jaan, (hüüdma) mind, kui sa minema lähed! 11. „Ants, ära (tukkuma) töö juures!“ noomis ema. 12. Eveke, nüüd aga (pakkima) oma asjakesed kohvrissel! 13. Reedake, (plettima) ise oma juuksed! 14. Oskar, (laduma) puud ilusasti kuuri! 15. (Lakkama) ometi sinagi, Juula, vaidlemast! 16. (Saagima) ka sina, Paul! 17. Poisu, ära (rippuma) oksa küljes! 18. Jaak, (tõttama) aga rutemini kooli! 19. (Sulgema) kõik aknad, Elvike! 20. (Taguma) rauda, kuni ta on veel kuum!

163. Vaadelda käskiva kõneviisi järgmisi pööordeid ja lõpetada tabel!

Ainsuse 3. pööre	Mitmuse 1., 2. ja 3. pööre
õppigu sulgegu	õppigem, õppige, õppigu
hüpaku rutaku lükaku märgaku süüdaku alaku	hüpakem, hüpake, hüpaku
õmmelgu mõtelgu supelgu kohelgu	õmmelgem, õmmelge, õmmelgu

164. Jälgida käskiva kõneviisi tunnuseid!

-ku, -ke(m), -ke	-gu, -ge(m), -ge
andku, andkem, andke	olgu, olgem, olge
võtku, võtkem, võtke	mingu, mingem, minge
tapku, tapkem, tapke	naergu, naergem, naerge
nähku, nähkem, nähke	laulgu, laulgem, laulge
lüpsku, lüpskem, lüpske	pangu, pangem, pange
joosku, jooskem, jooske	pöörgu, pöörgem, pööрге

Missuguste kaashäälikute järel kirjutame käskivas kõneviisis **-ku, -ke(m), -ke** ja missuguste järel — **-gu, -ge(m), -ge**?

165. Kirjutada klambreis olevad pöördsonad käskiva kõneviisi ainsuse 3. või mitmuse 1., 2., 3. pöördes!

1. „(Õppima) tundma oma ilusat kodumaad!“ hüüdis vaimustatud kõnemees. 2. Sõbrad, ärge (rikkuma) oma ter vist! 3. (Põlgama) halbu kombeid! 4. Nüüd aga, Juku ja Ants, (tõukama) paat vette! 5. Mehed, nüüd (tõttama), sest aeg on hiline! 6. (Äratama) ja (edendama) kõikide huvi lindude vastu! 7. „Ärge nüüd (tukkuma) töö juures!“ pahan das vanaema. 8. „(Aitama) ka Elts tube koristada,“ hädal das Tiidu. 9. Nüüd ärge (puiklema) enam vastu! 10. (Pak kuma) nemadki oma abi! 11. „(Kirjeldame) kõike nähtut selgemini!“ palus õpetaja. 12. (Jätma) ometi niisugune jutt! 13. (Sõudma) ettevaatlikult ja (jõudma) varsti tagasi! 14. (Seadma) ta end rutemini valmis! 15. Nüüd, tüdrukuke sed, (pakkima) kiiremini munad korvi! 16. (Leppima) ka tema vähesega! 17. Pole viga, (hakkama) aga algusest

pihta! 18. Sõbrad, nüüd aga (algama) tööd! 19. Ärge (lukkama) oma ülesannet homseks! 20. Nüüd, lapsed, (süütama) lamp ja (vaatama) pilte!

166. Kirjutada lauseid, milledes järgmised sõnad esinevad käskiva kõneviisi vormides!

Algama, ootama, hüüdma, võidma, võitma, panema, andma, sulgema, süütama, laulma, lukkama, kohtlema, hakkama, ärkama.

167. Võrrelda kindla kõneviisi oleviku mitmuse 3. pööret ja kaudse kõneviisi vormel!

Kindel kõneviis (mida teevad?)	Kaudne kõneviis (mida tegevat?)
Need mehed tööta vad hoolikalt.	Kõneldakse, et need mehed tööta vat hoolikalt.
Ulo ja Vello õpi vad hästi.	Mihkel õppi vat väga halvasti.
Meistrid tunne vad oma tööd.	Poiss ei tund vat veel kirjatähti.

168. Kirjutada kriipsu asemele kas **vad** või **vat**!

1. Näe, poisid võta— õunapuust õunu maha! 2. Nägime poisse õunapuust õunu maha võt—. 3. Küll nad rahune—! 4. Haige näis rahune— ja vaibu— unne. 5. Vaadake, autod peatu— aiavärava ees! 6. Nägime kolme autot aiavärava ees peatu—. 7. Nägime toredat ratsut ratsanikuga mööda kihuta—. 8. Kõik imestle— ja plaksuta— käsi. 9. Kuulsime

Pondut vihaselt hauku— ja ketti rebi—. 10. Nägime Maa-nuse laia nägu ukse taha kadu—. 11. Lapsukese suu ümber näis nutuvõru tuksu—. 12. Kõigile meeldi— viisakad noo-red. 13. Kõiki näis jutt tublisti huvita—. 14. Mehe lõbus naer ei näinud kunagi lõppe—. 15. Teekäija näis millegi üle mõtiskle—. 16. Miski tundus ta südant vaeva—. 17. Küll aga veere— ruttu nädalad! 18. Kuulsin lõbusat ööbikut aias laksuta—. 19. Oolep näis suure hoolega õppi—.

TEGUMOOD.

169. Võrrelda pöörd sõnu järgmises lauseis ja jälgida jämendatult trükitud tunnuseid!

Töölised ehitavad maja.	Sügiseks ehitata/kse maja valmis.
Poisid maadlevad.	Murul maadel/da/kse.
Mehed kaevasid kraavi.	Kraavi kaeva/t/i hulk aega.
Mina loeksin alati, kui mul raamatuid oleks.	Kui meie luulekirjandust enam loe/ta/ks, siis ehk osa/ta/ks seda rohkem hinnata.
Igaüks võtku oma as- jad kaasa!	Võe/ta/gu reisiks kõik tarviline kaasa!

Kui pöörd sõna vormide puhul isik, kes midagi teeb või mingisuguses seisukorras on, lauses on nimetatud (näit. töölised, mina) või kergesti on juurdemõeldav/näit.: *Istuge, palun* = *istuge* (teie), *palun* (mina)/, siis nimetatakse

niisugust vormi **isikulise tegumoe** vormiks. Kui aga isikut ei nimetata (näit.. lauses *Maja ehitatakse valmis*), siis on pöörd sõna vormid **umbisikulises tegumoes**.

170. Jälgida umbisikulise tegumoe tunnust järgmises sõnus! Vaadelda, millal on siin **d**, millal **t**!

1. õpi/ ta /kse, õpi/ t /i hüpa/ ta /kse, hüpa/ t /i kirjuta/ ta /kse, kirjuta/ t /i kohenda/ t /i, kohenda/ tud	t lühikese täishääliku järel.
2. seis/ ta /kse, seis/ t /i teh/ t /i, teh/ tud	t — s ja h järel.
3. õmmel/ da /kse, õmmel/ dud tul/ d /i, tul/ dud pan/ d /i, pan/ dud naer/ da /kse, naer/ d /i	d — l , n , r järel.

Umbisikulise tegumoe vormides on lühikese täishääliku, **s** ja **h** järel **t**.

171. Kirjutada kriipsu asemele kas **dakse** või **takse**!

1. Önnis, keda õpeta—, vilets, keda vitsaga kasvata—.
2. Kui hästi mõel—, siis ka mõiste—.
3. Kus võidel—, seal võide—.
4. Head mäleta— heaga, kurja kurjaga.
5. Pista põrsas kotti, kui paku—.
6. Kes teisi usaldab, neid usalda—.
7. Igaüht hinna— teenete järgi.
8. Valega valet õienda—, valet ikka suurenda—.
9. Mis käest kaob, seda haka— kahetsema.
10. Õpi— ju inimeste vigu alles siis tundma, kui kauemat aega koos ela—.
11. Rukkist jahvata— jahu.

12. Kursuste lõpul korralda— katse. 13. Muuseumis vaadel— vanu asju. 14. Piksevarras ühenda— juhtme abil maaga. 15. „Ah siis jälle vaiel— mu sõbra üle?“ küsis Hil-
lar naeratades. 16. Saunas vihel— vihaga. 17. Varsti etenda— „Libahunti“. 18. Meil edenda— hoolega tööstust. 19. „Jälle tõugel— siin!“ tõreles korrapidaja. 20. Soojadel aegadel supel— hoolega.

172. Kirjutada lauseid, milledes järgmised sõnad esinevad umbisikulises tegumoes!

Suplema, jalutama, laulma, ruttama, minema, vehklema, maadlema, võimlema, joonistama, vabandama, ähvardama, võimaldama.

173. Kirjutada kriipsu asemele kas **dud** või **tud**!

1. Uuest ettevõttest on siingi palju kõnel—. 2. „Koha-
nege ometi ka uuenda— oludega!“ hüüdis kõneleja mees-
tele. 3. Vana õpetaja suust ei kuul— ialgi paha sõna.
4. „Kas teil on kesapõllud juba üles kün—?“ küsiti Jaagult.
5. Kõikide pilgud olid pööra— vanaema poole. 6. Kuidas
mõel—, nõnda teh—. 7. Õppetükid õpi— ja ülesanded kir-
juta—, mindi õue mängima. 8. Kari koju ae—, ruttas Ants
õngitsema. 9. Kui oli juba küllalt söö— ja joo—, siis mindi
aeda vestlema. 10. Kaks toredat hobust oli rakenda—
vankri ette. 11. O. Lutsu „Paunveret“ on ka meil etenda—.
12. Pallimäng võidukalt lõpeta—, mindi lõbusas tujus koju.
13. „Poisid, jätkem juba suured sõnad, sest on küllalt hoo-
bel—!“ hüüdis üks sõpradest. 14. Kana lei—, oldi jälle
rõõmsas tujus. 15. Linnas käi—, hakati jälle suure usinu-
sega töötama. 16. Kaldale sõu—, võeti mõlemad tüdruku-
kesed paati. 17. Koju tul—, hakati hoolega õppima. 18. Ette-
pan— küsimused tekitasid palju lõbusat meeleolu.

174. Kirjutada antud laused umbisikulise tegumoe käskivas kõneviisis!

1. Tiiu (tuulutagu) kõiki eluruume! 2. Sulev (karastagu) oma keha! 3. Lapsed (mingu) magama varakult! 4. Õpilased (puhastagu) hambaid õhtul magama minnes ja hommikul tõustes! 5. Haige (viibigu) võimalikult palju värskes õhus! 6. Juku ärgu (kandku) pori ja mustust tuppa! 7. Oskar ärgu (uuristagu) kõrvades asjade ega asjakestega. 8. Heldur (olgu) kaine söömisel! 9. Helju (hingaku) läbi nina! 10. Noored (söögu) rohkesti puuvilja! 11. Juhan (eelistagu) lihtsat toitu! 12. Viiuke (pühkigu) tolmu niiske lapiga! 13. Noored (ärgu supelgu) mitte üle viieteistkümne minuti! 14. Tüdruk ärgu (matku) aknaid kinni paksude eesriietega! 15. Tarmo (joonistagu) ometi paremini! 16. Peep (vaadaku) enne ja (otsustagu) siis! 17. Toomas (tulgu) ometi kiiremini! 18. Ants (võtku) kiri ja (rutaku) minema! 19. Taimi (jäägu) koju! 20. Ahti (õppigu) vähem käskima!

Näidis. Tuulutatagu kõiki eluruume! Karastatagu oma keha!

TEGEVUSNIMED.

175. Vaadelda järgmisis lauseis sõrendatult trükitud pöörd sõna vormel! Selgitada, missugused käanded on olemas tegevusnimedel!

Vend läks sup le/ma
(kuhu?).

Vend on sup le/ma/s
(kus?).

Vend tuli sup le/ma/st
(kust?).

Vend jättis täna sup
le/ma/ta.

Vend tahtis sup el/da
(mida?).

Vend pidi sup el/de/s
(kus?) uppuma.

Peale pöördeliste muudete on pöörd sõnal ka **käändelisi vorme**. Käändeliste muudete hulka kuuluvad kõigepealt tegevusnimed, mida on kaks — **ma-** ja **da-tegevusnimi**.

176. Järgmistest sõnadest märkida **da**-tegevusnimi ja **da**-tegevusnime seesütlev kääne, jälgides seejuures nende vormide vahelist sidet!

Tahtma, rabelema, lõpetama, kogeleva, kasvatama, laastama, sõneleva, rüüstama, edendama, seisatama, meelitama, viskama, õmblema, leppima, parandama, panema.

Näit.: Tahta — tahtes, rabelda — rabeldes, lõpetada — lõpetades . . .

177. Kirjutada klambreis olevad pöörd sõnad **da**-tegevusnimes!

1. „Nüüd on paras aeg (jooksma) ja (kargama)!” hüüdis rõõmus Rein. 2. „Jah, aeg on antud (naerma) ja (nutma), (töötama) ja (puhkama),” ütles lell. 3. Väikesed mõnud ei tohi kellelgi (puuduma). 4. Ära kardad, poisid ei tohi su asju (puutuma)! 5. Mured ei lase mehel (magama). 6. Igal inimesel tuleb elus (võitlema). 7. Nüüd on minulgi tarvis koju (ruttama)! 8. Rongi tuli meil kaua (ootama). 9. „Juss, tule aita mul õled kotti (toppima)!” hüüdis Ants. 10. Mul pole aega siin (vahtima) ja ümber (vaatama)! 11. Hooletud õpilased ei viitsi (õppima). 12. „Uskuge, poisid, see nali võib halvasti (lõppema)!” hüüdis Tõnis. 12. Mõnus on (kuulama) mere kohinat ja (vaatlema) kajakate mängu. 14. Torm ähvardas majakest ümber (lökkama). 15. Pimedas ei näe kanadki teri (nokkima). 16. Maret astus tuppa, et tuld (süütama). 17. Ikka leidis noor perenaine, mida (koristama, kohendama) ja (korraldama). 18. Püüti nukraid naisi (lohotama). 19. Ka meie kohus on nõrkadele appi (tõttama) ja

neid (toetama). 20. Kahjuks puudub nii mõnelgi soov oma ligimesi (aitama).

N ä i d i s. „Nüüd on paras aeg joosta ja karata!“ hüüdis rõõmus Rein.

178. Kirjutada klambreis olevad pöördsonad **da**-tegevus-nime seesütlevas käändes (näidates, toetades)!

1. Külli naeratas, (näitama) kaht korralikku rida valgeid hambaid. 2. Küünarnukki lauale (toetama) mõtiskles tüdrukuke. 3. Väsinud tüdruk istus pingil pooleldi (tukkuma). 4. Vokki (ketrama) jäi eideke tukkuma. 5. (Muigama) vaatles ema oma virga tütrekese askeldamist. 6. „Mis raamat see on?“ küsis sõber äkki, (viitama) riitul olevale raamatule. 7. Mindi (jooksuma, hüppama) ja (kargama) kodu poole. 8. „Jah, seda ma kuulsin juba!“ vastas neiu (ohkama). 9. Ärges minge (tõuklema) klassi! 10. Mees kõndis tugevasti (lonkama). 11. (Laenama) on meel rõõmus, (maksma) pahane. 12. Lapsukesed jooksid (kilkama) mööda õue. 13. Mängivad lapsed naersid (kriiskama). 14. Külalisi (ootama) läks aeg igavaks. 15. (Ärkama) ära jää voodisse, vaid tõuse kohe üles! 16. (Uppuma) haarab inimene ölekõrrestki kinni. 17. (Võitlema) ja (heitrema) kogutakse paremat rammu. 18. Rong ligines (ähkima) ja (puhkima). 19. (Suplema) olgem ettevaatlikud!

179. Kirjutada kriipsu asemele kas **des** või **tes**, nagu on nõutav!

Mänglemine laineis.

Vallata— ja kilga— jooksevad noorurid ranna poole. Silmade sära—, nägude õheta— ning puneta— saabuvad nad sinna. Hüü— ning kisa— tormavad nad voogudesse. Sulista—, hüpel— ja karju— veedavad nad karastavas

vees mõnikümmend minutit. Liuglevad vahutavail lainel kui tormikajakad, kord tõus—, kord vaju—, vahel lainesse mattu— ja taas sukeldu—, ringel— ja mängel—. Oi lõbu, oi lusti! Lõõtsuta— ja ruta— minnakse siis koju.

180. Võrrelda **da**-tegevusnime ja umbisikulise tegumoe oleviku eitava kõne vormel!

da-tegevusnimi	Umbisikulise tegumoe oleviku eitav kõne
Nüüd ei tohi minutitki vii- vitada. Poiss ei osanud vigu pa- randada.	Nüüd ei viivitata minu- titki. Vigu ei parandata hoole- tult.
Juku, nii ei tohi istuda söögilauas!	Juku, nii ei istuta söögi- lauas!

181. Kirjutada kriipsu asemele kas **da** või **ta**!

1. Juulake, söögitoas ei tohi puhasta— kingi! 2. Juulake, söögitoas ei puhasta— kingi! 3. Varasel tunnil ei tohi tüli-
ta— inimesi! 4. Varasel tunnil ei tülitata— inimesi! 5. Poisid, nüüd ei tohi minutitki viivita—! 6. Poisid, nüüd ei viivita—
minutitki! 7. Miks ei võimalda— haigele rahulikku puh-
kust? 8. Jah, haigele vanakesele tuleb võimalda— kosuta-
vat rahu. 9. Oota nüüd, lapsuke, nii ei kirjuta—! 10. Oota
nüüd, mu Leenike, nii ei tohi kirjuta—! 11. Veel ei kaota—
usku ja lootust! 12. Ei tohi kaota— usku ja lootust! 13. Kas
on mõtet püstita— vundamenti, kui sellele ei püstita— ehi-
tust? 14. Küsimus tuleb kohe otsusta—. 15. Kõneleja lõpe-

tas: „Alati ei talita— jõuga, vaid tihti tuleb talita— nõuga!”
 16. Jukuke, ei tohi ärata— inimesi! 17. Aga miks siis ei
 ärata— inimesi? 18. Eluruume tuleb sagedamini tuuluta—!
 19. „Poisid, rukkis ei püherda—!” hüüdis taat. 20. Juba
 eemalt hüüdis taat: „Lapsed, rukkis ei tohi püherda—!”

KESKSÕNAD.

182. Vaadelda järgmisi kesksõnu!

	Isikuline tegumood	Umbisikuline tegumood
Olevik	õppi- v (tööline)	õpi- ta/v (töö)
Minevik	õppi- nud (tööline)	õpi- tud (töö)

Töötav inimene ei tunne igavust.

Loetavaid raamatuid on meil küllalt.

Väsinud rändur palus öömaja.

Tehtud töö ei jätnud midagi soovida.

183. Jälgida kesksõnade käänamist!

Mu peenral kasvas õitsev lill. Tuli torm ja murdis
 mu õitsva lille. Ei ole nüüd enam mu peenral õits-
 vat lille. Igatsev-kurvalt vaatasin kaua järele kustu-
 vale päikesele.

Vaadeldav pilt oli kaunis. Tal oli püütava
 metslooma ilme. Kes tunneb läbikäidavat teeosa?

Ilus mälestus jäi sinust, mu **lahkunud** sõber. Kes suudaks küll unustada **lahkunud** sõpra, kes suudaks valuta mõtelda **lahkunud** sõbrale! Mälestus **lahkunud** sõbrast püsib igavesti.

Oleviku kesksõna **käändub** kõigis käändeis, mineviku kesksõna ei käändu.

184. Võrrelda da-tegevusnime ja nud-kesksõna!

da-tegevusnimi	nud-kesksõna
õppi-da kukku-da sulge-da põde-da	õppi-nud kukku-nud sulge-nud põde-nud
hüpa-ta haka-ta süüda-ta ala-ta korra-ta õmmel-da mõtel-da ütel-da	hüpa-nud haka-nud süüda-nud ala-nud korra-nud õmmel-nud mõtel-nud ütel-nud

Nii **da-tegevusnimi** kui ka **nud-kesksõna** on ühes ning samas astmes.

185. Kirjutada järgmisist lauseist välja klambreis olevad pöörd sõnad nud-kesksõnas!

1. Päev oli vaevalt (algama), kui mindi põllule. 2. „Juku, mine vaata, kas onu on juba (ärkama)!” käskis ema.

3. Hommikul ei (oigama) haige eideke enam. 4. „Minagi olen juba (ketrama)!” hüüdis väike Liisi tädile. 5. Isegi tusane Jaak oli (sattuma) lõbusasse tuju. 6. „Kas Valve on sulle oma uut albumit juba (näitama)?” päris Leili Maielt. 7. „Kas sa oled mind juba (ootama)?” küsis tädi Liisult. 8. Lapsuke ei (oskama) lausuda musta ega valget. 9. Onu olevat naabri jutu üle vaid (muigama). 10. Üks väike mängija oli eesriide varju (hüppama). 11. Külalised ei (ruttama) lahkumisega. 12. Mida Juku on (õppima), seda Juhan ei unusta. 13. „Aeg ja töölust on meid (aitama) nii mõnestki hädast üle,” naeratas peremees külalistele. 14. Elu oli (pak-kuma) taadile rohkesti tööd ja palju õnne. 15. „Ainoke, sa oled oma tädi juba ära (tüütama)!” hüüdis ema. 16. „Kas sulane on juba (pumpama) vett lauta?” küsiti tüdrukult. 17. Kumbki tulijaist polnud siiski poissi aias (märkama). 18. Lapsed olid (noppima) rohkesti lõhnavaid lilli. 19. Väike linnuke oli pesast maha (kukkuma). 20. (Vaatama) hoolega ringi, sammus kütt edasi. 21. Kuigi mees oli (küttime) kogu päeva, tuli ta koju paljaste kätega. 22. Kütt püüdis meenu-tada, kus ta oli (kohtama) vastutulijat. 23. Võidujooks oli (vältama) kümme minutit. 24. Kas naabrid on juba (pal-kama) uue tüdruku? 25. „Vanaisa tervis on jõudsasti kosuma (hakkama),” seletati tädile.

186. Kirjutada klambreis olevad pöörd sõnad kas olevi-kus (tukuvad, nopivad jne.), kaudses kõneviisis (tukkuvat, noppivat jne.) või kesksõnas (tukkuvad, noppivad jne.), nagu lause mõte nõuab!

I

1. Kanad (tukkuma) õrrel. 2. Mõned (tukkuma) eideke-sed istusid ooteruumis. 3. Nägime eidekesi ooteruumis

(tukkuma). 4. Kaks (tukkuma) valvurit sai valju noomituse. 5. Nägin koeraklutti kerjusele kallale (tikkuma). 6. Kurjad koerad (tikkuma) kallale. 7. Karidele (sattuma) laevad võivad kergesti hukkuda. 8. Kas koerad (lakkuma) juba laket? 9. (Lakkuma) penid urisesid tasa. 10. Poisid, ärge õrritage (lakkuma) koera! 11. (Kukkuma) palli katsutakse uuesti õhku lüüa. 12. Raskesti (kukkuma) raheterad tegid suurt kahju. 13. Lapsukesed (kukkuma) sageli. 14. Ema südames (uppuma) kõik laste eksitused. 15. (Up-puma) looma pole kerge päästa. 16. Videvikku (uppuma) majakesed paistsid tumedate kogudena. 17. Rahu (rikkuma) poisid said tõrelda. 18. Putukad (rikkuma) puude lehti. 19. Mõned (hukkuma) paadid toodi randa. 20. Kanad (nökkima) õues odrateri.

II

1. Nägin nelja (pakkima) poeselli hoolega töötavat. 2. (Pakkima) poesellid olid oma tööga vilunud. 3. Tüdrukud (pakkima) asjakesi kokku. 4. Ma nägin tüdrukut teises toas midagi (pakkima). 5. Lapsukesed (noppima) marju. 6. Marju (noppima) lapsed olid väga väledad. 7. Kas ka teie nägite lapsukesi marju (noppima)? 8. (Rippuma) oksad mängisid tuule käes. 9. Raiusime puu küljest kaks (rippuma) kuiva oksa. 10. Tolle kase oksad (rippuma) peaaegu maani. 11. Kanad (nökkima) teri. 12. Nägin väledaid kanakesi teri (nökkima). 13. Teri (nökkima) kanad ei kartnud väikest Sirjet. 14. Poiss püüdis tabada teri (nökkima) lindu. 15. Vaadake, juba (süttima) mõned tuled! 16. Nägime taevarannal tulesid (süttima). 17. Taevarannal (süttima) tuled meeldisid kõigile.

187. Võrrelda järgmisi lauseid!

Mineviku kesksõna (-nud, -tud)	Mineviku kesksõnast tule- tatud -nu, -tu-lõpuline nimisõna
Kadunud (sõber). Ta leinas kadunud (missugust?) sõpra. Nägin kõikjal ehmu- nud, hirmunud nä- gusid. Võidetud (pealik). Kindral ootas võide- tud (missugust?) peali- kut. See ettevõtte ei anna loo- detud tulu.	Kadunu. Ta leinas kadunut (keda?). Nägin kõikjal ehmu- nuid, hirmunuid. Võidetu. Kindral ootas võidetut (keda?). See ettevõtte ei anna loo- detut.

188. Tarvitada kriipsu asemel kas **nud** või **nut**!

1. Püüti rahustada ehmu—. 2. Püüti rahustada ehmu—
emandat. 3. Ergutage ometi väsi—! 4. Ergutage ometi
väsi— poissil! 5. Kohku— poissi mõõdeti teravate pilku-
dega. 6. Kohku— mõõdeti teravate pilkudega. 7. Ärge ära-
tage uinu—! 8. Ärge äratage uinu— inimest! 9. Õnniteldi
esikohale saabu—. 10. Õnniteldi esikohale saabu— sport-
last. 11. Kalurid otsisid uppu—. 12. Kalurid otsisid uppu—
poisikest. 13. Linnast kojujõud— õpilast tervitati soojalt.
14. Kojujõud— tervitati soojalt. 15. Kuulsin eksi— tasakesi
midagi pomisevat. 16. Kuulsin eksi— mehikest midagi
pomisevat. 17. Juhtu— lugu ei saa teha olematuks. 18. Juh-

tu— ei saa teha olematuks. 19. Ants teeskles vaid paha-
ne—. 20. Midagi tardu— oli ta pilgus.

189. Tarvitada kriipsu asemel kas *tud* või *tut*!

1. Aidake ometi toda vaeva—! 2. Aidake ometi toda vae-
va— eite! 3. Haiglasse kanti kaks haava—. 4. Haiglasse
kanti kaks haava— isikut. 5. Ooda— ei tulnud siiski.
6. Ooda— külalist ei tulnud siiski. 7. Raske on parandada
teh—. 8. Raske on parandada teh— ülekohut. 9. Lohutage
ometi rõhu— sõpra! 10. Lohutage ometi rõhu—! 11. Ei suu-
detud unustada näh—. 12. Ei suudetud unustada näh—
pilti. 13. Korra ti õpi— tükke. 14. Korra ti õpi—. 15. Vaigis-
tati eruta— kuulajat. 16. Vaigistati eruta—. 17. Soovitakse
osta pruugi— pianiinot. 18. Viimaks saabus ammuooda—
päev. 19. Õpilane luges raamatut koonda— tähelepanuga.
20. Vanakese olekus oli siiski midagi koorma—.

JAATAV JA EITAV KÕNE.

190. Vaadelda alljärgnevat tabelit!

Jaatav kõne	Eitav kõne
Ma jooksen.	Ma ei jookse.
Ma jooksin.	Ma ei joosnud.
Ma jooksvat.	Ma ei jooksvat.
Ma jookseksin.	Ma ei jookseks.
Jookse (sina)!	Ära jookse (sina)!
Joosku (tema)!	Ärgu joosku (tema)!
Jooskem (meie)!	Ärgem jooskem (meie)!
Jooske (teie)!	Ärge jooske (teie)!
Joosku (nemad)!	Ärgu joosku (nemad)!

191. Muuta järgmisis lauseis jaatava kõne vormid eita-vaiks!

1. Nooruk põlgas lihttööd. 2. Virve ootas rongi. 3. Sule uks! 4. Lahkuja ametnikuga oldi rahul. 5. Poisid, lükake kõik korraga! 6. Mehed hakkasid heinamaale minema. 7. Väike laps oskas lugeda. 8. Sõbrad võistlesid omavahel. 9. Vello liugles osavasti mäest alla. 10. Tüdrukukesed vaatlesid pildiraamatut. 11. Tööline kündis põldu. 12. Naaber võttis raamatu kaasa, sest ta kavatses lugema hakata.

TEGIJA- JA TEONIMI.

192. Jälgida järgmisi vanasõnul

Ega saa -ja väsi, väsib and -ja. Kaeva -ja härg kaotab sarve. Maga -ja uni ja tegi -ja töö ei lõpe.

Inimese taht -mine on ta taevariik. Kart -mine on parem kui kahetse -mine. Hunt tahab hurjuta -mist, raha luge -mist.

Tegijanime tunnus on -ja, teonime tunnus -mine.

193. Võrrelda järgmisi vorme!

Lihtminevik	Tunnus	Tegijanimi	
Lugesin põlesin põdesin	-si-	lugeja põleja põdeja	-e-
olin panin pesin egin	-i-	olija panija pesija tegi ja	-i-

Kui lihtminevik on i-tunnusega, siis on i ka tegijanime tunnuse ees neis sõnus, kus **ma**-tegevusnimes **-ma** ees on lühike e (nägema, nägin, nägija).

194. Kirjutada klambreis olevad pöörd sõnad tegijanimes, nagu on nõutav!

1. (Magama) uni ja (tegema) töö ei lõpe.
2. Ega (küsimä) suu peale lööda.
3. (Leppima) lepib kõigega.
4. Nii noori kui ka vanu (reisima) haaras rõõmulaine.
5. Eks me näe, kas (viima) suudab üksi kaks rasket kompsu ära viia!
6. Väsinud (käima) ei suutnud enam käia.
7. Nobe (müüma) soovis oma kaupa rutemini ära müüa.
8. Paremat palka said tehases mõned head (viilima).
9. Uude ettevõttesse vajati osavat (kirjutama).
10. Noore (kerima) näpud olid suurest kerimisest villis.
11. Vanemad (saagima) lõpetasid oma töö.
12. Katelde ümber askeldasid virgad (pesema).
13. Noort väledat (küürima) nähti põrandat pesevat.
14. Kus (tegema), seal (nägema).
15. (Surema) laskis koostada testamendi.
16. (Tulema) kirjeldas sündmust pikalt ja laialt.
17. Hüüded aga ei suutnud tiivustada kõiki (mängima).

Sõnade liitmine.

193. Võrrelda jämendatult trükitud sõnu järgmisis lauseis!

Lihtsõnad	Liitsõnad.
Poisi pea valutas. Varsa kabi sai vigastada. Hoone kolm nurka olid pehastunud. Aer plaksatas vastu vett.	Tüdrukul oli poisipea. Varsakabi õitses. Õpilane joonestas tahvlile kolmnurga. Sõudsimel vastuvett.

Sõnu, mis koosnevad mitmest lihtsõnast, nimetatakse **liitsõnadeks**.

Liitsõna tähendus on erinev samade sõnade tähendusest, kui need sõnad ei moodusta liitsõna (Iga suur mees ei ole veel suurmees, iga vana sõna pole vana-sõna, iga üksiku raamatuköitja pole veel elukutseline raamatuköitja.).

Liitsõna kõige olulisemaks tunnuseks on, et iga liitsõnal on oma iseseisev, liitosade tähendusest kas või vähesel määral erinev tähendus.

Liitsõna teise tunnuseks võib märkida, et liitsõnal on ainult üks pearõhk. (Näit. *Ta on veel võrdlemisi noor mees ja Kas sa tunnend seda noormeest?*).

196. Vaadelda järgmisi lauseis liitsõna muutmist!

Ma kõnelesin oma kavat- sustest ka vanale isale. Sa andsid mulle liig suure tüki saia. Laual olid peened lei- vad ja saiad.	Ma kõnelesin oma kavat- sustest vanaisale. Suurtüki toru oli vaen- lase poole pööratud. Lauale toodi peen- leiba.
---	--

**Liitsõnas muutub ainult liitsõna viimane osa, nn. põhi-
sõna (vanaisale); liitsõna esimene osa, nn. täiendsõna, ei
muutu.**

197. Kirjutada järgmises harjutuses klambreis antud
sõnad õigesti, jälgides seejuures ka liitsõna käänamist!

1. M. J. Eisen on avaldanud mitu (vana sõnade) kogu.
2. „Küll tegime ka meie (noor põlves) tükke,“ lausus habe-
mik (sauna mees). 3. Tallinn on ka võrdlemisi (suur linn),
kuid ta ei jäta kaugeltki (suur linna) muljet. 4. „Kuidas see
korter meeldib?“ küsis (pere naine). 5. Lähim kauplus asub
selles (hall majas). 6. Iga (pime kambrit) võib ülesvõtete
ilmutamisel tarvitada pimikuks ehk (pime kambriks).
7. Poisid mängisid (pime sikku). 8. Kes seda võis arvata, et
inimene (vana eas) veel niisuguseid rumalusi teeb!

198. Moodustada liitsõnu, millede põhisõnaks on **päev,**
laud, koht ja laul!

Näidis: esmaspäev, suvepäev...
töölaud, laelaud...
talukoht, ametikoht...
linnulaul, kirikulaul...

199. Moodustada liitsõnu, millede täiendsõnaks on **rukki, mõtte, õppe ja raud!**

Näidis: rukkileib, rukkitera ...
 mõttetark, mõttevaene ...
 õppetöö, õppemaks ...
 raudnael, raudahi ...

200. Võrrelda antud keelenäiteid ja tarvitada neid lauseid!

Täiendiks omadussõna	Täiendsõnaks nimisõna
suur katel	malmkatel
paks kardin	rullkardin
avar tuba	söögituba
punane paat	sõudepaat
kitsas tee	maantee
tore lind	laululind
pilvine taevas	õhtutaevas
pehme tool	tugitool

201. Kirjutada klambreis olevad sõnad kas kokku või lahku, nagu on nõutav!

1. Mõned (rull kardinad) olid alla lastud. 2. Mõned (paksud kardinad) olid alla lastud. 3. Eideke laskus (tugi tooli). 4. Eideke laskus (pehmesse tooli). 5. (Ärkli toas) klõpsatas aken. 6. (Suures toas) klõpsatas aken. 7. (Paju põõsas) sädistasid (väikesed linnud). 8. (Suures põõsas) sädistasid (lepa linnud). 9. (Peegel siledal) veel ujus (tore pardike). 10. Avaral (järve pinnal) ujusid mõned (mets pardid). 11. (Kitsas tee) oli palistatud (sireli põõsastega). 12. Ka

(jalg tee) oli palistatud (kenade põõsastega). 13. (Hõbe hallid) pilved liuglesid (õhtu taevas). 14. (Võrk kiik) kinnitati kahe tugeva (raud konksu) külge. 15. (Väike poiss) kandis kena (nahk kübarat). 16. (Plekk lambike) hõõgus (kõõgi laual). 17. (Roheline lamp) pandi (tualett lauale). 18. (Vaate aknad) särasid (heledaist tuledest). 19. (Mahe dale valsile) järgnes (lõpp marss). 20. (Väikeses kambris) vaikis korraga (jutu kõmin).

202. Võrrelda järgmisi lauseid ja jälgida liitsõna lõppe!

Liitsõnad	Liitsõna
Jah, see raamat on kirjutatud eesti keeles .	Kas see on eestikeel/ne raamat?
Ka Maret on kolm aastat vana.	Juku on kolmeaastane .
Sellel põõsal on tõesti laiad lehed .	Seal kasvab mingi laialehe/line põõsas.
Onul on hea süda .	Onu on heasüdame/line inimene.

**Kui põhisõna on -ne-, -line-lõpuline, kirjutatakse liit-
osad kokku.**

203. Kirjutada klambreis olevad sõnad kas kokku või lahku!

1. Tõusis (veri punane) päike. 2. Reet oli näost (päris punane), kui ta toast väljus. 3. Kütid nägid (nobeda jalgset) hirve. 4. Hirvel on (nobedad jalad). 5. Nad vaatasid ka (ilusat kollakat) lindu. 6. Vaadati (rohekas kollast) lindu.

7. Peatuti (tee ääres) onnikese juures. 8. Peatuti (tee äärse) onnikese juures. 9. Istuti ja vesteldi (suurte mõnusat) puude all. 10. Istuti ja vesteldi (laia krooniliste) puude all. 11. (Valge vahulised) lained kiigutasid lootsikut. 12. (Kõrge vahulised) lained kiigutasid lootsikut. 13. (Tugeva kondiline) ja (pruuni näoline) kalur müütas eitedele kalu. 14. (Otse kohene) ja (kindla meelne) taat meeldis kõigile. 15. Olgem ikka ja alati (külma verelised)! 16. (Kolme aastane) Tiiu joonistas juba riste ja nulle. 17. Vaasi pandi paar (pika varrelist) nelki. 18. (Kõue eelne) õhk oli kuum.

204. Liita järgmised sõnad!

Teonimisõna	Nimisõna	Liitsõna
arvutamine mängimine õppimine põgenemine elamine arendamine	oskus tahe himu katse tingimus käik	arvutamisoskus mängimistahe

205. Jälgida klambreis olevaid sõnu ja moodustada, kui on võimalik, liitsõnu!

1. Ametniku (soojad sõnad) sõpradele tulid südamest.
2. Ametniku (lahkumise sõnad) sõpradele tulid südamest.
3. (Võimlemise pidu) oli meelitanud kokku umbes viissada inimest.
4. (Tore pidu) oli meelitanud kokku umbes kuussada pidulist.
5. (Endises paigas) olid juba mõned õngitsejad.
6. (Kalastamise kohas) olid juba mõned õngitsejad.
7. (Uude tööstusse) muretseti veelgi kaks masinat.
8. (Ku-

dumise tööstusse) muretseti veelgi kaks masinat. 9. Kauplusest toodi paar kilo (head paberit). 10. Kauplusest toodi paar kilo (pakkimise paberit). 11. Tüdrukuke palus, et talle kaks (uut sulge) ostetaks. 12. Tüdrukuke palus, et talle kaks (joonimise sulge) ostetaks. 13. Väike ujuja harjutas (ujumise tõmbeid). 14. Poisid olid üpris huvitatud (ratsutamise kunstist). 15. Noor talitaja tundis kõiki (majapidamise töid).

206. Vaadelda järgmisi liitsõnu!

1. Saja-aastane, maa-alune, tee-äärne, kohtu-uurija, tee-ehitaja, lükk-kelk jne.

2. Samm-sammult, aeg-ajalt, täht-tähelt, aasta-aastalt, sõna-sõnalt, järk-järgult jne.

3. edasi-tagasi, siira-viira, kribu-krabu, kääni-vääni, linka-lonka jne.

4. Põhja-Eesti, Suur-Emajõgi, Vana-Antsla, Lõuna-Ameerika jne.

Liitsõnades ja sõnaühendeis tarvitatakse sidekriipsu kergloetavuse mõttes.

207. Tähele panna, kuidas kirjutatakse arvsõnu!

Põhiarvud	Järgarvud
11 üksteist (kümmend)	11. üheteist- kümmes
20 kaksküm- mend	20. kaheküm- nes
700 seitsesada	700. seitsme- sajas

Põhiarvud	Järgarvud
25 kakskümmend viis	25. kahekümne viies
469 nelisada kuuskümmend üheksa	469. neljasaja kuuekümne üheksas
6 543 kuus tuhat viis-sada neliküm-mend kolm	6 543. kuue tuhande viiesaja nelja-kümne kolmas
3 000 000 kolm miljonit	3 000 000. kolme miljones

Pean meeles! Arvsõnadest kirjutatakse kokku kõik arvud 11—19-ni, kümned ja sajad nende juurde kuuluvate arvudega. Kõik teised arvud kirjutatakse lahku.

Näit.: 75 464 = seitsekümmend (*kümme* ühes tema juurde kuuluva arvuga *seitse*) viis tuhat nelisada (*sada* ühes tema juurde kuuluva arvuga *neli*) kuuskümmend (*kümme* ühes tema juurde kuuluva arvuga *kuus*) neli.

208. Harjutada suuliselt antud lauseis esinevate arvsõnade tarvitamist!

1. Suur-Munamägi on 317 m kõrge. 2. Esimene rong Tallinnast Tartu saabus 21. aug. 1876. a. 3. VIII üldlaulu-pidu peeti Tallinnas 30. juunist 2. juulini 1923. a. 4. 1. märtsil 1934. a. loendati E e s t i s 198 394 elmiseks kasutatavat hoonet ja 1 126 413 elanikku.

Märkus. Tegelikus elus kirjutatakse säärased suuremad arvud numbritega. Dokumentides aga märgitakse olulised arvud sõnadega (näit. rahasummad).

209. Vaadelda antud lauseid!

Abi- ja pöörd sõna lahkukirjutamine

1. Minda aeda kana **kinni püüdma**.
2. Oldi aias kana **kinni püüdm**as.
3. Tuldi aiast kana **kinni püüdm**ast.
4. Kana jäi esialgu **kinni püüdm**ata.
5. Juku tahtis kana **kinni püüda**.
6. Juku kukkus kana **pinni püüdes**.
7. Nägin Jukut kana **kinni püüdv**at.
8. Kana pidi **kinni püüt**ama.
9. Niisiis oli Juku kana **kinni püüd**nud.
10. Kana oli **kinni püüt**ud.

210. Koostada suuliselt või kirjalikult antud eeskujul 10 lauset:

1. Minda põllule kive **lahti kangut**ama.
2. Oldi —
3. Tuldi —

211. Vaadelda antud lauseid!

Abi- ja pöörd sõna kokkukirjutamine

1. Kana **kinnipüüdm**ine (mis?) vältas paarkümmend minutit.
2. Kana **kinnipüüd**ja (kes?) oli Juku.
3. Poisi **läbitungiv** (missugune?) kisa äratas tukkuva vanaisagi.
4. **Kinnipüüt**av (missugune?) kana oli väle.
5. Tabati siiski **ärajoos**nud (missugune?) kana.
6. **Kinnipüüt**ud (missugune?) kana ei saanud enam ära joosta.

212. Koostada suuliselt või kirjalikult lauseid, milledes on liitsõnu: 1. mahaviskamine, ülesvõtmine; 2. mahaviskaja, ülesvõtja; 3. ettetulev, möödaminev; 4. edasiantav, kokkupandav; 5. lahtipääsnud, sissetulnud; 6. juurdearvatud, ettevõetud.

213. Jälgida **kesksõna** ja **pöörd sõna** liitvorme, mille osana esineb nud- või tud- kesksõna kuju ja lõpetada tabel!

Kesksõna (küsimus: missugune?)	Pöörd sõna täis- ja ennemineviku vorme
mahakukkunud (õun) äraviidud (ese) vastuvõetud (õpilane) kõssivajunud (hurtsik) sassiläinud (lõng) kordaläinud aukuvajunud mahalangenud ülejäanud	(õun) on maha kukkunud (kaup) oli ära viidud

214. Kirjutada klambreis olevad abi- ja pöörd sõnad kas lahku või kokku, nagu on nõutav!

1. Olge valmis (vastu võtma) seda tööd, mis isamaa kord teie õlgadele paneb! 2. Poiss oli parajasti puu otsast (alla ronimas), kui onu teda hüüdis. 3. Puust (alla tulla) polnudki kerge. 4. „Tulen sinuga,“ ütles Arno, onu käest (kinni võttes). 5. Vaevalt (tähele pandav) naeratus libises üle onu huulte ja näo. 6. Paberid olid laualt (ära pandud). 7. Maie ruttas lõngakera põrandalt (üles võtma). 8. Tuldi laudast loomadele põhktü (alla panemast). 9. Rutati (lahti pääs-

nud) hobust (kinni püüdma). 10. Noor hobune pidi (kinni võetama). 11. Jaaku nähti noort hobust (kinni püüdvat). 12. Söök oli lauale (valmis pandud). 13. Õpilased kirjutasid (pähe õpitud) laulu. 14. Vana maja oli korduvalt parandatud ja (ümber ehitatud). 15. Uues majas oli neli korterit (ära anda). 16. Peeti nõu, mis nüüd (ette võtta). 17. Sõber oli parajasti trepist (üles minemas), kui teda hüüti. 18. Vanake surus oma (kokku pandud) käed hõõguva lauba vastu. 19. Kuulati laulu hinge (kinni pidades). 20. Taat ilmus jälle teiste hulka, et (pooleli jäänud) vestlust jätkata. 21. Aga kõike pidi, kus vähegi võimalik, (kokku hoitama). 22. Teenija oli eesriided (alla lasknud). 23. Koduteel kohatasime mitmeid (vastu tulijaid).

215. Kirjutada klambreis olevad sõnad kas kokku või lahku, nagu on nõutav!

1. (Puu hiiglane) oli (maha langenud). 2. Uuriti (maha langenud) (suurt puud). 3. Talleke oli metsa (ära eksinud). 4. (Ära eksinud) talleke määgis haledasti. 5. (Noor hobune) oli (ära joosnud). 6. Sulane Andres tabas (ära joosnud) varsa. 7. (Heina koorem) oli käänaku kohal (ümber läinud). 8. Rutati (ümber läinud) koorma juurde. 9. Mingi (sidrun kollane) lind vidistas kurval häälel. 10. Vähimgi (tuule õhk) oli kadunud. 11. (Väikesse tupp) voolas kuldset (päeva valgust). 12. Jatkati (pooleli jäänud) (tondi juttu). 13. Lapse käed olid (kokku pandud). 14. Lapsuke vaatles oma (kokku pandud) käsi ja naeratas. 15. Koerake lippas (saba juppi) liputades kärmesti tupp. 16. Astuti (kahe kordsesse) uude majja. 17. (Suur mugav) korter asetses teisel korral. 18. (Välja üüritav) korter asetses teisel korral. 19. (Puhtale põrandale) laotati tore vaip. 20. (Parkett põrandale) asetati ilus vaip.

216. Kirjutada klambreis olevad sõnad kas kokku või lahku, nagu on nõutav.

(Talve päev).

On ilus (talve päev). Taevas on (hele sinine). (Kuldne päike) saadab oma kiiri (maa pinnale). Lumi sädeleb, nagu oleks ta väikeste (hõbe terakestega) (üle külvatud). Puud ja põõsad on (härma rüüs) ja näivad (ime ilusad). Säärase ilmaga ei taha lapsed toas istuda, sest päike kutsub neid välja värskesse (talve õhku) kelgutama ja suusatama. Lapsed ei lase end mitu korda kutsuda ja varsti on kõik (mäe nõlvakud) sportijaid täis. Kelgud lendavad vihisedes määst alla, nii et lumi jalaste all tuiskab. Vanemadki inimesed jäävad seisatama, et (puna põseliste) (laste rõõmust) (mõnu tunda).

SÕNADE TULETAMINE LIIDETE ABIL.

217. Jälgida jämendatult trükitud sõnu järgmisis lauseis!

1. Õie, kas sa viisid **kirja** juba posti? 2. Juhan **kirju/ta/s** huvitava **kirja/nd/i**. 3. Ka Aini **kirja/lik** töö oli õnnestunud. 4. Klassis loeti põnevat **kirja/ndus/likk/u** pala.

Liide (nagu **-ta-**, **-nd-**, **-lik**) on sõnaosa, mille abil tuletatakse uusi sõnu.

218. Vaadelda, millal tarvitatakse **-da-**, millal **-ta-** liidet!

kirjel-da-ma	kirju-ta-ma
aval-da-ma	veere-ta-ma
pahan-da-ma	karja-ta-ma

paran-da-ma	püsti-ta-ma
kummar-da-ma	kaunis-ta-ma
ähvar-da-ma	kiljah-ta-ma

l, n ja r järel esineb **-da-**, muudel juhtudel **-ta-**.

219. Kirjutada kriipsu asemele kas **da** või **ta**!

1. Laine—b lauritsapäeval vesi, saab tuisune tali. 2. Kes kannab—b, see kaua elab. 3. Mõnus jutt värskene—b kuulajaid. 4. Udune oktoober kuulu—b talveks palju lund. 5. Kui õhtul aknad higis—vad, tuleb selge ja külm öö. 6. Nohu paneb aevas—ma; uni ajab haigu—ma! 7. Alkoholi lühen—b inimese eluiga. 8. Hunt unus—b, koer mäle—b. 9. Kui tähed virven—vad, läheb ilm halvale. 10. Pisikesed pardikesed pater—sid poris. 11. Töölised kühvel—sid süsi. 12. Põllumehed askel—sid väljal. 13. Paha ei paran—paha. 14. Aval—ti soovi küsimuse otsus—mine edasi lükata. 15. Iga koer kergi—b oma saba. 16. Haige pulss haamer—s. 17. Hobune püher—s õues.

220. Asendada allpool antud sõnad **ne-** liiteliste pöörd-sõnadega ja tarvitada neid vastavais lauseis!

Vanemaks, nõrgemaks jääma; pikemaks, laiemaks muutama; pimedamaks, külmemaks minema.

N ä i d i s. Ilmad soojenevad kevadel.

221. Jälgida, missugust tegevust väljendavad **-le-** liittega pöörd-sõnad!

Poisid **maad/le/sid** murul. Kangelaslikult **võit/le/sid** meie väed vaenlaste vastu. Tallekesed **hüü/le/sid** aasal. Mehed läksid sauna **viht/le/ma**.

222. Koostada lauseid, milledes on järgmisi liitelisi pöörd sõnu!

Virvendama, võimaldama, kõverdama, kühveldama, kaugenema, vabandama, suplema, värskenema, õnnitlema.

Tähendusõpetus.

SISSEJUHATAVAID HARJUTUSI.

223. Leida liikumist väljendavaid sõnu!

Näit.: käis, pöördus, astus jne.

224. Märkida olulisemad klaasi, raua, vee ja tule omadused!

Näidis. Klaas on habras, õhuke ja läbipaistev.

225. Missuguseid tööriistu kasutatakse põlluharimiseks?

226. Loetella meil kasvavaid teravilju ja märkida, milleks neid tarvitatakse!

227. Küpsetatud leiva- ja saiapätsikestel on mitmesuguseid erilisi kujusid ja vastavaid nimetusi. Missuguseid neist tunnete teie?

Näit.: vastlakukkel jne.

228. Leida loomade ning lindude nimetusi!

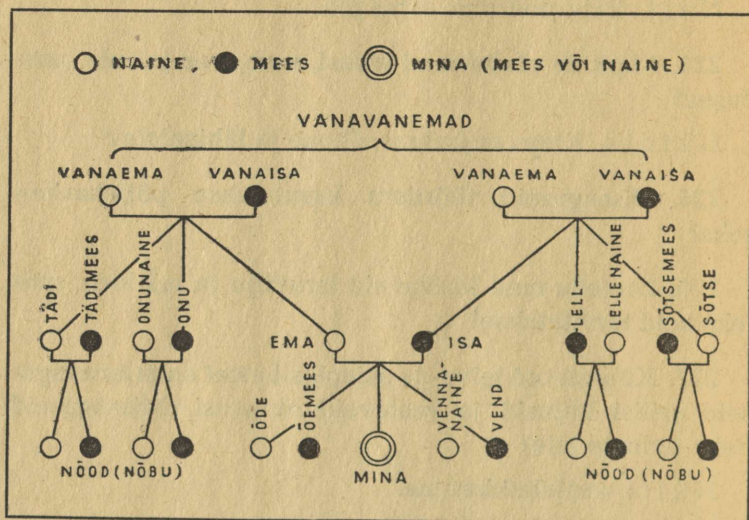
229. Loetella nimisõnu, mis on **metsaga** ühenduses!

Näit.: kuusk, lepp jm. puud; jänes, karu jm. metsloomad jne.

230. Kirjeldada suuliselt järgmisi elukutselisi tegevusi!

1. Mida peab õpilane tegema?
2. Mis on kaupmehe kutsetegevuseks?
3. Mida teeb taluperemees?
4. Mis ülesanded on politseikordnikul?

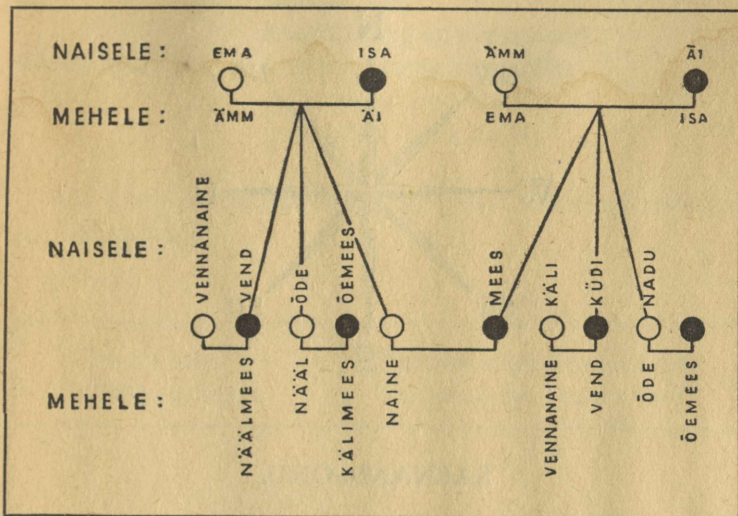
231. Jälgida sugulaste nimetusi järgmises tabelis!¹

232. Koostada oma sugulaste nimestik ning märkida iga nime juurde vastav sugulusaste!

¹ Koostatud prof. A. Saareste kavandi järgi.

233. Jälgida hõimlaste (hõimlussuhete, abieluvahe-
korrast tekkinud sugulaste) nimetusi järgmises tabelis!¹

234. Seletada järgmises rahvalaululõigendis esinevad
hõimlaste nimetused!

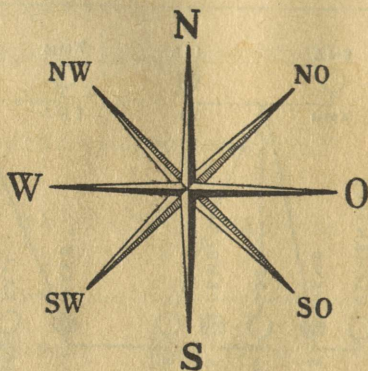
Küdi viinud küna külaje,
äia häili (= katla) kelderie,
nadu kulla kamberie,
ämma seep oli otsa saanud.

235. Loetella mitmesuguseid meeldivaid iseloomu oma-
dusi!

N ä i t.: julgus, hoolsus, ohvrimeelsus jne.

¹ Koostatud prof. A. S a a r e s t e kavandi järgi.

236. Märkida ilmakaarte (eestikeelsed) nimetused toodud skeemile!

SARNANDSÕNU.

237. Jälgida sõrendatult trükitud sõnade tähendust järgmisis lauseis!

1. Isa ostis endale uue k o h a (talukoha).
2. Vend sai kontorisse k o h a (ametikoha).
3. Ema tõi turult suure k o h a (sudaku).
4. Tuul tekitas pargis puude k o h a (kohina).
5. K o h a, k o h a, metsakene!

238. Leida oma lugemikust lauseid, milledes on kujult sarnaseid sõnu!

Samakõlalisi, kuid erineva tähendusega sõnu nimetatakse **sarnandsõnadeks**.

239. Vaadelda sarnandsõna *pank* mitmesuguseid tähendusi!

rahaasutus
kaardimäng (pangamäng)
PANK (PANGA) = kamp, pangas, suur tükk
(näit. paatunud mulda)
paekallas, järsk kallas

240. Leida sarnandsõnu ja seletada nende mitmesuguseid tähendusi!

Näit.:

Tee on tahe. Mõõk on vahe.	Noortel olgu kindel tahe. Kui suur on 5 ja 3 vahe?
-------------------------------	---

TEISENDSÕNU.

241. Jälgida sõrendatult trükitud sõnade tähendusvarjundeid järgmises lauseis!

1. Laps on näljane ja t a h a b süüa.
2. Õpetaja s o o v i s meile häid pühi.
3. Laps i g a t s e b näha oma vanemaid.
4. Poisike i h a l d a s mänguhobust.

Sama põhitähendusega sõnu nimetatakse **teisendsõnadeks**.

242. Koostada väike kahekõne, tarvitades sõnu: kõnelema, rääkima, ütlema, jutustama, vestlema, pajatama!

243. Järgmised inimese liikumist väljendavad sõnad järjestada vastavalt nende kiirusele!

Jooksma, kõndima, sörkima, komberdama, lendama (lennukis), roomama.

244. Tarvitada lauseis õigesti: matk, reis, rünnak, sõit, teekond, õpikäik!

245. Leida teisendsõnu järgmisile mõisteile!

Hunt, karu, rebane, heinamaa, põld, kuremarjad, tikerberid, taskurätik, tekk, uhke, kelkima, toimuma, tõrelema, mõnikord.

246. Järjestada suuruse (veehulga) põhjal rühmiti järgmised sõnad!

1) jõgi, kanal, kraav, nire, oja;

2) järv, lomp, meri, ookean, tiik.

247. Järgmised sõnad seada mõttesuguluse järgi rühmadesse!

Grupp, hulk, jõuk, kogu, koondis, padrik, parv, riugas, rägestik, rühm, salk, tihnik, trobikond, vemp, vigur, vingerpuss, võsastik.

248. Täiendada lünk (vastates küsimusele mida?)!

Ivake..., jupike..., killuke..., kübemeke..., lõiguke..., palake..., raasuke..., terake..., tilgake..., tükike..., viiluke...

249. Tarvitada tähendusele vastavalt järgmisi sõnu lauseis!

Antiikne, endine, hiljutine, iidne, minevikuline, muistne, põline, vana, ürgne.

VASTANDSÕNU.

250. Jälgida järgmisi vanasõnu!

1. Rõõm ja mure on kaksikvennad.
2. Pisike säde teeb suure tule.

Eelnenud vanasõnad sisaldavad vastupidiseid mõisteid: pikk — lühike, rõõm — mure jne.

Sõnu, millede tähendus on vastupidine, nimetatakse **vastandsõnadeks**.

251. Järjestada järgmised sõnad kaheks vastandruhmaks!

Algus, arg, edasi, esimene, halb, hea, julge, jõukas, kehvus, kaotama, kurvastama, kõva, leidma, lõpp, nõrk, pehme, rikkus, rõõmustama, tagasi, tugev, vaesus, viimane.

252. Leida vastandsõnu järgmisile mõistele!

Hommik, tervis, talv, kõrgus, usinus, kerge, kuum, noor, suur, kitsas, madal, pime, tume, vapper, karistama, töötama, ülendama, ilusasti, hilja, vähe, aktiivne, eksport.

N ä i d i s. Hommik — õhtu, tervis — haigus.

253. Järgmiste näidete omadussõnad asendada vastandsõnadega!

Värske aedvili; sirge tee; hoolas poiss; nukker lesk; haritud maa; vaenuline vahekord; ilus hoone; kiiduväärne tegu; tuntud suurus; kuiv pinnas; kuiv pesu; kuiv hein; seisev vesi; toores liha; toores inimene.

254. Koguda ja rühmitada vastavalt sarnandsõnu, teistsõnu ja vastandsõnu!

Kordamisülesandeid.

255. Panna koondlauses koma, kui see on nõutav!

1. Nüüd kuulab ta väikeste lindude laulu käo kukkumist ja kure kruuksumist. (A. H. Tammsaare.) 2. Peened suitsulindid tõusid siit-sealt samblast venisid aegamööda maapinnal laiali ja sulasid õhku. (Fr. Tuglas.) 3. Ta sammus põldudevahelisi teid vaatles viljade kasvu kuulas lindude siristamist. (A. Gailit.) 4. Noormees vajus kõssi tõmbus küüru ja ruttas pimedas piiludes kodu poole. (Fr. Tuglas.) 5. Poisid istusid veel paar minutit oma suure liivaaugu äärel nihelesid ja kibelesid sosistasid ähkisid ja ohkasid tõusid kuidagi nõutult püsti vaatasid üksteisele näkku. (M. Sillaots.) 6. Jõe kaldal istub poiss võtab karbist ussi pistab selle õnge otsa sülitab ja viskab õnge lugade taha „kalade kohta“. (H. Visnapuu.) 7. Hilissügise tuul vingub uulitsail keerutab tolmu ja paberilipakaid õhus raputab kaupluste silte ja vihiseb telefonitraadides. (O. Luts.)

256. Panna enne **kui** ja **nagu** koma ainult siis, kui mainitud sõnadega algab kõrvallause!

1. Päike oli juba puude ladvul kui mehed ärkasid. 2. Jooksja ahmis õhku nagu kala kuival. 3. Priit oli pikk ja sirge nagu pajuviits. 4. Hobust sööda kui venda ja kõida kui varast. 5. Milleks sõnu kui on tarvis tegusid. 6. Jah, nüüd on lapsuke jälle terve ja lõbus nagu hiir toidukamb-
ris! 7. Head sõnad jahutavad rohkem kui külm vesi. 8. Ra-

hulolu on parem kui rikkus. 9. Vanake oli vaimustunud kui ta kõneles oma endisest sõdurielust. 10. Arm mõjub enam kui hirm. 11. Naaber oli äkiline ja põles kui kadakas kui ta vihastus. 12. Poiss oli terve nagu purikas kui ta suvel maal elas. 13. Mees rebis oma kraed nagu oleks tal raske hingata. 14. Parempool muna kui tühi koor. 15. Vaevalt oli möödunud esimene vihmahoog kui sellele järgnes teine palju tugevam. 16. Ei maksa enne müüa karu nahka kui karu käes pole. 17. Kuri keel on teravam kui nuga.

257. Panna liitlauses koma, kui see on nõutav!

1. Oeldakse et naer pikendab eluaastaid. 2. Saame ju kõigega valmis kui tahame. 3. Au ei anta asjata ega tarkust tasuta. 4. Värav klõpsatas ja keegi astus õue. 5. Ei või ju iial teada kellest võib tulla meile tulu ning abi. 6. Tõeline sõber on see kes aitab sind ka hädas. 7. Kes kaevab mulda see leiab kulda. 8. Kalad pandi kotti ja paat tõmmati kaldale. 9. Vastavalt oma ümbrusele on rästik värvilt kas hall pruun või must. 10. Pääsukesed lendlesid järve kohal ja puudutasid tiibadega vett. 11. Epp oli käe õlast nikastanud ega saanud tööle tulla. 12. Härghein ehk jaanilill on madala varrega taim. 13. Lopsakaid taimi leidub seal kus on rohkesti niiskust. 14. Vesi sulises mahedasti ning lokutas kaldaäärseid kive. 15. Tüütav vihm piitsutas nii inimesi kui ka loomi. 16. Varavalminud õunal ei ole nõutavat maiku ega lõhna. 17. Etendus oli parajasti lõppenud ja publik lahkus. 18. Omnibus peatus sest inimesi tuli peale võtta. 19. Rändur palus öömaja mida talle lahkesti lubatigi.

258. Panna igas allpool antud lauses 1 koma, nagu see on nõutav!

1. Kui kilgid hakkasid laulma ärkasid koeradki unest. 2. Kui tööle mindi oli ilm veel kottpime. 3. Rauk tegi füü-

silist tööd kuigi mõõdukalt. 4. Järve kohal oli tunda jahe-
damat hõngu nagu ikka suurte vete kohal. 5. Mida hele-
dam valgus seda tumedamad varjud. 6. Kui on tervist siis
ollakse tugev. 7. Enne ei maksa vana kaevu täis ajada kui
uut juba tuntakse. 8. Laen kerge anda raske tagasi saada.
9. Mis täna tehtud see homme hooletu. 10. Mitte unustada
et õige sageli vajame endast väiksema abi. 11. Aeg-ajalt
käidi kauplustes et osta mitmesugust tühja-tähja. 12. Kar-
jast hüüti koju heledal häälel nii et ümbrus vastu kajas.
13. Mõõdus mõni hetk enne kui hakati rääkima. 14. Jutu-
hoogu sattunud hakkasid nad pajatama teineteise võidu.
15. Haige tahtis tõusta kuid ei jaksanud. 16. Kõneldi enda-
misi et midagi ei juhtunud ja et kõik on endist viisi. 17. Ja
töö ei vähenenud ehkki lõunaaeg oli ligidal. 18. Et mõtteid
mujale juhtida hakkas neiuke laulma. 19. Maailmas on
palju ilusat millele mõtlemine teeb südamele rõõmu.

259. Panna igas allpool antud lauses 2 koma, nagu see
on nõutav!

1. Poiss kes murdis käeluu viidi kliinikusse. 2. Kiirrong
mis jõudis jaama peatus viis minutit. 3. Noor põllutööline
tegi kuidas õpetati ja läks vagu ajades edasi. 4. Poiss nägi
et peremees oli halvas tujus ja läks seepärast kohe tööle.
5. Nooredki teavad mis tähendavad eluraskused ja astuvad
neile julgesti vastu. 6. Ema avas õhuakna et sisse lasta
värsket õhku ja vaatas tänavale. 7. Mees seisis koridoris
toetudes seljaga vastu seina ja muljus oma vana mütsilotti.
8. Eideke seisatas paar sekundit selg majakese poole ja
silmitses pilvist taevast. 9. Vanake otsis sule mis oli juba
roostetanud ja hakkas kirja kirjutama. 10. Poiss teadis et
vanaisa ei kannata vasturääkimist ja vaikis targu. 11. Meie
puiestikud vajavad kaitset mitte ainult suvel vaid ka talvel

sest just külmaga on puude oksad väga õrnad ja murduvad kergesti. 12. Sa rikud end kehaliselt kui sa ei kasuta värsket õhku mida sulle hinnata pakutakse. 13. Jah maailm on suur ja lai kuid varemini või hiljemini saab rändaja siiski rahu. 14. Viiu ütles et olevat midagi lauale unustanud ja jooksis ruttu õue. 15. „Koerad hauguvad sedamoodi nagu tuleks oma inimene“ arvas ema. 16. Ela põhimõtte järgi: mis sa tahad et teised sinule teeksid tee ise teistele.

260. Panna igas allpool antud lauses 3 koma, nagu see on nõutav!

1. Äkki vaatas mees kella ütles et peab ruttama koju ja lahkus. 2. Siis avanes uks mis viis majast aeda ja sealt väljus vanake et aias tööle hakata. 3. Sport mis läheb nii kaugele et pärast eesmärgi saavutamist langetakse jõuetult maha on siiski tervisele kahjulik. 4. Müra ragin karjumine loomade ammutamine — kõik see täitis laadaõhku. 5. Kõik värises: seinad laed masinad põrandad. 6. Ta jooksis nii nagu ta juba kümneid aastaid polnud joosnud hingeldades viimast lihast pingutades. 7. Palun sõbrad rahustuge liigseks ärrituseks pole mingit põhjust! 8. Veetsime pühapäevad mängides uidates supeldes õhuvanne võttes ja mõneldes. 9. Kalevipoeg võttis mõõga keerutas seda paar korda õhus nii et kange kohin tõusis ja rabas siis mõõga raksatades vastu alasit.

261. Panna koma, kuhu vaja!

1. Juku ärkas tõusis kohe voodist avas õhuakna ja hakkas võimlema. 2. Koeraklutt kargas püsti liputas saba ja tõmbas sooja keelega üle poisi käe. 3. Väike Jaak jooksis emale vastu suure rutuga nii et kannad välkusid. 4. Poiss võttis klaasi sooja piima mille tühjendas ainsa sõõmuga. 5. Joosti sellise kiirusega et hing jäi rindu kinni. 6. Inime-

sed peaksid selle asemel et joosta ilusal päikesepaistelisel ajal umbsesse kinno ruttama värskesse loodusse. 7. Tule aga Virveke kohe tagasi! 8. Hakka mu väike Liisike nüüd kohe õppima! 9. Maasikad mis punetasid peenral olid suured ja magusad. 10. Poisi süda oli puhas seepärast vaatas ta emale julgesti silma. 11. Ma taipasin et olin oma vihma-varju vahetanud ja sammusin tagasi sõbra poole.

262. Panna kõik puuduvad kirjavahemärgid!

1. Emake küsis väike Hilja millal tuleb isa koju 2. Noh lapsed ütles noor õpetaja laske aga kõlada laulul 3. Kas sa Kustike küsis ema ei lähegi õue mängima 4. Oleksin poisid väga õnnelik ütles väsinud onu kui siin nii palju ei sõelutaks 5. Kulla sõber hüüdis isa naabrile ka sul puudub ettevõtlikkus 6. Jah tähendas hiljem naaber kõnel ei puudunud hoogsust 7. Mul ei olnud aimugi naeratas onu et sa Juku oled säärane väänkael 8. Noh küsis sulane mida teeb nüüd Andres 9. Püüa nüüd hüüdis Jaak Peetrile olla rahulik ja külmavereline 10. Ma olin siis veel väga noor seletas sulane kui too lugu juhtus 11. Naljakas ütles Arno Kaljole et rõõm paneb nõnda kõvasti higistama 12. Noh hüüdis onu oled aga sina ka suur laps Hillar 13. Lapsed hüüdis vanaema videvikus ei loeta juturaamatuid

263. Panna kõik puuduvad kirjavahemärgid!

Nõiarohi.

Kaks naist kõndis sama teed ja mõlemad kandsid rasket korvi Uks nurises ja ohkas oma kandami raskuse üle teine aga naeris ja naljatas Esimene naine ütles Kuidas saad sa veel naljatada Sinu korv on ometi niisama raske kui minu oma ja minust tugevam sa ka ei ole Seda küll vastas teine

aga ma panin oma koorma juurde nõiarohu mis nii mõjub et ma kandami raskust vaevalt tunnen Oi milline haruldane rohi see siis on Ütle ometi kuidas teda hüütakse ja kust teda võib leida See rohi vastas rõõmus naine kasvab kõikjal ja ta nimi on kannatlikkus

264. Kirjutada klambreis olevad sõnad kas suure või väikese algtähega!

1. Tallinnas elavad (tallinlased), Tartus aga (tartlased).
2. Kus elavad (noarootslased)? 3. Tartu asetseb (emajõe) orus. 4. Laadal oli rohkesti (peipsi-äärseid) kalureid. 5. Nii (petserlased) kui ka (alatskivilased) said kurkidest head hinda. 6. Kunstnikud sõitsid (soome) ja (rootsi). 7. Tiit võttis (saksa) pildiajakirja ja hakkas seda lehitsema. 8. Väike väin on (saaremaa) ja (muhumaa) vahel. 9. Pikne süütas (vihula) vallas (villandi) külas (raudla) talule kuuluva heinaküüni. 10. Noor keelemees uuris (lõuna-eesti) murdeid. 11. Tõnis on sündinud (tõnisepäeval), Jüri aga (jüripäeval). 12. Millal on (madisepäev) ja millal on (toomapäev)? 13. Joodi lõhnavat (hiina) teed. 14. Teed tuuakse ka meile (hiinast) ja (jaapanist).

265. Meenutada vastav reegel ja kirjutada kriipsuga sõnas kas ühe- või kahekordne kaashäälik!

1. Linnad on meie vaimse elu kesk—ohad. 2. Oli nii vara, et lin—gi näis tukkuvat. 3. Istuti rist—eel ja puhati jalgu. 4. Raudtee käänaku tagant tuli kiir—ong nähtavale. 5. Rong saabus lõp—jaama. 6. Koosolekul esines ettekan—dega keegi tallin—lane. 7. Kõnelejal oli haruldaselt võimas me—tal—ne hääl. 8. Küsimuse lõp—lik otsustamine jäeti juhatuse hooleks. 9. Vana sep—ki viidi noorte sekka. 10. Vanake muutus äkki nukraks ja mõt—likuks. 11. Hal—pead

tuleb austada. 12. Suur mees, suur särk—i. 13. Eredalt punane nelk pandi toredasse kristal—vaasi. 14. Köögiriulil hiilgasid vask—atlad. 15. Iluaeda kaunistas pursk—aev. 16. Paremad tõukanad munevad aastas kuni kaks—ada muna. 17. Tänaseid toimetusi ära viska hom—se varnal!

266. Kirjutada sõna algul küsimärgi asemele **h**, kui see on nõutav!

Vanasõnu.

1. Laisa tööpäev on ?ikka ?omme. 2. ?Äkki ?aarad, suu põletad. 3. Seltsis segasem, ?ulgas ?ubasem. 4. ?Aige laps ?emale kõige ?armsam. 5. ?Aeg ?õpetab ?albi targemaks. 6. ?Ommikul kiida ?aset, ?õhtul ?ilma. 7. ?Aukuja koer ?ei ?ammusta. 8. ?Aeg ?aitab ?arstida. 9. ?Unustab ?oidja, ?ei ?unusta püüdja. 10. Parem ?auga ?auda minna kui ?äbiga ?elada. 11. Silm on ?inge peegel. 12. ?Abe vana-taadi ?ilu. 13. ?Oled ?untide ?ulgas, siis pead ?untidega ?uluma. 14. ?Äda ?ei ?anna ?äbeneda. 15. ?Ahnus ?ajab ?auku. 16. ?Ooletus ja ?õnnetus on seltsimehed. 17. ?On sul ?äda, kaeba ?enesele. 18. ?Uppuja ?aarab ?õlekõrrestki kinni. 19. ?Ära ?üüa ?unti, ?unt tuleb kutsumata. 20. Kui kassid kisuvad, siis ?iired ?üppavad.

267. Meenutada vastav reegel ja kirjutada kriipsu asemele mitmuse tunnus **de** või **te**!

1. Eluruumid kajasid pidulis— kõnelus—st ja ruttava—st sammu—st. 2. Pereema sõbralikku—s särava—s silma—s oli alati rõõmus ilme. 3. Talitajal tuli rännata treppi— ja pimedas— käiku— rägastikus. 4. Poisike oli tõsis— rohelis— silma—ga ja suur— paksu— juus—ga. 5. Vanaema halli varjundiga silmad tiheda— ripsme— taga olid väga sümpaatsed. 6. Neiu uued kingad olid toreda—

pannal—ga. 7. Vanemad olid pannud kõik lootused oma virka—le tütar—le. 8. „Lapsed, ärge nüüd astuge värsk—le peenar—le!” hoiatas ema. 9. „Tarvis on võtta end kindla—sse kä—sse!” noomis onu poissi. 10. Kirjutatagu aadressid ümbrikku—le suur— ja selge— tähte—ga! 11. Kihutati tubli—l ratsu—l mööda sirget maanteed. 12. Kõik tundsid rõõmu tarka— uudishimulis— silma— ja väikes—kena— käppa—ga oravakesest. 13. Linnud otsivad varju valju— tormi— ajal tühja— maja— palkoni—l ja veranda—l. 14. Üle laia— lagendikku—, mustava— metsa—, vahutava— jõge—, sügava— järve— ja sinava— mere—viib rändlindu— pikk hädaohtlik tee. 15. Matkajad möödusid linna—st ja küla—st, järve—st ja jõge—st.

268. Asetada järgmises muistendis kriipsu asemele kas de või tel

Kodukäija.

Üks ihnus mees kündnud alati teis— põllupeenar—st ühe vao enese poole. See mees surnud ära ja hakanud kodu käima. Ta hulkunud aeda—s, talli—s, lauta—s, isegi heina- ja karjamaa—l, kõige rohkem aga käinud ta põldu—l. Sinna tulnud ta sahka—ga, kündnud vahel, äestanud vahel, mõõtnud vahel põldu— laiust. Kord tulnud ta oma tööriista—ga öösel kiriku poolt ühele mehele vastu. Mees küsinud: „Kuhu sa lähed?” — „Koju, kündma,” vastanud kodukäija ja läinud oma teed. Mees läinud vaatama, mida kodukäija teeb. Kodukäija tõtanud üle niitu— ja aasa— põllule ja pannud sahad seljast maha. Peremehe äkked ja sahad seisnud põllul. Kodukäija läinud sahka—juurde, vaadanud neid ja ütelnud: „Ei ole oma töö.” Siis sammunud äke— juurde, vaadelnud üht ja lausunud: „Pool oma, pool võõrast! Nii kaua käin ikka, kui minu tööriis-

ta—ga siin töötatakse." Mees läinud peremehe juurde ja rääkinud, mis ta kodukäijalt kuulnud. Peremees toonud teiselt põllult vana äkke koju ja põletanud ära. Siis kadunud ka kodukäija— kollitamised.

269. Kirjutada klambreis olevad sõnad mitmuse osatavas!

1. Kalurid parandasid (vana noot). 2. Saadi (haug, särg, ahven) ja (muu kala). 3. Kihutati mööda (tühi väli). 4. Metsades kasvab (kuusk, kask, lepp, pärn, tamm, vaher, haab) ja (teine puu). 5. Sammuti aeglaselt mööda (looklev üksildane rada). 6. Taevas oli täis (roosa, helelilla) ja (kuldne pilvekiud). 7. Korjati (kuldkollane kullerkupp). 8. Rukkil Leib on meie (tähtsaim toiduaine). 9. Lapsed leidsid samblikkude vahelt (harilik) ja (haruldane mardikas). 10. Väikesed oravad klõbistasid (pähkel) ja (käbi). 11. Rännati mööda (org) ja (kuristik), (laas) ja (kalju). 12. Läbiti (rohe-line väli) ja (väike alev). 13. Vanake muretses (pikk paju-oks) ja punus neist (kena korvike). 14. Liivaseljandikul kasvas vaid (üksik jässakas mänd). 15. Üksik puu õõtsus kõrgilt oma (tore leht). 16. Koeraklutt näitas urisedes oma (peenike okasterav hammas). 17. Majakese ümber kasvas (kartul, kapsas, kaalikas, porgand, punane moon, värviline lill). 18. Eideke istus ja mõtles oma (raske mõte).

270. Kirjutada klambreis olevad sõnad nõutavas käändes!

1. Vanake jutustas lastele mõned (ilus jutt). 2. Kellakese (osuti) näitasid kaksikümmend viis (minut) üle kümne. 3. (Suur lamp) levitasid (pehme valgus). 4. Tüdrukuke raputas oma (valge sasipea). 5. Isegi (lihtsaim ülesanne) vajavad mõtlemist. 6. Tehases leidsid tööd nii mõnedki (töökas tüdruk). 7. Neli (kindel valvur) seisis värava ees. 8. Vajati

kolme (osav äriteenija). 9. Kuus (jõukas peremees) ostis traktori. 10. (Hoolas rätsep) olid kibedasti ametis. 11. Mõned (jalgrattur) kihutasid mööda (sirge maantee). 12. Mehel oli iga asja kohta ütelda midagi (uus) ja (värske). 13. Möödus paar (töörikas nädal). 14. Mõned (mõjukas lause) panid vahelesegajad vaikima. 15. Pääsukesed on väga (hoolas majapidaja). 16. Kuulati selge ojakese (rõõmus sulin). 17. Nauditi sügisese õhu (jahe paitus). 18. (Raske laine) tõstsid ja langetasid nelja (kerge lootsik). 19. Kaks (kauge tuli) vilkus tormisel õhtul. 20. Lootkem ikka kõige (parem)!

271. Kirjutada kriipsu asemele kas **g**, **k** või **kk**!

1. Kes ku—ub vette, haarab kinni õlekõrrest—i. 2. Kalur kudus uut vör—otti. 3. Pi—vi—at niidab laia kaare. 4. Lihtsad toidud ei te—ita seedimisri—eid. 5. Kuidas lü—ad, nõnda läheb. 6. Ker—e on ku—uda, ras—e on tõusta. 7. Mi—u ku—us vastu kapi nur—a, nii et te—is muh—pähe. 8. Käbi ei ku—u kannust kau—ele. 9. Õige hõlma ei ha—a üks—i. 10. Vastutusri—as ülesandes talitatu tar—u! 11. Vana—e sammus hoo—sasti nur—ast nur—a. 12. Julge ettevõtli—us teeb nii mõne—i jõu—aks. 13. Mis pidin ma siis temaga peale ha—ama? 14. Mis pidi siis tuju—a poisi—a peale ha—atama? 15. Ärge kart—e tulevi—u, tublid noored! 16. Huvitav oli vaadelda te—ivat pilve—est.

272. Kirjutada kriipsu asemele kas **b**, **p** või **pp**!

1. Aknakese kaudu voolas tu—a arglikku päikese—ais-tet. 2. Mõned kär—sed pirisesid um—ses köögis. 3. Keegi poisijõm—sikas ri—us puu küljes. 4. „Ära ri—u, —eetrike, puu küljes!“ hüüti poisi—õngerjale. 5. Hääletu hü—ega oli kass ülal tre—il. 6. Ants tahtis hü—ata üle lom—i, kuid

kukkus lom—i. 7. „Pange aga kim—sud ja kom—sud kokkul!” hüüti lastele. 8. Kõik õ—ivad tüdrukud olid usinasti oma ametis. 9. Nägime õ—ilasi õ—etükke õ—ivat ja kordavat. 10. Kes hoolega õ—ib, see edasi jõua—. 11. Laisa töö—äev on ikka homme. 12. Õ—i—oiss pidi töö lõ—etama. 13. Töö pea— lõ—uni tehtama. 14. Õ—itagu elus vähem käskima! 15. Vana karu ei õ—i tantsima.

273. Kirjutada kriipsu asemele kas **d, t või tt!**

I

1. Mõnikümnen—rõõmsa—lindu siris—as aias. 2. Mõö—usid mõned töörikka—nädala—. 3. Mõödus paar töörikas—nädala—. 4. Mõned valge—loo—siku—väljusid rannast. 5. Kolm valge—loo—siku—väljus rannast. 6. Kaks tüse—at kaluri—askel—as vabe—e juures. 7. Ebasoo—sad tuuled takistasid sõi—u merele. 8. Mõned tuliued auto—kihu—asid mööda maan—eed. 9. Väike Paul kra—sis kõrva—august ja mõ—les. 10. Kõik tulija—olid meie ustava—naabri—. 11. Kolm väsinu—teekäija—ei suu—nud enam käia. 12. Mõned lahke—eman—ad ajasid mõnusa—ju—u. 13. Pilvesagara—sõu—sid mööda tume—at taevaalust. 14. Varsti magasid väsinud tü—ruku—raske—un—.

II

1. Ema võ—is oma tü—rekese kä—e vahele. 2. Tal—riku—e ja nõu—e klirina—oli kuul—a isegi aeda. 3. Äkit—sel—kuul—us taga—oast mingi—krabina—. 4. Hirmul öel—akse oleva—suured silmad. 5. Head mäle—a—akse ikka heaga. 6. Parema aas—a oo—a—a kui kaks kahe—se—a. 7. Mõödus mi—u nädala—, ilma et oleksime näinud oma häid tu—avaid. 8. Otsus—a—i ühisel—kü—

las—a—a vana tu—ava—. 9. Kaks tore—a— kimli— ra-
 kena—a—i vankri e—e. 10. Oli kuulda vai— tuuleõhu käes
 liikuva—e leh—ede kerge— sahina— ja ojakese hõbesel-
 ge— vulina—. 11. Ris—eel näis midagi valen—ava— ja
 liikuva—. 12. Kõneleja kirjel—as kõike näh—u— hoog-
 sal— ja huvi—aval—. 13. Tü—rukuke lehvi—as juma-
 lagajä—uks taskurä—i. 14. Tädi naera—as lapsukesele
 rahulikul— vastu, lehvi—a—es rä—iga. 15. Oli ko—pime,
 kui nad koju jõu—sid.

274. Kirjutada kriipsu asemele kas **i, j, ij** või **jj**, nagu
 see on nõutav!

1. Eidekesed istusid ja jutlesid a—as. 2. Kas Tiiu a—as
 juba karja koju? 3. Suurde tallu va—ati hoolsat teen—at.
 4. Sulane Jaak tagus tugeva va—a maasse. 5. Taadike tõu-
 sis ja lausus: „Va—a õige ka koju minna!“ 6. Väike Ruudi
 oli iga jutu peale ma—as. 7. Peatuti ja astuti ma—a. 8. Uues
 ma—as elas ka ma—as kass Mints. 9. Tolm on tiisikuse
 eelkäi—a. 10. „Su tee, Jukuke, olgu mu—al, aga mitte siin,“
 ütles Tiiu. 11. „Jah, sa—a ei sa—a taevast!“ naeris pes—a
 Viuu. 12. Väike Jaan istus o—a kaldal ja libises o—a.
 13. Tul—a püüdis olla lõbuski, aga ta nägu oli kahvatu kui
 sur—al. 14. Ärge põlake tööd ega tööteg—at! 15. „Kas
 mõlemad pakid tuleb ära viia?“ küsis pakkide vii—a.
 16. „Olen juba nii väsinud, et ei jaksa enam kä—a,“ ütles
 väsinud teekä—a. 17. Müü—a ei saanud siiski oma kaupa
 ära müü—a.

275. Kirjutada kriipsu asemele kas **dada, tada, data** või
tata!

1. Lapsed, videvikus ei tohi kirju—! 2. Lapsed, videvi-
 kus ei kirju—! 3. Poisid, kurja koera ei tohi õrri—! 4. Poi-

sid, koera ei õrri—! 5. Tõsiste asjade puhul ei nalja—! 6. Tõsiste asjade puhul pole sünnis nalja—! 7. Iga inimest ei või usal—! 8. Iga inimest ei usal—! 9. Haavu ei tohi puudu— mustade näppudega. 10. Haavu ei puudu— mustade näppudega. 11. Seda küsimust ei otsus— uisapäisa. 12. Seda küsimust ei tohi otsus— uisapäisa. 13. Uhest palgist ei ehi— maja. 14. Uhest palgist ei saa ehi— maja. 15. Usu mind, nii ei vähen— kulusid! 16. Usu mind, nii ei saa vähen— kulusid! 17. Otsustati korral— rännakuid mööda kodumaad. 18. Kärkimise ja käskimisega ei saavu— palju. 19. Tuleb kasu— aega, kui tahetakse midagi saavu—. 20. Oota, poiss, nii ei kõrval— neid puudusi! 21. „See küsimus tuleb kohe otsus—,” tähendati koosviibijate ridadest. 22. „Jah, selle asjaga ei viivi—!” hüüdis keegi.

276. Kirjutada klambreis olevad sõnad nõutavas vormis, kuid nõnda, et täishäälikute vahelt jääb ära **b**, **d**, **g** või **s**!

1. (Suitsujuga) tõusid taeva poole. 2. (Kägu) aga kukkusid rõõmsasti kuusikus. 3. Kuduja (käsi) liikusid nobedasti. 4. Vanaemake (kuduma) väikesele Tiiule uusi sukki. 5. „Sa, lapsuke, (lugema) juba üsna soravalt,” naeratas tädi Helgale. 6. Mareti etteütlikes olid vaid mõned väikesed (viga). 7. Tüdrukuke kirjutas veel mõne (rida) ja jooksis siis õue. 8. Vanaldasele teekäijale oli kepp suureks (tugi). 9. Ärge kartke, küll poisid (pidama) oma jaa-sõna! 10. „Küll me juba (kaduma) õigel ajal!” hüüdsid mõned mängijad. 11. „Nüüd aga (kaduma) sinagi, Juku!” hüüti väikesele mängijale. 12. „Arvo, (siduma) pakid kinni!” hüüdis isa. 13. „Jah, onuke (põdema) nüüd rasket haigust,” ütles viivu pärast pereema. 14. „Tähendab, (pidama) ikka minema,” mõtles Tiiu. 15. Laadaline peatub ja (siduma) hobuse lasila külge. 16. Sepad (taguma) rauda, kuni see on veel kuum.

17. Lauda tekkinud (pragu) laienesid üha. 18. Vikat läikis (lüsi) otsas.

277. Kirjutada järgmisis lauseis kõik sõnad mitmuses!

I

1. Ära sõbrusta halva inimesega! 2. Lohuta kurblikku sõpra! 3. Tund järgneb tunnile. 4. Ta kleepis ümbrikule margi. 5. Mehike pääsis ohtlikust sekeldusest. 6. Mine, sa satud õigele jäljele! 7. Ma kõnelen targaga targast asjast. 8. Ilusale mõttele järgnes ilus ülesanne. 9. Näitleja lõbustas mind toreda ettekandega. 10. Koldes oli tuline tukk. 11. Põlev küünal tilgutas mõne rasvapisara lühtrile. 12. Sa pühid tahvlit lapiga. 13. Poiss, ära istu märjale pingile! 14. Rätsep tegi vennale toreda ülikonna. 15. Pottsepp meisterdas ahjule uue lõuka. 16. Lõbus jutuke meeldis lapsel. 17. Ära satu ekslikule teele! 18. Väikese poisi jutus puudus mõte. 19. Vaata kunstniku meisterlikku maali!

II

1. Pane pärg hauale! 2. Ilus sammas ehtis kalmuküngast. 3. Nukker eit istus pingil. 4. Külma tuuleil äratas tukkuja mõttest. 5. Virk nõudepesija askeldas köögis. 6. Koldes hõõgus mõni süsi. 7. Poisi kannel rippus seinal. 8. Kana tukkus õrrel. 9. Noor kukk kakles vana kukega. 10. Karja-poisi pastlal katkes nõör. 11. Hiirepesa asetses mättas. 12. Ära mine niidule vikatita! 13. Heinamaal voolas selge veega läte. 14. Kalur tegi kaldale toreda lõkke. 15. Vana sepp parandas äket. 16. Vapper sõdur marssis tänaval. 17. Hüppaja tore hüpe meeldis kõigile. 18. Poiss proovis uut ketast. 19. Kokkupõrkel sai auto mõne rikke. 20. Hobune vajab külmal ajal sooja katet.

278. Kirjutada klambreis olevad sõnad kas kokku või lahku, nagu see on nõutav!

I

1. Rutati (lahti pääsnud) hobust (kinni püüdma). 2. Nägin noort (talupoega) hobust (kinni püüdvat). 3. Hobusel on (läbi käidud) tee meeles. 4. Jaak oli (vastu pidav) tööline. 5. Loobiti eemale (lahti kangutatud) (maa kive). 6. Sälü (noor kael) paindus uhkesti (taha poole). 7. Jõud ei tähenda (teine kord) midagi. 8. „Nüüd on kõigel lõpp,“ käis mehe peast läbi (välk kiire) mõtte. 9. Linnad on meie (vaimse elu) (kesk kohad). 10. Julge (peale hakkamine) on (pool võitu). 11. (Ette võetud) tööd ei tohi (pooleli jätta). 12. „Tõde ja õigus“ on (välja paistvamaid) teoseid. 13. Koolides õpetatakse ka (papp tööd). 14. (Hästi õpitud) tükid ei unune. 15. Laulu (pähe õppimine) vältas (pool tundi). 16. Kõneleja (palju ütlev) kõne meeldis kõigile. 17. Kõik kuulajad olid (hiir vaiksed).

II

1. Suitsetamine on (mitte suitsetajaile) vastik. 2. Lapsed ruttasid ema juurde (kiirel sammul). 3. Lapsuke ruttas ema juurde (tipp sammul). 4. (Pika kasvulise) noormehe (lühinägelikud) silmad olid peidetud suurte prillide taha. 5. Ümbruse (tundma õppimine) pakkus (noortele reisijatele) suurt mõnu. 6. (Suure kivi) (lahti kangutamine) käis poistel siiski üle jõu. 7. (Kevade tuul) mängis lapsukese (kuld lokkidega). 8. Kõrgel ujusid (tume sinised) pilved. 9. (Heina kõrred) tantsisid (tormi keerises). 10. Äkiline (tuule puhang) pani virvendama järve (sileda pinna). 11. (Teras hallil) veel paistsid mõned (purje täpid). 12. Äkki märgati (järve seljal) paati ja paadi kõrval vees (appi ki-

sendavat) inimest. 13. Rutati (hädas olijaile) appi. 14. (Õhtune tuul) keerles tujukalt ühest (ilma kaarest) teise. 15. (Nukra meelne) eideke istus (surnu aias).

279. Loetella kõik inimese käsutuses olevad liiklemisvahendid!

N ä i t.: jalgratas, aeroplaan, laev ...

280. Koostada kas sepikoja või kingsepa-töökoja sõnastik!

N ä i t.: **alasi**—metallitöö-vahend, tarvitatakse tagumistöö aluseks.

haamer ehk **vasar** — löögi- või tagumisriist. Jne.

281. Tarvitada vastavais lauseis sarnandsõnu *pea, viis, post, kiil, papp, maitse, vint* ja *tempel*.

282. Korraldada järgmised sõnad teisendsõna-rühmadeks!

Aas, niit, tiirlema, põld, keerlema, heinamaa, rohumaa, luht, värisema, jalamaid, ruttu, vabisema, kiiresti, pöörlema, judisema!

283. Leida teisendsõna järgmistele sõnadele!

Ahne, võimas, julge, müra, tõrelema, hirm, vilgas, otsatu, imelik, nukrus, kõikuma, õudne, tahtlikult.

284. Loetella vilja- ja heinakogude (hunnikute, kuhjakeste, kuhjade) nimetused!

N ä i t.: sard, rõuk jne.

285. Leida teisendsõnu lindude nimetustest!

N ä i t.: kägu — kukulind; ööbik — sisask jne.

286. Mängides „Laevatäitmist“ nimetada mängu esimeses järgus põllusaadusi, teises järgus aiasaadusi ja kolmandas järgus metsasaadusi!

N ä i t.: Ma täidan laeva ... rukistega ... otradega jne.

287. Nimetada sõnu, milledele klassikaaslased leiaksid teisendsõnu või vastandsõnu!

N ä i t.: Ilus — (kaunis, tore jne.), paks — (õhuke), vähendama — (suurendama)...

288. Leida vastandsõnu järgmisile mõisteile!

Leid, müra, sõda, päev, noorus, headus, minevik, ida, edel, sõber, magus, toores, kange, kurb, õige, tark, tarviline, inetu, lühike, kurvalt, sagedasti, hästi, ees, väljas, ülal, unustama, algama, andma, eitama, avama, sündima, süütama, vähendama, liginema, langema, keelama, võitma, alla, tpruu!

289. Leida mitmesuguseid vastandsõnu (ka lugemispaladest)!

N ä i d i s. Õhtuks — hommikuks, kuuvalge öö — pime (kottpime) öö, hommiku poole keskööd — õhtu poole ...

290. Järgmises tekstis asendada jämendatult trükitud sõnad vastandsõnadega!

Talv.

Soe suvi on juba nagu unustusse vaibunud. **Nukker sügiski** on ammu möödas. On saabunud sademeri **talv**. **Kahvatu** päike taevast liigub **madalal**. Ta kiired tunduvad olevat **jahedad** ning **jõuetud**. Päevad **talvel** on **lühikesed**, kuid ööd seevastu on väga **pikad**.

Ilmad **talvel** on **külmad**, eriti **öösel**. Teelised on riietatud **raskelt**, sest **talvekülm** ja **karm põhjatuul** sunnivad kandma **pakse ülikondi**.

Rändlinnud lendavad **talveks lõunamaale**. Kõigi metsloomade elu **talvel** on **raske**. Neil on **napilt** toitu. Ja kui kõhukesed on **tühjad**, siis ollakse **murelikud**.

Lapsed **käivad talvel** koolis õppimas, sest siis on koolid **avatud**.

Kirjandi- ja kirjaharjutusi.

291. Lugeda tähelepanelikult järgmine kirjand läbi ja koostada selle sisulise ülesehituse kava! Ühtlasi leida kirjandile vastav pealkiri!

See oli hallidel hilissügisestel päevadel, kui ilmusid mehed „sihti“ ajama uueks elektriliiniks, mis pidi tooma meie koolile uue valguse.

Varsti seejärel kolisesid talumeeste vankrid, suured metsahiiglased peal. „Üks, kaks ja korraga!“ tõsteti need vankrilt maha ja mindi rahuga koju, sest meeste küüdi-päev oli tehtud uue valguse saamiseks.

Labidameeste hoolsa töö järel olid suured augud maa sees ja sinna püstitati nüüd need laasitud „metsahiiglased“.

Oli sügisehommik, kui tegime jalutuskäigu orgu. Kõigepealt köitis meie tähelepanu talumees, kes vedas adraga pikka punast „elukat“; hiljem selgus, et see oli elektritraat uue liini ehitamiseks.

„Toh-oh hullu!“ hüüdsid poisid, „vanasti vedasid kilplased valgust kotiga, kuid nüüd veetakse koguni adraga!“

Esialgu jäi meile arusaamatuks, kust tuleb see elekter? Kui mõni targem tähendas, et Ulila soost, siis jäi neile, kes seda küsisid, kindel aimus, et Ulila soosse on pistetud traat ja seda mööda tulebki elekter. Mõni tähendas veel asja-

likult, et meil siin läheduses on soid küll, võetagu siit, tuleb odavam. . .

Läks hulk aega, enne kui õpetaja suutis selgeks teha, mispärast just elekter tuleb Ulila soost. „Sinna on ehitatud tarviline jõujaam, mis saab koha pealt odavat kütet,“ rääkis õpetaja.

Elektri toomine majasse läks nobedasti. Puuriti auke seintesse, pandi ja seoti traate ning nuppe.

„Seda kõike küll minu pea kinni ei võta, vahest vanema klassi õpilastel võtab,“ rääkis naljahammas Toomas õpetajale.

Nüüd aga särab koolimajas elekter. Lambid, mis suitsetasid ruumide laed mustaks, viskasime rõõmuhõisete saatel „vanarauaks“. „Kadu lampidele, elagu elekter!“ hüüdsid poisid.

(H. N., 13 a. vana.)

292. Kavastada ja kirjutada kirjand ühel järgmistest teemadest!

- a) Juhtumus kooliteel.
- b) Olin perenaiseks.
- c) Käisime kalastamas.

Hoolitseda selle eest, et oluline, mis peamõtet aitaks hästi arendada, välja ei jääks. Samuti kõrvaldada juba kavastamisel kõik ebaoluline, mis põhimõtte arendamisele kasuks ei ole ning selle arendamist isegi takistab.

Peamõttest kinni pidada!

293. Kavastada järgmine kirjeldus!

Esimene sügisetorm merel.

See algas vaikselt sügisepäeval. Päike paistis sinitaevas ja saatis kiiri üle sätendava mere. Pärast lõunat aga hak-

kas põhjast kõle tuul lõõtsuma. Kogu Paldiski rannal polnud näha ühtki kaluripaati: kõik olid merel. Varandus oli meres. . .

Paldiski randlastel olid kõik kiluvõrgud meres. Peale nende olid ka Pakri ja Leetse randlaste võrgud väljas. Kolme ranna võrgud olid kõik ühes kohas, nii-ütelda „hunnikus“. „See vist küll head ei tähenda!“ lausused kalurid.

Järgmisel päeval oligi kõva põhjatuul ja hallid pilved jooksid kiiresti üle taevalaotuse. Kalurite ennustatud torm oli alanud. Isa käis hommikul vara mere ääres vaatamas, kas meri annab võrkudele järele minna. Veidi aja pärast tuli ta kurva näoga tagasi ja lausus: „Ei saa minna, torm on liig tugev!“ Tuul aga lõõtsus üha tugevamini akna taga ning kiskus lehti, tehes puud armetuks ja maha-jäetuks.

See oli alles algus. Pärast lõunat muutus torm tugevamaks. Tuuleiilid kihutasid vihaselt kollaseid lehti kõrgele õhku. „See torm teeb täna puud paljaks!“ laususin. „See teeb puud paljaks, aga teeb ka inimesed paljaks,“ ütles ema.

Õhtul läks torm veelgi tugevamaks. Uinusin tuulemuusika saatel magama. Väljas aga möllas põhjatorm.

Järgmisel hommikul oli torm jäänud natuke vaiksemaks. Sellegipärast ei saadud võrkude järele minna. Oodati ilma paranemist. Viimaks julges üks kalur siiski merele minna. Teel juhtus aga õnnetus: paat kukkus laineharjalt alla ja üks põhilaud põrus lahti. Paat hakkas lekkima. Vigastus oli niivõrd suur, et tuli randa tagasi sõita.

Torm rauges alles õhtul.

Järgmisel päeval mindi võrkude järele. Õnneks said kõik kalurid võrgud kätte. Need olid küll katkised, kuid peaasi, et nad ikka käes on!

Isa sai oma võrgud peaaegu tervetena tagasi. Vanaisal olid aga võrgud üsna katkised. Ema aitas tal neid parandada.

Paldiski randlaste hulgas oli näha palju murelikke nägusid. . .
(R. S., 12 a. vana.)

294. Kavastada ja koostada kirjeldus ühel järgmistest teemadest!

- a) Minu kodu.
- b) Meie klass.
- c) Küll on kaunis talvine mets!

295. Lugeda tähelepanelikult järgmine kiri läbi ja jälgida eriti selle peamõtte avaldamist!

Keilas 10. mail 1940. a.

Mu kallis emake!

Kui me täna koolis emadepäeval viibisime, siis alles sai minule täiesti selgeks, kui armas ja hea oled Sina minu vastu olnud kogu elu kestel.

Seda ma tahtsingi Sulle ütelda, et nüüd olen mina nii õnnelik laps. Mul on ema, kes minu eest hoolitseb ja muretseb, et mul on hea ning kerge koolis käia. Ma ei tea, kas kõigil lastel on nii head vanemad kui minul. Aga mina saan alati nii väga rõõmsaks, kui kõneldakse emast ja kodust, sest minul on ilus kodu ja armsad vanemad.

Täna Sind, armas ema, kõige Sinu hoole, helduse ja armu eest. Andesta mulle kõik pahandused, mis ma Sulle olen teinud. Täna emadepäevast peale püüan olla hea, sõnakuulelik ja korralik laps, et Sul ei tuleks enam kurvastuda minu hooletuse pärast.

Saadan Sulle palju tervisi ja soovin Sinu eluks jõudu ja õnne!

Sind armastav
tütar **Edo.**

Tähele panna!

Kiri koosneb järgmistest osadest:

1. kirjutamiskoht ja -aeg (daatum);
2. üte (kõnetus);
3. sisuarendus;
4. tervitus- või austusvormel;
5. saatja allkiri.

Märkused. 1. Tarviduse korral võib esineda kirja lõpus eri osana veel järeלקiri, mida märgitakse lühendatult P. S. (postskriptum).

Daatum võib esineda ka lõpus.

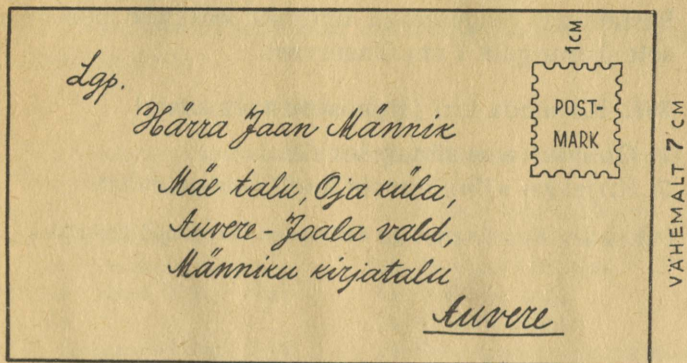
2. Kui kirjal on mõned lisad (näit. ametikirjade puhul), siis tuleb need kirja lõpposas loetella (teatavaks teha nende lisamine).

Viisakusnõuded kirja kirjutamisel.

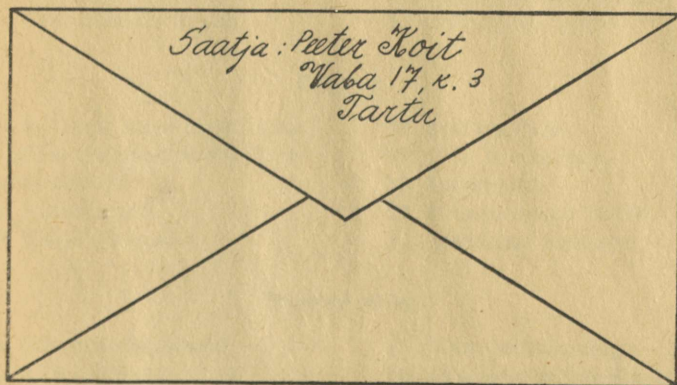
1. Kirjapaber ja ümbrik olgu nägusad, aga lihtsad.
2. Kirjapoognat ei kõlba poolitada ega tükeldada, vaid paberi suurus vastaku ümbriku mõõtele.
3. Ute paigutatagu kirjalehe ülaservast $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{4}$ lehepinnast allapoole. Viisakus nõuab, et ka kirja vasak äär oleks suhteliselt samavõrra kirjavaba.
4. Kiri peab olema täiesti puhas, selgesti ning kõigiti korralikult kirjutatud.
5. Ka allkiri, mis tingimata iga viisaka ning korrektse inimese kirja lõpus esineb, olgu loetav.
6. Kiri peab toonilt olema viisakas ka siis, kui peaks olema põhjusi kurjustamiseks ning etteheiteiks.

7. Kirjas olgu selgesti väljendatud peatum, mida aren-
datagu ladusasti teatava kava alusel.
8. Kui kirjas vastatakse küsimustele, siis tehtagu seda sel-
les järjekorras, milles nad on esitatud.

296. Jälgida kirjasaja ja -saatja aadressi paigutust kirjaümbrikul!

VÄHEMALT 10 cm

Tähele panna!

1. Kirjaümbrik olgu vähemalt 10 cm pikk ja 7 cm lai.
2. Aadress kirjutatakse meil ladina tähtedega kirja pik-
kuse suunas.
3. Aadress tuleb kirjutada täpselt ning täieliselt.
4. Kirjasaatja aadress esinegu kirja tagakülje ülemisel
äärel või eeskülje vasakpoolses alumises nurgas.
5. Postmargid paigutatagu ümbriku eeskülje parempool-
sele ülanurgale 1 cm ülaservast.

297. Kirjutada kiri järgmistest teemadest!

1. Õnnitlus ema sünnipäevaks.
2. Kirjeldus sõbrale meie kooli aastapäevast.

Märkus. Kirjad esitatagu aadressiga varustatud ümbrikus.

Kirjandite teemasid.

298. Kirjandite koostamisel kasutada teemasid järgmistest aineringidest!

Kodune elu.

1. Ullatus ema sünnipäevaks.	10. Kuidas ma katan kohvi-
lauda?
2. Mida kingiksin oma
emale?	11. Aitasin tube koristada.
3. Ema oli pahane.	12. Aitasin loomi talitada.
4. Tegin vanemaile rõõmu.	13. Toitsime linnukesi.
5. Kuidas aitan kodus vane-
maid?	14. Lõhkusin puid.
6. Kui vanemaid kodus ei ol-
nud.	15. Kütsime sauna.
7. Vanaema külastas meid.	16. Kodu ümbrust korraldamas.
8. Meil käisid külalised.	17. Puid istutamas.
9. Olin üksinda kodus.	18. Minu peenar.
	19. Ettevalmistused reisiks.
	20. Rõõmupäev kodus.

Koolielu.

21. Pildikesi meie klassi elust.	26. Tuli kooliarst.
22. Ettevalmistusi koolipiduks.	27. Olin korrapidaja.
23. Koolipidul.	28. Vahetunnil.
24. Aktus koolis.	29. Lõunavaheaeg koolis.
25. Koolis jõulupuul.	30. Töötasime kooliaias.

Nooruse rõõm.

31. Naersime südamest.	33. Minu lemmikmäng.
32. Küll oli lõbus...	34. Ehtasime vesiveski.

35. Suplemas.
36. Paadisõit.
37. Laagris.
38. Luuremängul.
39. Korraldasime võidujooksu.
40. Mängisime palli.

41. Olin mardisant.
42. Lumimemme tegemas.
43. Pidasime lumesõda.
44. Vuhinal mäest alla.
45. Suusatamas.
46. Uisutamas.

Juhtumusi.

47. Uhel päeval juhtus ...
48. Kentsakas lugu.
49. Põnev ootus.
50. Tüli ja leppimine.

51. Eksiteel.
52. Nõrk jää murdus ...
53. Pääsime hädaohust.
54. Tulikahju.

Mitmesuguseid käike.

55. Minu koolitee.
56. Emaga maal.
57. Isaga linnas.
58. Küllastasin vanaema.
59. Pagari juures.
60. Juuksuri juures.
61. Saunas.
62. Turul.
63. Laadal.
64. Veskil.

65. Mida panin tähele metsas?
66. Marjul.
67. Seenel.
68. Käisime lilli noppimas.
69. Olin pulmas.
70. Sõit raudteel.
71. Sõitsin omnibusel.
72. Käisin sadamas.
73. Meie õppematk.
74. Kalmistul.

Aeg kõneleb.

75. Äike.
76. Pärast kosutavat vihma.
77. Jaaniöö.
78. Heinal.
79. Rukkilõikus.
80. Karjase hommik.
81. Karjapoisi lõunavaheaeg.
82. Karjase päev vihmasel sügisel.

83. Torm aias.
84. Langev leht.
85. Sügis meie kooliõues.
86. Öunu korjamas.
87. Kui rehepeksumasin undas.
88. Rändlindude lahkumine.
89. Klu-kluu.
90. Kui mardid käisid ...
91. Jääpeegli liuglemas.

92. Esimene lumi.	96. Tuli sula.
93. Saaniga sõitsime sahalal.	97. Kui vabanevad veed.
94. Tiivulised külalised akna taga.	98. Kuldnoka kevadepäev.
95. Pakasetaat paukus.	99. Kevad aias.

Lihtsamaid kirjeldusi ning vaatlusi.

100. Meie tänav.	105. Uues korteris.
101. Meie elumaja.	106. Meie kool.
102. Meie elutuba.	107. Pidulülevärgiga.
103. Mida näen aknast?	108. Lõbus klassikaaslane.
104. Meie aed.	109. Minu lemmikloom.

Mälestusi.

110. Mu esimene koolipäev.	116. Esimest korda ratsutamas.
111. Mälestusi möödunud suvest.	117. Esimene sõit raudteel.
112. Esimene päev karjas.	118. Minu esimene teenistus.
113. Külastasime sugulasi.	119. Kui meil uut maja ehitati.
114. See oli sünnipäeval.	120. Kõige ilusam päev minu elus.
115. Kuidas õppisin jalgrattal sõitma?	

Kahekõnesid.

121. Minu kõnelus vanaemaga.	125. Koera ja kassi kahekõne.
122. Isa ja poja kahekõne.	126. Kuldnoka ja varblase kahekõne.
123. Kahekõne kooliteel.	
124. Kõnelus kaupluses.	

Fantaasiakirjandeid.

127. Millegi jutustavad laanepuud?	130. Mida jutustab vana hobuse-raud?
128. Tihase talvejutt.	131. Vana koolipingi jutustus.
129. Mida võiks orav meile jutustada?	132. Millal oleksin õnnelik?
	133. Kui oleksin talupidaja ...
	134. Mu suurim soov.

Kirju.

135. Tervitus sünnipäevaks.

136. Kiri onule.

137. Kiri vanaemale koolielust.

138. Kiri haigele koolisõbrale.

139. Kiri matkalt.

140. Kiri laagrist.

Sõnastik.

Sõnastikus on antud lisavorme tarviduse kohaselt: käändsõnadest harilikult ainsuse omastav ja osastav, tarbe korral ka mitmuse omastav ja osastav; pöörd sõna vormidest esinevad da-tegevusnimi ja isikulise tegumoe kindla kõneviisi olevik.

Märkus. Kui da-tegevusnimes ja olevikus astmevaheldus puudub, siis pöörd sõna on astmevahelduseta.

A.

a. = aastal

aa/de, -te, -det, -dete, -teid

(idee)

aadr. — aadress

aasta-aastalt

aastapikkune

ai/tama, -tan, -tasin, -danud

ak/en, -na, -ent, -ende, -naid

al/gama, -gan, -gasin, -anud

alkohol, -i

allika/s, -, -t, -te, -id (läte)

allkiri — (all + kiri)

amet

ametrnikkond

ank/ur, -ru, -rut, -rute, -ruid

apostroof — ülakoma

apr. — aprill

aptee/k, -gi, -ki, -kide, -ke

arreteerima (vahistama)

asfal/t, -di, -ti (maavaik, juudapiigi)

arvestama (mida?)

(Neid asjaolusid tuleb arvestada.)

askeldus (rahmeldus, rühmine)

atestaat — tunnistus

atmosfäär — õhkkond

ausasti

autobus, -e, -t, -te, -i

avan/ss, -si, -ssi, -sside, -sse
(ettemaks, ettemakstav raha)

B.

bassein (vesistu, veesalv)

blond (valgevereline)

botaanikaad

botik, -u, -ut, -ute, -uid (jalannõu)

brošeerima (raamatut kergesti
kõitma)
brünetne (mustavereline)
brüne/tt, -ti, -tti (brünetne isik)
büdže/tt, -ti, -tti (eelarve)
büst (rindkuju)

D.

defekt (viga, rike)
deklamaato/r, -ri, -rit (ilu-
lugeja)
diagramm (joonkava)
dialoog (kahekõne)
diktaa/t, -di, -ti (etteütlus)
diplom, -i, -it, -ite, -eid tun-
nistus)
direktor, -i, -it, -ite, -eid
dokumen/t, -di, -ti (kiritõend)
draama, -, -t, -de, -sid (näidend)
džentlmen (aumees)
due/tt, -ti, -tti (kahehäälnelaul)

E.

e. = ehk
edasi-tagasi
edendama (Meil edendatakse
tööstust)
eelistama (paremaks pidama)
eeskätt
eesti keel
eestikeelne
efekt (mõju, mõjuavaldus)
ehk — abisõna „ehk“ eraldab
üheväärilisi mõisteid: termo-
meeter ehk soojamõõtja
eile
eilne
e. Kr. = enne Kristust

ekraan (näitelina)
eksemplar
eksper/t, -di, -ti (asjatundja)
eksport, -di, -ti (väljavedu)
e. l. = enne lõunat
end = ennast
ennustama (ette kuulutama)
ent (kuid, aga)
ep (= ei)
erutama
etendama (Varsti etendatakse
uut näidendit.)

F.

fantaseerima (unistama)
far/ss, -si, -ssi (naljamäng,
jant)
fassaad (esikülge)
fraas (lause, kõnekäänd)
följeton (veste)

G.

g = gramm
galerii (rõdu teatris)
garaaž (autokuur)
garantii (tagatis)
grammofon
gru/pp, -pi, -ppi (rühm)

H.

h. = hind; hommikul
ha = hektaar
haam/er, -ri, -rit, -rite, -reid
haav/el, -li, -lit, -lite, -leid
hagijas (jahikoer)
haigestuma (haigeks jääma)
hak/kama, -kan, -kasin, -anud
hald/jas, -ja, -jat (kaitsevaim)

hallikas (hallivõitu)
ha/ni, -ne, -ne, -nede, -nesid
haril. = harilikult
har/ras, -da, -rast, -raste, -daid
(pühalik-aukartlik, vaga-
meelne)

harrastama (innukasti tegutsema)
hasp/el, -li, -lit
heidutama (hirmutama)
hel/mes, -me, -mest
haug, ühe havi e. haugi, kaks
haugi, haugide, palju hauge
e. haugisid
hel/ve, -be, -vet, -vete, -beid
her/nes, -ne, -nest
hetk, -e, -e, -ede, -i (silmapilk)
hiivama (üles vinnama)
hirs, hirre, hirt, hirte, hirsid
(õrs, puu)

homm. = hommikul
homseks
hoogsasti
hr. = härra
hunnik
hurraa!
hõi/kama, -kan, -kasin, -ganud
(hüüdma)
häärima (rahu rikkuma,
segama)
hääbuma (kaduma, kustuma)
hää!
häälik
hüi/gama, -gan, -gasin, -janud
(maha jätma, ära põlgama)

I.

ikaldama
illusioon (meelepete)

impor/t, -di, -ti (sissevedu)
inglise keel
ingliskeelne

J.

jaa (= jah)
jagu
jaksama
jalgsi
janu
jatk
joo/ksma, -ksen, -ksin, sta, -stud
jurm (halastamatu)
juubel, -i, -it, -ite, -eid
juus, juukse, juust, juuste,
juukseid
jänn/dama, -dan, -dasin, -nata

K.

kaar/en, -na, -nat, -nate, -naid
kaar/t, -di, -ti, -tide, -te
kaa/s, -ne, -nt, -nte, -si
kamb/er, -ri, -rit, -rite, -reid
kanarbik, -u, -ku
kang/ur, -ru, -rut, -rute, -ruid
kan/nel, -dle, -nelt, -nelde,
-dleid
kants/el, -li, -lit, -lite, -leid
kat/el, -la, -elt, -elde, -laid
kattu/ma, -n, -tusin
keel, -e, -t, -te, -i
keld/er, -ri, -rit, -rite, -reid
kind/el, -la, -lat, -late, -laid
kirs, kirre, kirt, kirte, kirsi
(õhuke jääkord, kelts)
kirss, -si, -ssi, -sside, -sse
kodu, kodu poole, koju e.
kodusse, kodu e. kodus,
kodust e. kodunt e. kottu

koh/tlema, -tlen, -tlesin, -elda,
 -eldakse (ümbär käima)
 koridor
 korst/en, -na, -nat, nate, -naid
 kuk/al, -la, alt, -alde, -laid
 kummaline (iseäraline, imelik)
 kummardama
 kummut
 kunstnik, -u, -ku, -kude, -ke
 Kuressaare
 kursus — palju kursusi
 kõlbama — kõlban, kõlbasin,
 kõlvanud
 kõne/lema, -len, -lesin, -lda,
 -ldakse
 kõrs — kõrre, 2 kõrt, palju
 kõrsi
 käis, käise, käist, käisesse,
 käiste, käiseid
 kär/ss, -sa, -ssa, -ssade, -ssi
 kättpidi
 kühv/el, -li, -lit, -lite, -leid
 kümme, kümne, kümnet
 kümnekesi
 kümnes, kümnenda
 kütma, kütan, kütsin, köetakse
 küün/al, -la, -alt, -alde, -laid
 küün/ar, -ra, -art, -arde, -raid
 küü/s, -ne, -nt, -nte, -si

L.

1 = liiter
 l. = loe
 laa/s, -ne, -nt, -nte, -si
 lahti/ne, -si
 lai/p, -ba, -pa, -pade, -pu
 (surnukeha, korjus)
 lak/kama, -kan, -kasin, -anud

lasila (põikpuu hobuste kinni-
 tamiseks; käsipuu)
 la/skma, -sen, -sksin, -sknud,
 -stakse
 leem, leeme, leent, leente, leemi
 lk. = lehekülg
 loo/klema, -klen, -klesin, -gelda
 luine, luise, luisi
 lumi, lume, lund
 luune, luuse, luuseid
 läbistikku
 läbistikune
 lüsi, lõe, lütt, lüte, lüsi (vikati-
 vars; käepide vikativarre
 küljes)

M.

maal/er, -ri, -rit, -rite, -reid
 maia/s, -, -st
 maine, maise, maisi
 manitsema
 mannetu, -, -t, -te, -id (saamatu,
 armetu)
 marssima — marsin, marssisin,
 marssida, ei marsita
 meet/er, -ri, -rit, -rite, -reid
 miljon, -i, -it, -ite, -eid
 modern/ne, -se (moodne)
 morn, -i (sünge, tusane)
 min. = minut
 minema, lähen, läksin, tahan
 minna, ei minda, minnakse
 mispärast
 mitu, mitme, mitut, mitmete,
 mitmeid
 mujal
 mõttekas (mõtterikas)
 mõttetu
 määgi/ma, -n, -sin

N.

naab/er, -ri, -rit, -rite, -reid
naask/el, -li, -lit, -lite, -leid
nr. = number
nuk/ker, -ra
numb/er, -ri, -rit, -rite, -reid
näd. — nädal
nädal, -a, -at, -ate, -aid
nägema, näen, nägin, nähakse
nägi ja

O.

oi/gama, -gan, -gasin, -anud
olema, ollakse, oldi, oldud
omadus (omane laad)
omandus (varandus)
ometi
omnibus, -e, -t, -te, -i
oo/tama, -tan, -tasin, -danud
otsmik, -u, -ku (laup, otsaesine)
otstar/ve, -be, -vet, -vete, -beid

P.

paas, pae, paat, paate, paasi
pagas, -i, -it
panema, panen, panin, pan-
nakse, pandi, pandud
panija
past/el, -la, -elt, -elde, -laid
peatself (varsti)
peen/ar, -ra, -art, -arde, -raid
pe/sema, -sen, -sin
pesija
pettu/ma, -n, -sin
piib/el, -li, -lit, -lite, -leid
pip/ar, -ra, -art, -arde, -raid
p. o. (= peab olema)
poog/en, -na, -nat, -nate, -naid

pooma, poon, poosin, puua,
puuakse, poodi
pr. = proua
prl. = preili
pt. = postitalu
pui/klema, -klen, -klesin, -gelda
pui/ne, -se, -si
puu/ne, -se, -seid
põhju/s, -si
põl/gama, -gan, -gasin, -anud
põõsas
pähk/el, -li, -lit, -lite, -leid
päästepaat
pääsuke

R.

r. = rida
rabe/lema, -len, -lesin, -lda
rajoon (piirkond)
range (vali, kuri)
rappu/ma, -n, -sin
rasp/el, -li, -lit, -lite, -leid
rdtj. = raudteejaam
reeg/el, -li, -lit, -lite, -leid
(juhis)
ree/tma, -dan, -tsin (ära andma)
reg. = register (loetelu)
regist/er, -ri, -rit
rei/bas, -pa, -bast (väle, elu-
rõõmus)
rekord, -i, -it, -ite, -eid (parim
saavutus)
revolv/er, -ri, -rit
rikkis olema
rik/kuma, -un, -kusin
ru/kis, -kki, -kist, -kiste, -kkeid
rut/tama, -tan, -tasin, -anud
rästas (suvi-laululind)
rätsep, -a, -at, -ate, -aid

räästas (katuse alumine serv)
rüüt/el, -li, -lit, -lite, -leid
rüütellik

S.

saadus, -e, -t, -te, -i (produkt,
toode)
saatus
sa/dama, -jab, -das
samet
sam/mal, -bla, -malt, -malde,
-blaid
samuti
seadma, sean, seadsin
sidrun, -i, -it, -te, -eid
siira/s, -st (avameelne)
sim/ss, -si, -ssi, -sside, -sse
soi/ne, -se, -si
solvama (sõnadega haavama)
spetsialist (eriteadlane)
stj. = saatja
suhk/ur, -ru, -rut
susi, soe, sutt, sute, susi (hunt)
sõmama (ringlevalt lendlema)
sõnnik
säilitama (alal hoidma)
sääst/ma, -an, -sin (kokku
hoidma)
sõandama (julgema)
süda, -me, -nt, -mete, -meid
süsi, söe, sütt, süte, süsi

T.

taig/en, -na, -nat
taldrik, -u, -ut
talitama
tallinlane
Tallinn

tallutama (Kingssepp tallutas
saapaid.)
talutama (Pime vanake talutati
tuppa.)

teat/er, -ri, -rit, -rite, -reid
teen/er, -ri, -rit, -rite, -reid
tel. = telefon
tellingid
telliskivi
toht/er, -ri, -rit, -rite, -reid
tuhat, tuhande, tuhandete
tuk/kuma, -un, -kusin, -kunud
tulija
tung/al, -la, -alt, -alde, -laid
tutvustama
tõm/bama, -ban, -basin, -manud
tõnisepäev
tõt/tama, -tan, -tasin, -anud
tähelepanu
tütar, tütre, -t, -de, tütreid
tüün, -e, -t (vaikne)
tüü/tama, -tan, -tasin, -danud

U.

ukj. = uue kalendri järgi
uljas (vahva, südi)
uluma
umb. = umbes
un/dama, -das, -nata, -nanud
up/puma, -n, -pusin, -punud
uudis, -eid

V.

vaag/en, -na, -nat, -nate, -naid
vaa/tama, -tan, -tasin, -danud
vaiama (vaia maa sisse taguma)
vajama (puudu olema)
vanik, -u, -ut

vank/er, -ri, -rit, -rite, -reid
 vap/per, -ra, -rat, -rate, -raid
 vappu/ma, -n, -sin (rappuma)
 vapraستی
 vargsi
 varrukas
 vars, varre, vart, varte, varsi
 var/ss, -sa, -ssa, -ssade, -ssu
 vastastikku
 vastastikune
 vastus, -e, -t, -te, -eid
 vastuvõtlik
 veen/ma, -an, -sin, -da (uskuma
 panema)
 vem/mal, -bla, -malt, -malde,
 -blaid
 vihjama (kaudselt märku
 andma)
 vkj. = vana kalendri järgi
 vrd. = võrdle
 vt. = vaata
 või — abisõna „või“ eraldab
 erilaadilisi mõisteid: isa või
 onu, eile või täna
 Võõpsu
 võõrastemaja
 väljak, -u, -ut (plats)

Õ.

õ. = õhtul
 õ.a. = õppeaasta
 õi/s, -e, -t, -te, -si
 õn/nis, -dsa, -dsat, -dsate,
 -dsaid
 õpet. = õpetaja

õpil. = õpilane
 õp/pima, -in, -pisin, -pinud
 õrritama (ärritama)
 õr/s, -re, -t, -te, -si
 õudselt
 õun, -a, -a, -te, -u
 õõ/s, -ne, -nt, -nte, -si
 õõtsutama

Ä.

ädal, -a, -at, -ate, -aid
 ämb/er, -ri, -rit, -rite, -reid
 ämblik, -u, -ku, -kude, -ke
 äkiline
 äkki
 är/kama, -kan, -kasin, -ganud
 ärritama
 äsja (hiljuti)
 äädika/s, -, -t

Õ.

õõbik, -u, -ut, -ute, -uid
 õõbima (õõd veetma, õõmajale
 jääma)
 õõpäev, õõpäeva, õõpäevaks
 õõsel

Ü.

üha (ühtelugu, ikka)
 üldse
 üll/as, -a, -ast, -aste (suur-
 sugune)
 ümmargune
 üritama (ette võtta püüdma,
 katsuma)
 üürike

SISUKORD.

	Lk.		Lk.
Lauseõpetus ja kirjavahe-		Omadussõnade võrdle-	
märgid lauses	3	mine	72
Lause laad	3	Pöörd sõnade muutmi-	
Laiendamata ja laienda-		sest	75
tud lihtlause	4	Pöörd sõna ajad	75
Sihitis	9	Kõneviisid	78
Koondlause	11	Tegumood	85
Liitlause	12	Tegevusnimed	88
Ute	20	Kesksõnad	92
Otsene kõne	21	Jaatav ja eitav kõne	97
		Tegija- ja teonimi	98
Häälikuõpetus	25	Sõnade liitmine	100
Sõna, häälik ja täht	25	Sõnade tuletamine liidete	
Liithääliku kirjutamine	27	abil	110
Silp	31	Tähendusõpetus	113
Häälikute vältus	32	Sissejuhatavaid harju-	
Ulipika hääliku kirjuta-		tusi	113
mine	38	Sarnandsõnu	116
Astmevaheldus	42	Teisendsõnu	117
Vormiõpetus	46	Vastandsõnu	119
Sõnade liigitus muut-		Kordamisülesandeid	120
mise järgi	46	Kirjandi- ja kirjaharjutusi	138
Käändsõnade liigid	48	Kirjandite teemasid	145
Suur- ja väiketäht	50	Sõnastik	149
Käändsõnade muutmi-			
sest	52		
Mitmuse osastav	68		

A-1383

-.80

A-13831

—80

EMAKEELEÕPIK ALGKOOLILE * VÕPPEAASTA

A. KASK, P. PUUSEPP
JA A. VAIGLA

EMAKEELE
ÕPIK
ALGKOOLILE

V
ÕPPEAASTA

EESTI KIRJASTUS
TALLINN